

TÜDEV

Mart 2021

ISSN 2667-8926

DENGE

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish World Studies

Ukrayna'da Ahıskalı Türkler

Makedonya'da
Türkçe'nin Yaşatılması

Kadınların Eğitimi
ve Kısa Tarihçesiyle
Türk Kadını

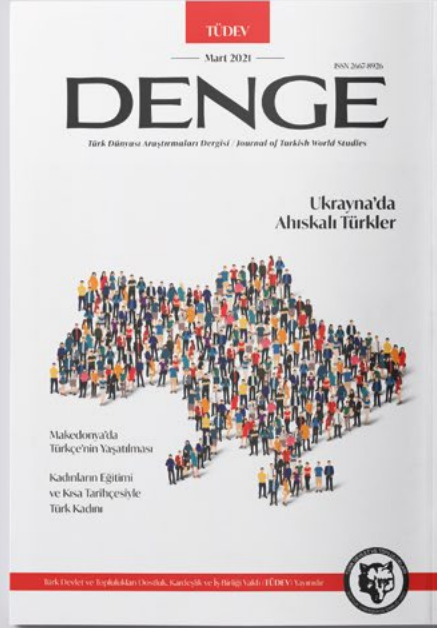
Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı (TÜDEV) Yayınıdır

"İş'te, Dilde

ve Fikirde Birlik"

İsmail Gaspıralı

DENGE
Akademik, Bilimsel ve Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
bir TÜDEV Yayınıdır

TÜDEV DENGE

Akademik, Bilimsel ve Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Journal of Turkish World Studies

TÜDEV Yayınıdır/Published by TÜDEV
ISSN: 2667-8926

Sahibi ve Sorumlusu/Owner and Managing Editor

Yıldırım Tuğrul TÜRKÇİ

Editörler/Editors

Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abdulhaluk M. ÇAY (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Adil DAĞISTANLI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Firidun CELİLOV (Azerbaycan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Galibe HACIYEVA (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbanu KASIMOVA (Abay Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. İliya V. ZAITSEV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadirali KONKABAYEV (Uluslararası Türk Akademisi)
Prof. Dr. Lindita XHANARİ LATİFİ (Universiteti i Tirane)
Prof. Dr. Kürşat ZORLU (Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan DURAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rafael MUHAMETDİNOV (Kazan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Sincan Pedagoji Üniversitesi)
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (Michigan State University)
Prof. Dr. Tohid MELİKZADE (İslamic Azad Üniversitesi)
Prof. Dr. Uli SCHAMILLOGLU (University of Wisconsin)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Marufcan YOLDAŞOV (Taşkent Ali Şir Nevai Üniversitesi)
Doç. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Nazım MURADOV (Lefke Avrupa Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdolvahap KARA (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla JORMA (University of Turku)
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Güلزura CUMAKUNOVA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ (100. Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Priştine Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfettin ALTAYLI (Bakü Avrasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Taşkent Cihan Diller Üniversitesi)
Dr. Oles KULÇINSKIY (V. İ. Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi)

İdare Merkezi/Adress

Beytepe Mahallesi 5699. Sokak No: 7/6
Anhira Villaları, 06800
Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 219 30 40/41
www.tudev.org.tr
bilgi@tudev.org.tr

Yayın Türü/Types of Periodicals

4 aylık, Uluslararası/3 Issues Per Year, International

Baskı/Printed by

Genç Ofset
İskitler 1. Cadde, Süzgün Sokak,
No:18, İskitler / Ankara
Sertifika No: 44574

Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı (TÜDEV) Yayınıdır.

1-14

**Kazakistan Cumhuriyeti
Doğak kaynakları**

Dr. Füsun KOROĞLU ÇORAPÇIOĞLU

33-46

**Bulgarya Türkleri'nin
Çektikleri Acılar ve Gelecek**

Prof. Dr. Orhan DERMAN

61-84

**Balkan Türk Masallarında Yer
Aldığı Dünyası ve Buna Dayalı
Mitolojik Unsurlar**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

89-94

Kırımçıklar

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

101-115

Ukrayna'da Ahıskalı Türkler

Arslan TEKİN

15-32

**Makedonya'da
Türkçe'nin Yaşatılması**

Prof. Dr. Orhan DERMAN

47-60

**Çin: Normatif Güç Olmayan
Yumuşak Güç**

Doç. Dr. Dilek YİĞİT

85-88

**Kadınların Eğitimi ve
Kısa Tarihçesiyle Türk Kadınları**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

95-100

Türk Dünyası'nda Bütünleşme

Prof. Dr. Nesib NESİBLİ

Basın yayın işleriyle uğraşan kişiler bilirler ki kısıtlı dönemler sadece iş insanlarını ve el emeğini değil aynı zaman da entelektüel üretimi olumsuz etkilemektedir. Zira düşünsel üretim şartları, kendi içinde ürün alanlarının verimlilik koşullarını sağlaması gerekir. Ülkemizde her gün yüzlerce kişinin ölmesi, binlerce kişinin hastalanmasının yarattığı atmosferde, zihinsel verimlilik beklenenden daha mütevazı olmaktadır. Bu sadece ülkemizde değil bütün dünyada gözlemlenmektedir. Umudumuz çok kısa bir süre içinde başlayacak olan aşılardadır. Ülkemizin ve dünyanın bu beladan hızlı bir şekilde kurtulması dileğimizdir. Bu salgın döneminde, derginin yayınından sorumlu olan bizler gerekli maddi ve manevi şartları yaratarak bir kez daha sizlerin beğenisine sunduk.

Bilindiği gibi dergimiz Türk'e dair her konuyu ve Türklerin yaşadığı bütün coğrafyayı ilgilendiren konuları işlemektedir. Yine her zaman olduğu gibi dergimizin bu sayısında da, on farklı makalede on farklı konu ele alınmıştır. Konunun uzmanları olan yazarlar okurlarımıza ve Türk bilim literatürüne önemli katkılar sağlamaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde ülkemizde ve bölgemizde önemli olaylar cereyan etmektedir. Bir önceki yayından bu tarafa Türk Dünyası için önemli sorunlardan biri olan "KARABAĞ" sorununda önemli gelişmeler oldu. Kardeş Azerbaycan ordusu Ermeniler tarafından işgal edilen topraklarını geri aldı. Bu durum bütün Türk Dünyası'nda sevinçle karşılandı. Karabağ konusu yeni kurulan ama henüz çok net olmayan bir "Barış ve Ateşkes Gözlemcisi" sıfatı ve statüsüyle yeni bir mekanizma içinde Türkiye de sorunun çözümünde resmen görev alma imkanı ede etti. Bu Türk Dünyası için çok önemli bir gelişmedir. Öyle anlaşılıyor ki, bundan sonra Azerbaycan, Türkiye, Rusya ve Ermenistan arasında sürekli bir çözüme yönelik görüşmelerin olacağını söylemek kehanet olmayacaktır. Durumun birkaç ay içerisinde daha netleşeceği düşüncesiyle, bir sonraki sayımızda Karabağ konusunu geniş bir şekilde ele alacağız.

Dergi veya kitap her hangi bir yayın okuyucuyla buluştuğunda, çok sayıda kişinin emeği olduğunu unutmamak gerekir. Emeği geçenlere ve dergimize makale veren bütün yazar dostlarımıza çok teşekkür ediyoruz. Hatasız yayın olmaz, bu sayıda da olan hataların sorumlusu bittabi ki yayın ekibi ve editördedir. Bir sonraki yayında görüşmek umuduyla, iyi okumalar dileriz.

Mart 2021, Ankara

Prof. Dr. Haydar Çakmak

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ DOĞAL KAYNAKLARI

Dr. Füsün KOROĞLU ÇORAPÇIOĞLU

GİRİŞ

Kazakistan 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş, 28 Ocak 1993’de kabul edilen Anayasasına göre “Başkanlık sistemiyle yönetilen, üniter, laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti” olarak tanımlanan bir ülke olmuştur.

Avrupa’yı Asya’dan ayıran hat olarak kabul edilen Ural Nehri’nin her iki yakasına uzandığı için iki kıtada toprakları olup, denize kıyısı olmayan kıtalararası ülkelerden biridir.

Nüfus 18,4 milyon kişi, yüzölçümü de 2.724.900 km²’dir.

Resmi dili Kazakça ve Rusça, para birimi Tenge’dir.

İdari açıdan, 14 vilayet (Oblast) ve iki özel bölge olmak üzere 16 bölgeye bölünmüştür.

Kazakistan parlamentosu 107 milletvekili olan Meclis ile 47 senatörü olan senatodan oluşmaktadır. Senatoda, 16 bölgeden Maslihat adı verilen yerel meclislerce seçilen ikişer senatör ile Cumhurbaşkanlığı tarafından atanan 15 senatör görev yapmaktadır. Senato üyelerinin yarısı her üç yılda bir yenilenmektedir. Senato üyelerinin görev süreleri 6 yıldır. Meclis’teki 107 milletvekilinin 98’i siyasi partilerden parti listelerine göre, 9 milletvekili ise Kazakistan Halklar Asamblesi tarafından 5 yıl süreyle seçilmektedir. Kabinede de üç başbakan yardımcısı ve on altı bakan vardır.

Nazarbayev 21 Şubat 2019'da ülkedeki sosyo-ekonomik dönüşüm programlarında yetersiz kaldığı için, 2016 Eylül'ünde göreve başlamış olan Hükümetin istifasını istemiş, sonrasında Başbakan Birinci Yardımcısı Askar Mamin Başbakan olarak atanmış ve yeni Hükümet kurulmuştur.

26 Nisan 2015'de 5 yıllığına Cumhurbaşkanlığına seçilen Nazarbayev, 19 Mart 2019'da Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılacağını, Anayasa uyarınca Senato Başkanı Tokayev'in Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenerek seçimlere kadar bu görevi sürdüreceğini, kendisinin ise Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı, Nur Otan Partisi Genel Başkanı ve Anayasa Komitesi üyeliği görevlerine devam edeceğini duyurmuştur. Bunun üzerine Kasım-Comart Tokayev 20 Mart 2019'de Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiş, bu arada Astana'nın ismi Nur-Sultan olarak değiştirilmiştir.

Takayev, 9 Haziran 2019'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de oyların %70,96'sını

olarak Kazakistan'ın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur.

Önemli Siyasi Partileri, Nur Otan Partisi, Sosyal Demokrat Partisi, Halk Demokratik Vatandaşlar Partisi'dir.

Kazakistan, Birleşmiş Milletler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliği, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyedir.

COĞRAFYA ve ÇEVRE SORUNLARI

Kazakistan, Batı Avrupa kadar denilebilecek yüz ölçümüyle dünyanın denize sınırı olmayan etrafı kara ile çevrili en büyük ülkesi ve yine dünyanın en büyük dokuzuncu ülkesidir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin bir parçası iken top-

raklarının bir kısmını Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne ve bir kısmını da Özbekistan'a bağlı Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'ne vermek zorunda kalmıştır.

Rusya ile 6.846, Özbekistan ile 2.203, Çin ile 1.533, Kırgızistan ile 1.051 ve Türkmenistan ile 379 kilometre sınırı vardır.

En önemli şehirleri Nur-Sultan, Almatı, Karağandı, Çimkent, Atırau ve Öskemen'dir.

40° ve 56° Kuzey enlemleri ile 46° ve 88° Doğu boylamları arasında yer alır. Esas olarak Asya'da, küçük bir kısmı da Doğu Avrupa'daki Ural nehrinin batısında bulunmaktadır.

Kazakistan'ın arazisi batıdan doğuya Hazar Denizi'nden Altay Dağları'na, kuzeyden güneye Batı Sibiryaya ovalarından, Orta Asya'nın vahalarına ve çöllerine kadar uzanır. Yaklaşık 804.500 kilometrekarelik bir alana sahip Kazak bozkırı, ülkenin üçte birini kaplar ve dünyanın en büyük kuru bozkır bölgesidir. Aral Gölü, Balkaş Gölü ve Zaysan Gölü Çarın Kanyonu ile İli, İr-

tiş, İşim, Ural ve Seyhun nehirleri en önemli sularıdır. Ayrıca 8.500 akarsu bulunmaktadır.

Çarın Kanyonu, 80 kilometre uzunluğunda, kırmızı kumtaşı platosunu kesen, kuzeyde Almatı'nın 200 km doğusunda yer alan Tanrı Dağları'ndaki Çarın Nehri geçidi boyunca devam eden dik bir kanyondur. Bu dik kanyonun erişilemezliği buzul çağından kurtulan ender bir dişbudak ağacı olan *Fraxinus Sogdiana*'nın neslinin korunmasını sağlamıştır.

Kazakistan, 155 çeşit memeli, 480 çeşit kuş, 150 çeşit balık ve 250 çeşit tıbbi bitki barındıran flora ve faunaya sahiptir. Kazakistan'da pek çok nadir ve nesli tükenmekte olan bitki ve hayvanlar için on adet doğa rezervi ve on milli park vardır. Yaygın bitkiler *Astragalus*, *Gagea*, *Allium*, *Carex* ve *Oxytropis*; nesli tükenmekte olan bitki türleri arasında da doğal yabani elma (*Malus sieversii*), yabani üzüm (*Vitis vinifera*) ve birkaç yabani lale türü (örneğin *Tulipa greigii*) ve nadir soğan türleri *Allium karataviense*, ayrıca *Iris willmottiana* ve *Tulipa kaufmanniana* yer alır.

Yaygın memeliler arasında da kurt, kızıl tilki, kar-sak, geyik, argali (en büyük koyun türü), bayağı vaşak, pallas kedisi ve birçoğu korunan kar leoparları bulunmaktadır.

Yazları ılık, kışları çok soğuk olan karasal bir iklime sahiptir. Nitekim başkent Nur-Sultan, Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'dan sonra dünyanın en soğuk ikinci başkentidir. Yağışlar kurak ve yarı kurak koşullar arasında değişiklik gösterirken, kışları çok kuraktır.

Arazinin %77.4'ü tarım arazisi olup, bunun sadece %8.9'u ekilebilir alan, % 68.5'otlaktır. Sulanabilen arazi toplam 20.660 km²'dir. Ülkenin %1.2'si ormanla kaplıdır.

Ülkenin çoğu, özellikle iç kesimler olmak üzere düşük bir nüfus yoğunluğu sergilemektedir; Nüfus kümeleri, ülkenin uzak kuzey ve güney kesimlerindeki kentsel yığılmalarda görülmektedir.

Güneydeki depremler ile Almatı çevresinde çamur kaymaları ciddi tehlike arz etmektedir.

Türk Cumhuriyetlerinin çoğunda Sovyetlerden kalan çevre sorunları artarak devam etmektedir. Nükleer deneyler, madencilik faaliyetlerinin çok ilkel koşullarda yürütülmesi, sanayi atıkları başta Hazar Denizi ve Aral gölü gibi su kaynaklarının kirlenmesi yanı sıra hava ve toprak kirliliğine de sebep olmuştur. Aral Gölüne akan iki ana nehir sulamaya yönlendirildiği için, göl kurumaya başlayarak arkasında zararlı kimyasal pestisit ve doğal tuz tabakası bırakmaktadır. Bu maddeler daha sonra rüzgâr tarafından zararlı toz fırtınalarına dönüşmekte ve kalıcı hastalıklara neden olmaktadır. Hazar Denizi'ndeki kirlilik; çölleşme; Tarımsal kimyasalların aşırı kullanımından kaynaklanan toprak kirliliği, zayıf altyapı ve savurgan sulama uygulamalarından kaynaklanan tuzlanma had safhadadır.

Bu durum halen halk sağlığı, flora ve fauna üzerinde çok büyük tehlike oluşturmaya devam etmektedir. Kazakistan'ın en büyük şanssızlığı komşuları arasında en hareketsiz su kaynakla-

rına sahip olmasıdır. Hava kirliliğinin en önemli nedeni kömüre dayalı santraller, demir ve demir dışı metalürji tesisleridir. Toprak kirliliği, maden, petrol-gaz üretimi, radyasyon, termik santrallerden kaynaklanmaktadır. Sanayi atıkları yıllık yaklaşık 800 milyon ton rakamı işe S.O.S vermektedir. Rusya'nın, Avrupa'daki topraklarının yaklaşık üçte ikisinin sularını toplayan Volga, Hazar'ın kuzeyine tarım ilaçları, deterjanlar, ağır metaller, petrol ve atık su gibi endüstriyel, evsel ve tarımsal atıklar taşımaktadır. Oral deltasından Tengiz petrol yataklarına dek uzanan bölgede, zehirli fenoller ve petrol atıkları biyolojik açıdan verimli olan suları kirletmekte, buradaki kirlilik izin verilen değerlerin altı katına ulaşmaktadır.

İki milyon kişinin yaşadığı 1.8 milyon hektara yayılmış Semey Nükleer Deneme Alanı da en büyük tehditlerden birini oluşturmaktadır. Baykonur uzay istasyonunun sebep olduğu endüstriyel kirlilik de gözden kaçırılmamalıdır.

Bu arada Rusya, Kazakistandan Baykonur Kozmodromu'nu çevreleyen yaklaşık 6.000 km² lik bir alan kiralamış, Ocak 2004'te Kazakistan ve Rusya kira sözleşmesini 2050'ye kadar uzatmıştır.

TARİHÇE

Kazakistan tarih boyunca çeşitli kabile ve kavimlerin geçit yerini teşkil etmiştir. Bölgenin Kazak Türkleri olarak anılması Selçuklu hâkimiyeti sonrasına rastlamaktadır. XI. yüzyıldan itibaren Türk'lerden Selçuklular sayesinde batıya yayılanlar dışında, geride kalanlar bağımsızlıklarını koruyamamışsa da Moğolların hakimiyeti sırasında kimliklerini korumayı başarmıştır. Sonra Timur'un kurduğu devletin etrafında birleşmişler, ancak onun ölümü sonrası dağılarak, bir kısmı Timur'un oğullarının yanında toplanırken bir kısmı da Fergana vadisiyle kuzeyinde yaşamaya başlamış ve Ebülhayr (1428-1468) tarafından teşkilâtlandırılarak bir araya getirilip yeni bir Türk devleti kurulmuştur. Ancak bağımsız bir devletin kurulmasını kabul etmeyen Moğollar'ın saldırıları sonucu halkını koruyamayan hükümdarı kabul etmediğini ilan eden halk ayrılıp kuzeye doğru çekilerek Kazak adıyla Kazakistan ismi verilen İdil-Altaylar arasındaki bölgede uzun zaman varlığını korumuştur. Kazaklar bu bölgede yaşayan Türk, Sibir ve Moğol asıllı kavimlerin kalıntılarıyla ile de karışmış ve Kazak halkı ortaya çıkmıştır. Yapılan kazılarda da bu durumu doğrulayan böl-

gede daha önce yaşamış İskit, Hun ve diğer Türk kavimlerine ait eserler bulunmuştur.

Kazaklar'ın geniş bozkırlarda başlattığı yeni hayat çok geçmeden merkezî bir yönetim ihtiyacını ortaya çıkarmış, "ulu cüz, orta cüz" ve "küçük cüz" adları altında "cüz" veya "orda" denilen üç merkezli idare sistemini denemişlerse de tek otorite etrafında toplanmak zaruretini hissetmişler, bazı küçük Moğol kabilelerinin de katılmasıyla sayıları 1 milyonu aşmıştır. Burunduk Han (1480-1511) önderliğinde ilk merkezî idare kurma teşebbüsleri başarılı olmadıysa da Kasım Han zamanında (1503-1523) birlik, beraberlik sağlanmıştır. Daha sonra idare bozulmuş, Ruslar ve Moğollar arasında sıkışıp kalmışlar ve uzun süre ciddi mücadele vermişler, "Jeti jargı (yedi yargı - yedi prensip)" denilen Türk töresini yazılı hale getiren Tavke Han birleşik Kazak halkının son hükümdarı olmuştur.

Moğol Kabilesinden Oyratların yayılmacılığı, Kazakları Ruslardan yardım istemeye mecbur etmiş, Ruslar da Kazak topraklarında kaleler inşa ederek ülkeyi sinsice ele geçirmeye çalışmıştır. Rusların, Kazaklara ait en verimli toprakları ele geçirme çabası, onları Çine yaklaştırmışsa da bu defa Çinlilerin istilacı yaklaşımı ile karşı karşıya kalınmış, Rusya'ya doğru kayma başlamıştır. Ancak Rusya'nın Kazakları kendi yönetimine alma çabaları sonunda 1739'da Kazak-Çin ittifakı kurulmuştur. Orta Asya'daki hâkimiyetlerine önemli bir darbe sayılan bu ittifak üzerine Ruslar, Kazaklar'a karşı yumuşak bir siyaset izleyerek Abılay Han'ın dostluğunu kazanmaya çalışmış, Abılay Han Sayram, Çimkent ve Suzak gibi kültür merkezlerini yönetimi altına almış ve Siriderya'dan İli ve Çu vadilerine kadar uzanan geniş sahada huzur ve asayiş sağlanmıştır. Bu huzur dönemi Abılay Han'ın 1781'de vefatıyla sona ermiştir. Çin ile yeniden dostluk tesis edilmeye çalışılmış, Ruslar ise bir yandan askerî tedbirlere başvururken öte yandan Kıpçak, Argın, Nayman, Kerey, Vak ve Kongırat gibi Kazak boyları arasında karışıklık çıkarmak için harekete geçmiş, Argın boyu sultanı Bökey, 1812'de hanlığını ilân ederek orta cüz Kazaklar'ını iki hanlı bir duruma düşürmüş, İki hanın birbiriyle mücadelesi Kazaklar'a büyük

zarar vermiş, 1817'de Bökey Han'ın, 1819'da Veli Han'ın ölümü Kazaklar'ı bu sıkıntıdan kurtardıysa da başa dirayetli bir hanın gelmeyişi, Ruslar'ın Balkaş gölüne kadar Kazak topraklarını işgaline sebep olmuştur. Ruslar, Kazaklar'ın birleşmesine engel olmak için her Kazak boyunun sultanını o boyun hanı olarak tanımışlar ve Kazak boylarını birbiriyle mücadele eder hale getirmişlerdir. Sonunda Ruslar bütün orta cüz Kazak topraklarını ellerine geçirmiştir.

Almatı, Evliyaata, Çimkent, Talas, Yedisu bölgelerini kapsayan ve on bir Kazak boyunu içine alan büyük cüz, Moğolistan sınırına yakın olması dolayısıyla Moğol kabilelerinden Kalmuklar'ın hücumuna uğramış ve 1723'te Kalmuklar'a boyun eğmiştir. 1750 başlarına kadar Kalmuk hâkimiyetinde kalan Kazaklar bu defa Çinliler'in saldırısıyla karşılaşmış ve topraklarının doğu kesimini Çinliler'e bırakmışlardır. Ülkenin diğer kısmındaki Kazaklar ise düşmanlarına karşı Türkistan hanlıklarıyla iş birliği yollarını aramışlar, Türkistan şehrine kadar olan güney toprakları Taşkent Hanlığı'na katılmıştır. Bu gelişmeler karşısında Ruslar harekete geçerek Soyuk Han önderliğinde ayakta kalmaya çalışan ülkenin kuzey kesimini hâkimiyetleri altına almış ve böylece XIX. yüzyılın ilk yarısında orta cüzle büyük cüzün kuzey kısmı Rus hâkimiyetine girmiştir.

Bütün Kazak cüzlerini himayeleri altına alan Ruslar bir müddet sonra Kazaklar'a bir tebaa muamelesi yapmaya başlamış, 2 Eylül 1756'da bir tebliğ yayımlayarak Kazaklar'ın Ural'ın sağ yakasına geçmelerini, ayrıca Rus askerî mevkiilerine 12-15 kilometreden fazla yaklaşmalarını yasaklamış, 13 Ağustos 1799'da ceza hukukunu değiştirerek suçluların Kazak yerine Rus mahkemelerinde yargılanması hükmü, 1800 yılından itibaren de seçilen her Kazak hanının Rus hükümeti tarafından tasdiki şartı getirmiştir. Daha sonra cüz hanlarının seçimine müdahale etmişler ve 1845'den itibaren Kazakları, Rus subaylarının yönetiminde Rus taraftarı bazı Kazak ileri gelenlerinden meydana gelen bir şûra ile yönetmişler ve 1917 Bolşevik İhtilâli'ne kadar yönetim bu şekilde sürmüştür. Orta Cüz de benzer manevralarla ve daha kolay bir yolla Rus idaresi altına alınmıştır.

Ruslar'ın en verimli topraklara el koyup buralara Kossaklar'la bir kısım Rus göçmenini yerleştirmeleri, ağır vergiler toplanması ve anlaşmalara aykırı olarak yeni kaleler inşası Kazaklar arasında tepkilere yol açmış, bu tepkiler zaman zaman isyana dönüşmüştür. Salgın hastalık, orantısız güç uzun mücadelelere ve Ruslara da ciddi zayıflığa yol açmış ve Rus Çarı I. Nikola, 22 Haziran 1854'te bir ferman çıkararak bütün Kazak topraklarının Rusya hâkimiyeti altına geçtiğini ve Kazaklar'ın Rus kanunlarına tâbi olduklarını ilân etmiştir. Buna karşılık bazı boy beyleri Rus hâkimiyetini reddederek mücadeleyi sürdürmüşse de başarılı olamamıştır.

Ruslar'ın baskıya dayanan yönetimleri ve Rus göçmenlerin iskânı bir müddet sonra Kazaklar'da yeniden millî şuurun uyanmasına sebep olmuş, 1916'da başlayan ayaklanma kısa sürede bütün ülkeye yayılmış, 1917'de çıkan Bolşevik İhtilâli ve bunun getirdiği yeni prensipler ayaklanmayı yeni bir safhaya sokmuştur. Ülkede seçim kararı alınmış ve yapılan seçimi her tarafta milliyetçiler kazanmıştır. 1917 başlarında Ak-Tübe, Ural ve Orenburg'da toplanan Umumi Kazak Kurultayı

memleketin modern bir ülke olarak teşkilâtlanması için kararlar almış, bu kararlar doğrultusunda Alaş Partisi kurulmuş, hükümetin adı Alaş Orda olmuştur. Rusya'da iç savaş devam ederken Kazakistan Aralık 1917'de muhtariyetini ilân etmiştir. İç savaşın sona ermesinden sonra 1919'da Kızılordu birlikleri Kazakistan'ı işgal ederek özerk Kazakistan'ın yerine 20 Ağustos 1920'de Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurmuş, bu cumhuriyete 1924'te yeni Sovyet cumhuriyetlerinin teşkili esnasında bazı topraklar ilâve edilmiş, böylece Kazakistan'ın bugünkü sınırları belirlenmiştir.

Ruslar, Kazakistan'ı tamamen idareleri altına aldıktan sonra burada büyük bir asimilasyon siyaseti uygulamış, halkın ibadet hürriyeti kaldırılmış, camiler kapatılmıştır. Müslüman halk ateistlik konferanslarına katılmaya mecbur bırakıldığı gibi ateistlik okullara ders olarak konulmuştur. 1948-1975 yılları arasında 126 adet din aleyhtarı kitap Kazak Türkçesi'ne çevrilmiş, Rus yönetimi bununla da yetinmeyerek Türk lehçeleri arasındaki farklılıkları arttırıp her birini ayrı bir dil şekline sokmaya çalışmış ve Kiril alfabesi kabul ettirilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra eğitim ve bilim dili ola-

rak Rusça kullanılmaya başlanmış ve millî kültürü aksettirecek edebî eserler yasaklanmıştır. Bunun yerine Türk Lehçelerinde proletarya ve kolhoz edebiyatının gelişmesi için edip ve şairler desteklenmiş ve arada sıkışmış bir nesil yaratılmıştır.

GENEL İSTATİSTİKLER, ETNİK ve DİNİ YAPI

Kazakistan'ın nüfusu yukarıda da belirtil-diği üzere 18,4 milyon kişi olup, nüfus artış hızı %1,04'dür. Toplam nüfusun % 53,2'si şehirlerde yaşamaktadır.

GSYİH'nin % 4,4'ü sağlık harcamalarına aittir, 1000 kişiye 3.27 hekim ve 6.7 yatak düşmektedir. Toplam nüfusun %92.9'u kaliteli içme suyuna erişebilmektedir. Toplam nüfusun %97.5'u sanitasyon sisteminden yararlanmaktadır.

GSYİH'nin% 3'ü eğitim giderlerinde kullanılmaktadır. 15 yaş ve üstü okuryazarlık toplam nüfusun % 99,8'i kadardır. Okur yazar kadın ve erkek sayısı hemen hemen eşittir. Etnik Yapı anlamında nüfus %63 Kazak, %24 Rus, %2,1 Ukraynalı, %1,4 Uygur, %1,3 Tatar, %1.1 Alman ve diğerlerinden oluşmaktadır.

Kazakistan resmi olarak iki dilli bir ülkedir. Nüfusun %64.4'ü tarafından konuşulan Kazakça «devlet» dili statüsündeyken, çoğu Kazak tarafından konuşulan Rusça da "resmi" dil olarak kabul edilmiş ve iş, hükûmet ve etnik gruplar arası iletişimde rutin olarak kullanılmaktadır. Ancak 2018'den itibaren Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından Parlamente'da Rusça kullanılması yasaklanmıştır.

Hükûmet Ocak 2015'te Kiril alfabesinin kullanıldığı Kazakça'nın, 2025 yılına kadar kademeli olarak Latin alfabesine geçirileceğini duyurmuştur. Kazakistan'da konuşulan diğer azınlık dilleri arasında Özbekçe, Ukraynaca, Uygurca, Kırgızca ve Tatarca sayılabilir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkçe'nin yanı sıra İngilizce de gençler arasında popülerlik kazanmıştır. Nazarbayev 2019'daki istifası konuşmasında, gelecekte Kazakistan halkının üç dil (Kazakça, Rusça ve İngilizce) konuşacağını hedef göstermiştir.

Nüfusun %70.4'ü Müslüman, %24.7'si Hris-

tiyan, % 4.2'si dinsiz, %0.3'ü etnik dinlere mensup, % 0.2'si Budist, %0.1 diğer dinlere (çoğunlukla Yahudi) mensuptur.

Kazakistan, Anayasası'na göre, laik bir devlettir. Dini özgürlükler, Kazakistan Anayasasının 39. Maddesi ile güvence altına alınmıştır. Kazakistan'da en büyük din İslam'dır. Ardından Ortodoks Hristiyanlık gelmektedir.

Sovyetler Birliği tarafından onlarca yıl süren dini baskıdan sonra, bağımsızlığın gelişi, kısmen din yoluyla etnik kimliğin ifadesinde bir artışa neden olmuş, Birkaç yıl içinde yüzlerce cami, kilise ve diğer ibadethaneler inşa edilmiştir.

DOĞAL KAYNAKLAR ve ENERJİ

Kazakistan'da binin üzerinde mineral ihtiva eden 493 maden yatağı vardır. Başlıca yeraltı kaynakları kömür, demir, kurşun, çinko, uranyum, volfram, alüminyum, asbest, barit, berilyum, bizmut, fosfat, titanyum, bor, altın, bakır, krom, petrol ve doğalgazdır.

Tungsten rezervi açısından dünya birincisi, uranyum, krom, kurşun ve çinko yataklarının zenginliği ile dünya ikincisi, bor ve mangan itibarıyla dünya üçüncüsü, molibden ve fosfatta dünya dördüncüsü, bakırda dünya beşincisi, kömür, demir ve altında da dünya sıralamasında ilk on ülke arasında yer almaktadır.

Dünyadaki tüm uranyum rezervinin %20'sine sahip olup, Kanada ve Avustralya'dan sonra en büyük üçüncü üretici konumundadır. Cevher en fazla Kuzey, Güney ve Mangıstau'da bulunmaktadır.

Akmola Eyaletinde dünyanın en büyük altın yataklarından biri olan Vasilkovskoye altın madeni vardır ve Doğu Kazakistan ile Pavlador eyaletlerinde de altın üretimi yapılmaktadır.

Krom Kazakistan'ın en önemli madenlerinden biridir. Aktöbe eyaletinde tespit edilen krom rezerv miktarı 400 milyon tondur.

Manganez Karagandı eyaletinde, boksit, kobalt, nikel Kostanay eyaletinde, vanadyum Kızılorda eyaletinde, elmas, kalay Kuzey Kazakistan eyaletinde, barit Mangıstau eyaletinde üretilmekte olup, bu madenler ülke ekonomisine çok büyük katkı sağlamaktadır.

Ayrıca Doğu ve Kuzey Kazakistan, Mangıstau ve Pavlodar'da önemli bakır yatakları da yer almaktadır.

Karagandı'da üretilen çelik, kazak ekonomisine önemli gelir kazandırmaktadır. Kazakistan'da demir cevheri Lisakov, Kostanay ve Temirtav'dan çıkarılmaktadır.

Doğal gaz rezervleri ile dünyada ilk on iki, petrol rezervleri ile de ilk on üç ülke arasındadır. Bugüne kadar 89 petrol, 30 petrol ve gaz, 17 doğal gaz yatağı bulunmuştur.

Jeotermal kaynaklar açısından bakıldığında da Tengiz-800 milyon ton, Korolevskoe ve Kenbay-30'ar milyon ton, Özen, Jetibay, Kalamkas, Karajanbas, Janajol, Embi, Kaşagan-7 milyon ton kapasitesi ile büyük öneme sahiptir.

İşletmeye elverişli tüm rezervlerin maddi değeri BİR TRİLYON ABD dolarının üzerindedir.

Doğal kaynakların endüstriyel üretim içindeki payı %57 civarındadır. Bu rakamların içindeki en

önemli pay, petrol, doğal gaz, demir ve demir dışı madenlere ait olup, bizmut, titanyum, kil, bakır ve mangan üretiminin %90'ı, petrol, çinko, kurşun üretiminin %80'i, doğal gaz, kömür ve krom üretiminin %50'den fazlası dış piyasaya satılmaktadır.

Ham petrolün kanıtlanmış rezervi 30 milyar varildir. Ham petrol üretimi 1.595 milyon varil / gün ile dünya ülkeleri arasında 16. sıradadır. İhracat 1.292 milyon varil / gün, rafine edilmiş petrol ürünleri üretimi ise 228.600 varil / gün'dür.

Doğal gaz kanıtlanmış rezervi 2.407 trilyon metreküp olup, yılda 21,38 milyar metreküp üretim ve 13.7 milyar metreküp te ihracat yapılmaktadır.

Tespit edilen kömür rezervlerine göre tüm dünya rezervinin %4'üne sahiptir. Karagandı, Ekibastuz ve Turgay kömür havzaları en önemli sahalardır. Enerjide kurulu kapasite 18.199 MW'dır. En önemli termik santralleri Pavlodar ve Ekibastuz'da bulunmaktadır. Kurulu kapasitenin %85'i kömüre dayalı 54 enerji santralinden gelmektedir. Ayrıca 5 hidroelektrik ve 1 nükleer enerji santrali bulunmaktadır.

Tüm yerleşim yerlerine elektrik ulaşmıştır. Yıllık elektrik üretimi 100,4 milyar kWh saattir. Bu üretimin 1.6 milyar kWh'ı dış piyasaya ihraç edilmektedir.

Enerji tüketiminden kaynaklanan karbondioksit emisyonlarındaki 257,8 milyon Mt değer ile dünya ülkeleri arasında 25. sırada yer almaktadır.

KAZAKİSTAN EKONOMİSİ

Rusya hariç, coğrafi olarak eski Sovyet cumhuriyetlerinin en büyüğü olan Kazakistan, önemli miktarda fosil yakıt rezervine ve uranyum, bakır ve çinko gibi diğer mineral ve metallere ve de aynı zamanda hayvancılık ve tahıl içeren büyük bir tarım sektörüne sahiptir. Hükümet, ekonomisinin petrole ve maden endüstrisine aşırı bağımlılıktan muzdarip olduğunu fark etmiş ve daha fazla gelişme ve yatırım için ulaşım, ilaç, telekomünikasyon, petrokimya ve gıda işleme gibi sektörleri hedefleyerek ekonomisini çeşitlendirmek için girişimlerde bulunmuştur.

Büyük hidrokarbon ve mineral rezervleri, ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Chevron liderliğindeki Tengizchevroil, Temmuz 2016'da Kazakistan'ın prömiyeri Tengiz petrol sahasında 36,8 milyar dolarlık bir artış yaptığını duyurmuş, Kashagan sahası, yıllar süren gecikmelerden ve tahmini 55 milyar dolarlık geliştirme maliyetinden sonra nihayet Ekim 2016'da üretime başlamıştır.

Kazakistan kara ile çevrili olduğu için petrolünü Avrupa'ya ihraç etmek için Rusya'ya bağımlıdır. Sadece Çin'e doğrudan petrol ihraç etmektedir.

Kazakistan, 2010 yılında, yabancı yatırımı artırmak, ticareti geliştirmek ve Gümrük Birliği kurmak için Beyaz Rusya'ya katılmıştır. Gümrük Birliği, 2012'de Tek Ekonomik Alana ve Ocak 2015'te Avrasya Ekonomik Birliği'ne (EAEU) dönüşmüştür. Kısmen, düşük emtia fiyatları nedeniyle, Kazakistan'ın EAEU ülkelerine ihracatı 2016'da %23,5 azalmış, bu ülkelere ithalatı da %13,7 düşmüştür.

2008-09 mali krizlerinden bu yana en yavaş ekonomik büyüme ile yaşamaya devam etmiş, 2014 yılında para birimi olan Tenge'nin değerini düşürmüş ve ekonomik zorluklarıyla başa çıkmak için bir teşvik paketi açıklamıştır. Ruble, petrol fiyatları ve bölge ekonomisindeki daha fazla düşüş karşısında, 2015 yılında döviz bandını dalgalı bir döviz kuru ile değiştireceğini ve tenge değerinde keskin bir düşüşe yol açacağını duyurmuştur. Ocak 2016'da dolar karşısında 391 ile en düşük seviyesine ulaştığından beri, tenge biraz daha yüksek petrol fiyatlarının da yardımıyla azda olsa değer kazanmıştır.

Son birkaç yılda bazı olumlu kurumsal ve yasal değişikliklere rağmen, yatırımcılar özellikle bölgesel ve belediye düzeylerinde yolsuzluk, bürokrasi ve keyfi kanun yaptırım konusunda endişelerini sürdürmektedir. Düşük likidite, düşük varlık kalitesi ve şeffaflıktan yoksun olan bankacılık sektörünün de durumu çok iç açıcı değildir.

2017 yılı verilerine göre:

GSYİH 179,3 Milyar \$, satın alma gücü pari-

tesine göre de 474.3 milyar ABD\$ olup, dünya ülkeleri arasında 42.konumundadır. Büyüme oranı %3'dür ve dünya ülkeleri arasında 101.sıradadır.

Kişi başına GSYİH 26.100 \$ ile 77. sıradadır.

Gayri safi milli tasarruf, GSYİH'nın % 22.8'dir.

GSYİH'nın dağılımı, % 57.5 hane tüketimi, % 12.6 devlet harcamaları, % 23.9 sabit sermayeye yatırımı, %0.7 stoklar, %35.2 mal ve hizmet ihracatı, - %30 mal ve hizmet ithalatı şeklindedir.

GSYİH'nın menşey sektörüne göre dağılımı, %4.8 tarım, %34.4 endüstri, %60.8 hizmetler sektöründen oluşmaktadır.

Üretilen tarım ürünleri, tahıl (çoğunlukla baharlık buğday ve arpa), patates, sebze, kavun; çiftlik hayvanlarıdır.

Sektörler itibarıyla üretim petrol, kömür, demir cevheri, manganez, kromit, kurşun, çinko, bakır, titanyum, boksit, altın, gümüş, fosfatlar, kükürt, uranyum, demir ve çelik; traktörler ve diğer tarım makineleri, elektrik motorları, inşaat malzemelerinden oluşmaktadır.

Endüstriyel üretimdeki %4.9'luk büyüme oranı ile dünya ülkeleri arasında 49.sıradadır.

9.147 milyon kişi istihdam edilmekte olup, bunların %18.1'i tarım sektöründe, %20.4'ü endüstride, %61.6'sı hizmetler sektöründe çalışmaktadır. İşsizlik oranı % 5'dir.

Fakirlik sınırının altındaki nüfus %2.7'dir.

Bütçede vergi ve diğer gelirler 34.13 milyar dolar, harcamalar ise 37.89 milyar \$'dır. Yani bütçe 3.76 milyar dolar açık vermiştir. Kamu borcu, GSYİH'nın % 27.5'idir.

Tüketici fiyatları ile enflasyon oranı % 7.3, ticari banka faiz oranı da % 14.1'dir.

Yurtiçi kredi toplamı 55.99 milyar \$, cari açık 8.29 milyar \$'dır.

İhraç ettiği ürünler arasında en fazla petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, demirli metaller, kimyasallar, makineler, tahıl, yün, et, kömür yer almaktadır. Toplam ihracat 44.11 milyar \$ olup, bunun %20.3'ü İtalya, %11.5'i Çin, % 9.5'i Rusya, % 8.9'u Hollanda, % 7.3'ü İsviçre, % 4.9'u Fransa'ya yapılmaktadır.

İthal malları da makine ve ekipman, metal ürünler, gıda maddelerinden oluşmaktadır. Toplam İthalat 31.09 milyar\$ olup, bununda %36.2'si Rusya, %14.5 Çin, %5.7'si Almanya, %5.1'i ABD'den yapılmaktadır.

Döviz ve altın rezervleri 31.44 milyar\$'dır

Dış borcu 159,2 milyar \$

Doğrudan yabancı yatırımı 156,2 milyar \$

Döviz kuru ABD doları başına 326,3 TENGE'dir.

HABERLEŞME - ULAŞIM - SAVUNMA SANAYİ

Kazakistan'da 3.9 milyon adet sabit, 25.5 milyon mobil telefon hattı abonmanlığı bulunmaktadır. Ancak telekomünikasyon ağı Sovyet döneminden kalma modernizasyon gerektiren çok eski bir ağıdır. Şehirlerarası sabit hat bağlantılarının sayısı yetersiz olduğu için mobil telefon kullanımı hızla artmıştır. Uluslararası: ülke kodu 7'dir. Diğer eski Sovyet cumhuriyetleri ve Çin ile sabit hat ve mikrodalga radyo yayınıyla, diğer ülkelerle uydu ve Trans-Asya-Avrupa (TAE) fiber optik kabloyla taşınan uluslararası trafik, uydu yer istasyonları kullanılarak haberleşmektedir.

Devlet neredeyse tüm radyo ve TV yayın tesislerine sahiptir. 7 devlet TV kanalı, 14 bölgesel TV kanalı ve 4 radyo istasyonu vardır. Özel TV kanalları ve radyo istasyonları da vardır; devlete ait bazı eski medya kuruluşları özelleştirilmiştir. Çanak antenli evlerin yabancı medyaya erişimi vardır. Son yasalar, tüm medya kuruluşlarının hükümete kaydolmasını ve tüm TV sağlayıcılarının 2018 yılına kadar dijital formatta yayın yapmasını gerektirmektedir. Yayınlar nüfusun yaklaşık % 99'una ve komşu ülkelere ulaşmaktadır.

Ülkede toplam 14.1 milyon internet kullanan kişi vardır ve İnternet ülke kodu “.kz” dir.

Kazakistan'da 63 tanesi asfalt pistli 96 hava alanı, 10 kayıtlı hava yolu şirketi, toplam 71 adet uçağı bulunmaktadır. Yıllık yolcu trafiğı 5 milyon kişi, yük trafiğı de 37 milyon mt/km'dir. 3 adet de Heliport bulunmaktadır.

15.256 km gaz, 11.313 km petrol, 1.095 km rafine ürünler, 1975 km su hattı döşenmiştir.

Toplam 16.104 km Demiryolu ile 87.140 km'si asfalt olan toplam 97.418 km karayoluna sahiptir.

Toplam su yolu 4.000 km olup, %80'ni Ertis (İrtysh) Nehri, %20'si de Syr Darya (Syrdariya) Nehri üzerinde yer almaktadır.

4 adet kargo, 10 adet petrol, 105 adet diğer konularda taşıma yapan toplam 119 gemisi bulunmaktadır. Bu gemilerin yanaştığı büyük limanlar Hazar Denizi - Aktau (Shevchenko), Atyrau (Gur'yev), nehir limanları: Oskemen (Ust-Kamenogorsk), Pavlodar, Semey (Semipalatinsk) (İrtysh Nehri)dir.

Kazakistan'da askeri harcamalar, genelde GS-YİH'nın yüzde biri civarında seyretmekte olup, bu rakam 2015 yılı için %3.45'e yükselmiştir.

Silahlı Kuvvetler, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinden meydana gelir. Zorunlu askerlik hizmeti için yasal asgari yaş 18'dir. Askerlik süresi 2 yıldır. Ancak büyük ölçüde sözleşmeli bir güce geçiş yapılmaktadır. Eğitim kurumlarındaki askeri öğrenciler “askeri personel” olarak sınıflandırılmaktadır.

ULUSLARARASI SORUNLAR

Kırgızistan, Kazakistan ile 2001 yapılan sınır tanımlamasını henüz onaylamamıştır. Hazar Denizi'nde de Türkmenistan ile kıta sahanlığı oluşturulması halen tartışılmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya, Hazar deniz tabanını eşit mesafeye dayalı sınırlandırma anlaşmalarını onaylarken, İran denizin beşte bir diliminde ısrar etmektedir.

Mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş 8.451 vatansız kişi yaşamaktadır. Kazakistan'da önemli ölçüde yasadışı esrar ekimi ve afyon ve efedra ekiminde (efedrin ilacı için) sınırlı üretim yasağının hükümet tarafından kaldırılmış olması sonucu, diğer BDT ülkeleri (Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya ve Tacikistan-Bağımsız Devletler Topluluğu) büyük bir pazar oluşturmuştur. Rusya ve Avrupa'nın geri kalanına giden Güneybatı Asya narkotikleri için geçiş noktasıdır ve aynı zamanda kendisi de önemli afyon tüketicisi konumdadır.

ÜLKEMİZ ile SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Ülkemiz, Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 16 Aralık 1991'de, onu aynı gün resmi olarak tanıyan ilk ülkedir ve 2 Mart 1992'de de diplomatik ilişki kurulmuştur.

Aramızdaki tarihi, kültürel ve manevi bağlar iki ülkenin yakınlaşmasını sağlamış, bu çerçevede çok sayıda anlaşma ve protokol yapılarak çeşitli alanlar iş birliği esasları düzenlenmiştir. Sonuçta da Kazakistan bölgedeki en önemli siyasi ve ekonomik ortaklarımızdan biri olmuştur.

Başkent Nur-Sultan'da Büyükelçilik, Almatı ve Aktau şehirlerinde Başkonsolosluklarımız bulunmaktadır. Kazakistan'ın ise Ankara'da Büyükelçiliği, İstanbul'da Başkonsoloslugu ve Antalya'da Konsoloslugu vardır.

Türkiye'nin Kazakistan ilişkileri çok boyutlu ve stratejik düzeydedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 2009 Ekim ayında ülkemizi ziyareti sırasında imzalanan "Stratejik Ortaklık Anlaşması" ile ilişkilerimiz yeni bir boyuta taşınmış ve 2012'de Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur.

Avrasya coğrafyasında barış ve istikrarın tesisi yönünde sürdürmekte olduğumuz iş birliği çerçevesinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi kurumsallaştırılmış; Kazakistan, Türk Konseyi ve TÜRKPA kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Ay-

rica Türk Konseyince kurulan Uluslararası Türk Akademisi'ne ev sahipliği yapmaktadır.

İkili ilişkilerin sürdürülebilir olması için, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği, Ortak Stratejik Planlama Grubu ve Karma Ekonomik Komisyon toplantıları devam ettirilmektedir.

Sayın Cumhurbaşkanı, 9-10 Eylül 2017'de İslam İşbirliği Teşkilatı 1. Bilim ve Teknoloji Zirvesi'ne katılmak üzere Kazakistan'ı ziyaret etmiş, yine iki ülke Cumhurbaşkanı 3 Eylül 2018'de Kırgızistan'ın Çolpon-Ata şehrinde gerçekleştirilen Türk Konseyi 6. Zirvesi vesilesiyle bir araya gelmişlerdir. 13 Eylül 2018'de dönemin Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in ülkemizi resmi ziyareti sırasında da Ankara'da, Türkiye-Kazakistan YDSK III. Toplantısı yapılmıştır.

Ekonomik açıdan bakıldığında ilişkiler açısından çok da başarılı olduğumuz söylenemez. 2016'da ihracatımız 625 milyon ABD doları iken, 2019'da 900 milyon ABD dolarına yükselmiş, oysa aynı yıllar ithalatımız 1334 milyon ABD dolarından 3904 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. Yani ticaret hacmindeki denge -2.1 milyar ABD doları şeklinde aleyhimize gelişmiştir.

Başlıca ihracat kalemleri, prefabrik yapılar, mücevherci eşyası ve aksamı, tohum, hububat ve kurubaklagil, en önemli ithal ürünler ise rafine edilmiş bakır, işlenmemiş çinko, petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlardır.

Başarı sayılabilecek olan Türk müteahhitler tarafından bugüne kadar Kazakistan'da toplam 24,4 milyar Dolar değerinde 500'e yakın proje gerçekleştirilmiş olması ve bu faaliyetlerin artarak devam etmesidir.

Kazakistan'da Türk girişimcilerin özellikle gıda sektörü, ilaç-kimya sanayisi, inşaat, otelcilik ve imalat alanlarında öne çıktıkları görülmektedir. Kazakistan'da müteahhitlik sektöründe Türk şirketlerinin faaliyetleri de gün geçtikçe artmaktadır.

SONUÇ

Kazakistan'da eski tarihlerde ki savunma sanayileriyle ilişkili radyoaktif veya toksik kimyasal alanlar ülke geneline dağılmıştır. Test aralıkları insanlar ve hayvanlar için ciddi sağlık riskleri oluşturan değerlerde seyretmektedir. Endüstriyel kirlilik bazı şehirlerde çok ciddi boyutlardadır.

Aral gölünün sularının çekilmesiyle ortaya çıkan asidik tuzlar ve tarım ilacı gibi zehirli atıklar rüzgarla da taşınarak bölgede yaşayan milyonlarca insanın solunum yolu ile kalıcı hastalıklara yakalanmasına yol açmaktadır

Kazakistan'ı bu tür sorunlardan kurtarmak için ekonominin enerji dışındaki sektörlerini kalındırmak, ekonomide çeşitlilik sağlayarak petrole ve dolayısıyla dünya petrol fiyatlarına olan aşırı bağımlılığını kırmak gerekmektedir. Doğal kaynaklar işletilirken modern ve çağdaş teknolojiler kullanılmalı ve çevre kirliliğine karşı gerekli tedbirler alınmalıdır. Geçmişten gelen su ve toprak kirliliği ile mücadele edilmeli, Aral gölünün kurtarılmasına çalışılmalıdır. Enerji üretimi çevre koruma tedbirleri çerçevesinde yeniden değerlendirilmeli, kimyasal atık yönetimi için ciddi tedbirler alınmalıdır. Ancak nükleer tehdidin yarattığı

izleri ortadan kaldırmak imkansızdır ve radyoaktif minerallerin yarılanma ömrünün çok uzun olması sonucu daha uzun süre yan etkileri görülecektir.

Kaldı ki Rusya'nın, Kazakistan'dan kiraladığı Baykonur Kozmodromu'nu çevreleyen yaklaşık 6.000 km²'lik bir alanın kira sözleşmesinin 2050'ye kadar uzatılmış olması nükleer tehditlerin artarak devam edeceğinin önemli bir göstergesidir.

Çevre ile ilgili olarak imzalanmış olan İklim Değişikliği-Kyoto Protokolünün derhal uygulamaya konması sağlanmalıdır.

Ülkemizle olan ilişkiler açısından bakıldığında, her şey çok iyi gibi gözükse de ürünlerimizin ve ülkemizin çok iyi tanıtılmadığı, karşılıklı güven ortamının yeterince tesis edilmediği ortaya çıkmaktadır.

Aslında Kazakistan, Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olan Türk Cumhuriyetleri'nin başında gelmektedir. Doğal kaynakları ve iş olanakları açısından zengin bir ülke olmasına karşılık hızlı değişen bir piyasa görünümünü sergilemektedir. Bu nedenle ülkeye yönelik yatırımlarda dikkatli olunmalıdır. Çünkü Kazaklar çeşitli ırk ve dinlerden oluşan bir topluluktur; dolayısıyla bu özel durum dikkate alınmalıdır.

Burada sözlerimizi Ulu Önder Atatürk'ün öngörüsü ile bitirirken kendi öz eleştirimizi de yapmayı unutmayalım:

“Düşün bir kere, Osmanlı İmparatorluğu ne oldu? Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ne oldu? Dünyayı ürküten Almanya'dan bugün ne kaldı: Demek hiçbir şey sürekli değildir. Bugün ölümsüz gibi görünen nice güçlerden, ileride belki pek az şey kalacaktır. Devletler ve Milletler, bu idrakin içinde olmalıdırlar. Bugün Sovyet Rusya, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün elinde tuttuğu milletler, avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşır. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde

dili bir, inancı bir, öz kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız.

Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir, hazırlanmak lâzımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevî köprülerini sağlam tutarak!

Dil, bir köprüdür; İnanç, bir köprüdür; Tarih, bir köprüdür.

Bugün biz bu kitlelerden dil bakımından, gelenek, görenek, tarih bakımından ayrılmış, çok uzağa düşmüşüz. Bizim bulunduğumuz yer mi doğru, onlarınki mi? Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Tarih bağı kurmamız lazım, folklor bağı kurmamız lâzım... Bunları kim yapacak? Elbette biz! Nasıl yapacağız? İşte görüyorsunuz, dil encümenleri, tarih encümenleri kuruluyor... Dilimizi, onun diline yaklaştırmaya ve böylece birbirimizi daha kolay anlar hale gelmeye çalışıyoruz... Tarihimizi ona yaklaştırmaya çalışıyoruz, ortak bir mazi yaratmak peşindeyiz. Bunlar açıklanmaz, adı konarak yapılmaz, bunlar devletlerin ve milletlerin derin düşünceleridir.”

Kaynakça

Kazakistan'ın Yeraltı Kaynakları ve Çevre Sorunları, Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi, Türkiye

Kazakistan, Okan Üniversitesi Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2010

Economic Indicators for Kazakhstan, MOODY'S Analytics, 2018

Kazakistan Ülke Raporu, Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Ar-Ge Şubesi Aralık, 2018

Kazakistan Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası Dış Ticaret Servisi, Ocak 2019

Kazakistan Ülke Raporu, İTKİB Hazırlıyım ve Konfeksiyon Arge Şubesi, Mart 2019

Kazakistan Künyesi, Dışişleri Bakanlığı, 2020

MAKEDONYA'DA TÜRKÇE'NİN YAŞATILMASI

Prof. Dr. Orhan DERMAN

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağ ve Hast. AD. Ergen Sağlığı BD.

Makedonya'da yaşayan halkların etnik topluluktan millete dönüşümü hala tamamlanamamıştır. 2001'deki Ohri Çerçeve Antlaşması Makedon milletini ortaya çıkarmamıştır. Aksine Makedonya, Makedon ve Arnavut halklarından oluşur ifadesinin temeli ilke alınır, Makedonya'da yaşayan en uyumlu ve en uysal halk olan Türklerin de o zaman ben de bir halkım, nerede benim haklarım tartışması başlamıştır.

Makedonya'da Türklüğün ne anlama geldiğini Arnavut Gazeteci Ramadan Ramadani ile yapılan mülakatta özetlenmektedir. Onun deyişi ile "Türkçe burada mevcut Makedon Türkünün daha çok bilinir. Çünkü Makedonya'da Etnik Türklük değil Kültürel Türklük hakimdir".

Makedonya'da Osmanlı'dan sonraki dönemlerde, Makedonya'da uygulanan asimilasyon, Kültürel Çoğulculuk gibi görünse de esasında Anglo-Uyum teorisi şeklinde Makedonya'daki Türkler üzerinde çok yoğun uygulanmıştır. YSFM döneminde Makedonya'da yaşayan halklara eritme potası yaklaşımı uygulanmasından da en çok Makedon Türkler etkilenmişlerdir. Ve bir

de çok yoğun göçler ile nüfus hakimiyetleri kırılmaya çalışılmıştır. Yaşamları için gelir alanlarının sınırlanması da göçü mecbur hale getirmiştir. Müslümanlar (Arnavut, Türkler, Boşnak ve Torbeşliler) arası amalgamasyon nasıl mevcutsa Hristiyanlar (Makedonlar, Sırlar, Ulahlar) arasında da mevcuttur. Bunun sonucunda bir ailedeki kardeşlerin etnik kimlikleri sorulduğunda farklı cevap alınabilmektedir. Aynı aile bireylerinden kimliklerine Arnavut da Türk de Torbeşliyim diye de yazdırın da çıkabilir. Onun için Kuzey Makedonya'ya Türkçe eğitim çok önemlidir, bu eğitim de ilkokuldan önce verilmeye başlanmalıdır. Hedef, Türkçe konuşulan her yere ana okul ve kreş açabilmektir. Hiçbir ideoloji gözetilmeden konuşma dilinin Türkçe olmasına ve güzel dilimizin çocukların şarkılarına, şiirlerine ve birbirileri ile konuşmalarına yansımaları sağlamaktır. Her şey dilden başlar. Türkçe konuşulamıyorsa oraya ulaşamamışsınız demektir. Şunu unutmamak gerekir ki aile içinde verilen eğitimden kaynaklanan farklılıkların da en güzel ortadan kaldırılacak yerler kreşler ve

anaokulları ile dört yaşına kadar o çocuklara erişebilmektir. Sosyal devletin en büyük görevi de bu olmalıdır. Okul öncesine ulaşamadığınız her çocuğu kaybettiniz gözü ile bakın.

Kreşler, Makedonya Cumhuriyeti (M.C.) Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı olarak faaliyet göstermektedirler. Makedonya Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı nezdinde kreşler beş başlık altında faaliyet gösterir:

1. Özel Kreşler
2. Kamu Kreşleri
3. Erken Çocuk Gelişim Merkezleri
4. Özel Erken Çocuk Gelişim Merkezleri
5. Kişi, Şirket, Yüksek Öğretim Kurumları ve Özel Okullara Bağlı Kreşler

Makedonya Cumhuriyeti'nde Kreşlerin kurulmasıyla ilgili yasal düzenlemeler:

Kreşler kanunu: (M.C. resmi gazetesi No.23, 14.02.2013)

58. Madde

Kreşler, kamu kreşler veya özel kreşler şeklinde kurulabilir.

61. Madde

Özel kreşler, yerli veya yabancı kişi ve tüzel kişi üzerinden kurulabilir.

1. Ülke genelinde toplam 27 Özel Kreş faaliyet gösterir. Bu kreşler arasında:

- Gostivar'da "Güldeste" adında Süleymanlılar cemaatine bağlı (İlksav), bu kreş Şeyhan Zekir (M.C. vatandaşı) kişi üzerine kayıtlıdır.
- Kalkandelen'de Cerrahi tarikatına bağlı (T.C. merkezli Tuğrul İnançer'e bağlı) olan Metin İzeti'nin dergâhı içerisinde «Alya» isimli kreş faaliyet gösterir. Bu kreşte Kalkandelen'in Türk çocuklarını alıp fakat eğitim Arnavutça verilir. Aslında Türk çocuklarını erken yaşlarda entegrasyon adına asimile ediyorlar.

2. Makedonya genelinde toplam 68 **kamu kreşi** faaliyet gösterir. Bu kreşler arasında Türkçe eğitim veren kreş yoktur.

3. Makedonya genelinde toplam 33 **Erken**

Çocuk Gelişim Merkezi faaliyet gösterir. Bu merkezler de Türkçe eğitim verilmiyor.

4. Makedonya genelinde toplam 7 Özel Erken Çocuk Gelişim Merkezi faaliyet gösterir. Bu merkezlerde Türkçe eğitim verilmiyor.

5. Makedonya genelinde toplam 6 kreş **Kişi, Şirket, Yüksek Öğretim Kurumları ve Özel Okullara bağlı** faaliyet gösterir. Bu kreşlerden FETÖ ya bağlı "Gonca" adında Süreyya Tauk (K.M.C. vatandaşı) kişisi adına kayıtlıdır.

Makedonya'da Okul Öncesi Eğitim ile İlgilenenlerin Önerileri:

- Ülke genelinde Türklerin yaşadığı bölgelerde (Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Kırçova, Struga, Ohri, Manastır, Debre, Ustrumca, Radoviş, İştıp, ...) devlete bağlı kamu kreşler onBununla asimilasyonun bir kısmı engellenecek ve ilkokullarda kendi ana dili Türkçe eğitim gören öğrenci sayısı artacaktır.
- Makedonya devletinin kamu kreşlerin yetersiz olduğu yerlerde, Türkiye menşeli özel kreşlerin açılması, çocuklarımızın yabancı dillerdeki kreşlere gitmemeleriyle amaç başka kültürlerin etkisi altına kalmamalarıdır. Aynı zamanda diğer milletlerin (Makedon, Arnavut) çocukları bu kreşlerde eğitilirken Türk kültürünü tanıtarak Türk ve Türkiye dostu yeni nesiller yaratılacağını esas amacı oluşturmaktadır.

MAKEDONYA'DA İLKÖĞRETİM OKULLAR KANUNU

2008/2009 öğretim yılında (M.C. resmi gazetesi No. 07-3352/1, 1 Ağustos 2008) itibaren ilkokul 9 yıllık ve lise 4 yıllık mecburi eğitim sistemine geçildi.

Makedonya Cumhuriyeti anayasasına 48. maddesine göre ilkokul ve lise eğitimi her öğrenci kendi ana dilinde eğitim alma hakkına sahiptir.

İlköğretim okulları kanununun 104. madde ve 3. fıkraya göre, Makedon dili ve onun kiril alfabesinden farklı dilde eğitim alan öğrenciler için ders kitapları eğitim aldıkları dilde, M.C. Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından hazırlanması yükümlülüğü vardır.

119. maddeye göre kullanılacak olan kitabın yazarı, kitabı Makedonca'dan etnik toplulukların dilinde 1 ay içerisinde tercüme ettirme ve yayınlama zorunluluğuna sahiptir.

Makedonya Cumhuriyeti'nde Ulusal müfredatı (Cambridge), Eğitim ve Bilim Bakanlığına bağlı olan Eğitimi Geliştirme Dairesi tarafından hazırlanmaktadır.

Eğitim yılı 1 Eylül - 10 Haziran tarihleri arasında yapılır. 1 Ocak - 20 Ocak tarihleri arasında kış tatili uygulanmaktadır.

İlköğretim okullar kanunu (M.C. resmi gazetesi No. 161, Tarih: 5.8. 2019)

53. madde ve 8. fıkra

İlkokulda karma sınıflar 1. 2. ile 3. sınıflardan oluşan bir sınıf ve 4. ile 5. sınıflardan oluşan bir sınıf ile karma sınıflar eğitimi yapılabilir.

53. madde ve 10. fıkra

Karma sınıflarda öğrenci sayısı 10 öğrenciden fazla olmayacak şekilde sınıf oluşur.

53. madde ve 4. fıkra

Bir sınıfta öğrenci sayısı 20'den 30 öğrenciye kadar olabilir.

54. madde

İngilizce dili (1. - 5. sınıflar). Beden ve sağlık eğitimi (1. - 5. sınıflar). Makedon dili (4. - 5. sınıflar). Doğal bilimler (5. sınıf). Teknik eğitimi (5. sınıf) derslerine branş öğretmenleri girmektedir.

73. madde

Öğrencinin yaşadığı adres ile okul binası arasındaki mesafe en az 2 km ise organize bir şekilde ücretsiz öğrenci servisi yapılması gerekir.

Makedonya Cumhuriyeti'nde 1945 yılından bu yana ilkokul ve lise düzeyinde kesintisiz Türkçe eğitim yapılmaktadır. Dönem dönem ülke geneli bazı bölgelerde öğrenci sayısının artması yeni sınıfların açılması olmuş, aynı veya farklı bölgelerde göç sebebiyle öğrenci sayısı yokluğunda veya değişik baskılar yüzünden Türkçe sınıflar kapatılmış, Türkçeden eser kalmamıştır (Pehçevo, Bero-vo, Koçana, Delçevo, İştıp, Köprülü, Manastır).

1945/46 Öğretim yılında 55 okulda 125 Türk öğretmen ile 6702 öğrenciye Türkçe eğitim vermeye başlanmıştır.

1945 ila 1950 yıllarına kadar Makedonya'da ana dili Türkçe eğitimde sürekli öğrenci sayısında ciddi artış yaşanarak yeni sınıflar açılmasına sebep olmuştur.

1949/50 Öğretim yılında 100 okulda 249 Türk öğretmeni ile 12624 Türk öğrencilerine anadilinde eğitim verildi.

1950 yıllarından sonra başlayan göç Türkçe eğitimi ciddi manada etkilemiştir. Öyle ki 1960/61 öğretim yılında öğrencilerin sayısı %50 oranında azalmıştır.

1960/61 öğretim yılında sadece 70 okulda, 168 öğretmen, 6410 öğrenci Türkçe öğrenim görmüştür.

Makedonya'nın bağımsızlığına kadar öğrencilerin sayısında düşüş görülmektedir. Örneğin 1992/93 öğretim yılında 54 okulda, 289 öğretmen ile 5172 öğrenci Türkçe anadilinde eğitim alabilmiştir.

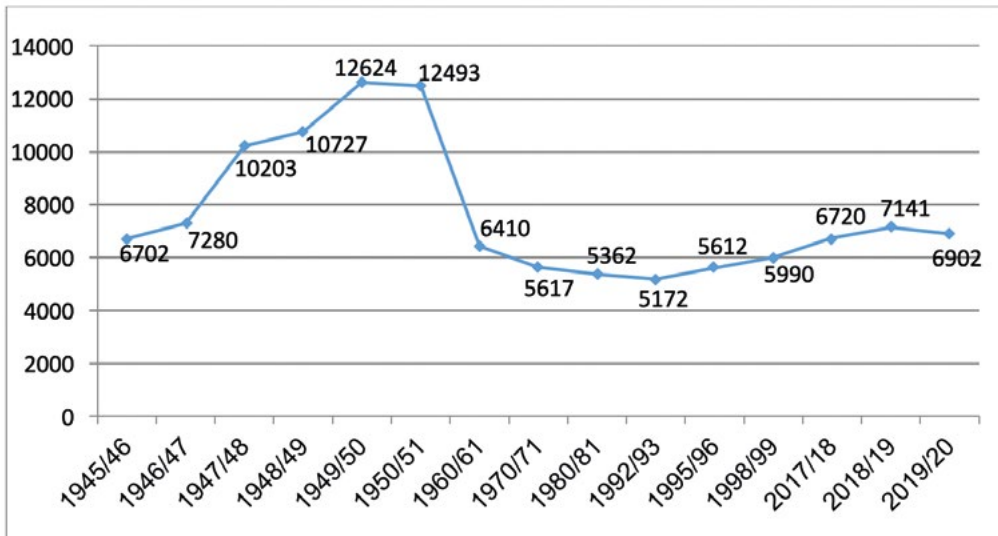
2017/18 Öğretim yılında 66 okulda 471 (238 sınıf öğretmeni ve 233 branş öğretmeni) öğretmen ile 6720 öğrenciye Türkçe eğitim verildi.

2018/2019 Öğretim yılında ise 66 okulda 473 (240 sınıf ve 233 branş) öğretmen ile 7141 öğrenciye Türkçe eğitim verildi.

2019/2020 Öğretim yılında ise 64 okulda 491 (245 sınıf ve 246 branş) öğretmenle 6902 öğrenciye Türkçe eğitim veriliyor. Bir önceki öğretim yılına kıyasen 239 öğrenci azalma görülmektedir. Bu azalma aslında 9. sınıfta (539) öğrenci sayısının azlığından kaynaklanmaktadır, yoksa 1. sınıfta kayıtlı olan öğrenci sayısı geçen öğretim yılına kıyasen 4 öğrenci fazladır.

Türkçe eğitim yapan 64 İlköğretim okullarının 40'ında 5 yıllığına kadar, 24'ünde ise 9 yıllık Türkçe eğitim yapılır. 5 yıllık eğitim yapan köy okulları ve Makedonya'nın doğusundaki şehirlerde kendi anadilinde eğitime izin edilmeyen yerlerdir.

Tablo 1. Makedonya C. Yıllara Göre Türk Öğrenci Sayısı

Tablo 2. 2019 - 2020 Öğretim yılında M.C. genelinde Türkçe eğitim yapan okullarda sınıflara göre toplam Türk öğrenci sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf	4. sınıf	5. sınıf	6. sınıf	7. sınıf	8. sınıf	9. sınıf
917	913	901	963	880	601	584	584	559

Tablo 3. 2019 - 2020 Öğretim yılında M.C. genelinde Türkçe eğitim yapan okulların eğitim süresi, öğrenci sayısı, sınıf öğretmeni, branş öğretmeni ve toplam öğretmen sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

S.N	Yerleşim Yeri Şehir / Köy	İlköğretim Okul Adı	Eğitim Süresi (Yıl)	Öğrenci Sayısı	Sınıf Öğretmen sayısı	Branş Öğretmen sayısı	Toplam Öğretmen sayısı
1	Üsküp	Tefeyyüz	9	879	19	23	42
2	Üsküp	Yaşar Bey Skupi	9	78	5	5	10
3	Üsküp	P. Zdravkovski Penko	9	213	5	3	8
4	Üsküp / Koliçan	Mustafa Kemal Atatürk	9	274	9	15	24
5	Üsküp / Tsvetova	Aliya Avdoviç	9	176	5	4	9
6	Üsküp / Elovo	Aliya Avdoviç	9	52	2	3	5
7	Üsküp / Drzilova	Draga Stoyanovska	9	60	3	4	7
8	Kalkandelen	İstikbal	9	194	5	10	15
9	Kalkandelen	Bratstvo Miygeni	5	27	3	0	3
10	Kalkandelen/ Tearce	Kiril Peyçinoviç	9	25	3	8	11
11	Radoviş/ Kılavuzlu	Krste Petkov Misirkov	5	35	2		2
12	Radoviş/ Kocalı	Krste Petkov Misirkov	5	111	5		5
13	Radoviş/ Şehir	Krste Petkov Misirkov	9	426	8	11	19

14	Radoviş - Konçe	Goce Delcev	5	48	3		3
15	Radoviş/ Pırnalı	Nikola Karev	5	20	2		2
16	Radoviş/ Topolnitsa	Nikola Karev	5	25	2		2
17	Radoviş/ Buçim	Nikola Karev	5	47	3		3
18	Kırçova	Sande Őteyrovsi	9	252	6	6	12
19	Dolneni/ Debreřte	Ali Fethi Okyar	9	164	5	13	18
20	Vrapçıřte	Vrapçıřte	9	331	10	17	27
21	Pirlepe / Kanatlar	Kiril ve Metodi	9	218	8	6	14
22	Mogila / Budaklar	Braka Miladinovci	5	27	2		2
23	Valandova / Kalkova	29 Kasım	5	34	2		2
24	Valandova / Çalıkli	Namık Kemal	9	67	2	3	5
25	Valandova / Bahçebozu	Yeni Gün	5	11	1		1
26	Valandova / Kızıldoğan	Svetan Dimov	5	28	1		1
27	Valandova / Dedeli	Mořa Piyade	5	15	2		2
28	Doyran / Gökçeli	Koço Racin	5	13	2		2
29	Vasilevo / Gradařor	Goce Delcev	5	89	5		5
30	Bosilovo / İlovitsa	Goce Delcev	5	9	1		1
31	Ustrumca / Y. Mahalle	Goce Delcev	5	96	3		3
32	Ustrumca	Marşal Tito	5	316	12		12
33	Ustrumca / Dorlombos	Dame Gruev	5	3	1		1

34	Ustrumca / Bansko	Marşal Tito	5	138	5		5
35	M.Jupa / Dılgaç	Necati Zekerya	5	16	1		1
36	M.Jupa / Elessa	Necati Zekerya	5	22	2		2
37	M.Jupa / Breştanik	Necati Zekerya	5	8	1		1
38	M.Jupa / Pralenik	Necati Zekerya	5	7	1		1
39	M.Jupa / Novak	Necati Zekerya	9	117	4		4
40	M.Jupa / Kocacık	Necati Zekerya	9	83	3	16	19
41	M.Jupa	Mustafa Kemal Atatürk	9	155	5	6	11
42	Gostivar	Mustafa Kemal Atatürk	9	523	6	37	43
43	Gostivar / Zdunye	Mustafa Kemal Atatürk	5	45	5		5
44	Gostivar / A.Banitsa	Mustafa Kemal Atatürk	5	47	5		5
45	Gostivar / Y.Banitsa	Mustafa Kemal Atatürk	5	61	5		5
46	Gostivar	Kardeşlik Birlik	5	74	5		5
47	Gostivar	İsmail Kemali	5	118	7		7
48	Plasnitsa / Lisiçani	Yunus Emre	9	110	5	9	14
49	Plasnitsa / Çolopek	Yunus Emre	5	24	2		2
50	Plasnitsa	M.Kemal Atatürk	9	442	10	13	23
51	Resne	Mite Bogoevski	9	116	4	9	13
52	Resne / Carev Dvor	Braka Miladinovci	5	15	2		2
53	Struga	Braka Miladinovci	9	78	3	10	13
54	Ohri	Kardeşlik Birlik	9	154	7	15	22

55	Demirkapı / Çelevec	D.A.Gaberov	5	3	2		2
56	Karbintsi / Kutsa	Straşo Pincur	5	19	1		1
57	Karbintsi / Ocalı	Straşo Pincur	5	5	1		1
58	Karbintsi / Pırnalı	Straşo Pincur	5	27	2		2
59	Karbintsi / Kılavuzlu	Straşo Pincur	5	15	Makedon		
60	Karbintsi / Radanya	Straşo Pincur	5	30	2		2
61	İştıp / Poçuval	Toşo Arsov	5	6	1		1
62	İştıp / Şaşavarlı	Goce Delçev	5	11	1		1
63	İştıp / Selce	Vanço Prke	5	13	Makedon		
64	İştıp	Dimitar Vlahov	5	57	Makedon		
Toplam				6902	245	246	491

Tablo 4. Yıllara Göre M.C. Türkçe Eğitim Yapan Liselerde Türk Öğrenci Sayısı

Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı
2012 - 2013	1 711
2013 - 2014	1 679
2014 - 2015	1 837
2015 - 2016	1 616
2016 - 2017	1 607
2017 - 2018	1 398
2018 - 2019	1 263
2019 - 2020	1 307

LİSE OKULLARINDA TÜRKÇE EĞİTİMİN TARİHÇESİ

1948/49 öğretim yılında Türkçe eğitim vermeye başlayan ilk lise İştıp ve Köprülü'de başlamıştır. 1950/60 göçleriyle birlikte bu bölgelerde liseler kapatılmıştır. Daha sonraları

1963/64 öğretim yılında Gostivar'da, ardından Üsküp, Kalkandelen, Radoviş, Struga, Resne, Kırçova, Merkez Jupa bölgelerinde olmakla birlikte toplam 8 belediyede günümüze kadar (7 düz lise, 8 mesleki olmakla birlikte 2 sağlık, 2 iktisat, 3 teknik ve 1 kuaförlük-kozmetik) Türkçe eğitim yapılmaktadır.

Tablo 5. 2019 - 2020 Öğretim yılında Makedonya C. genelinde Türkçe eğitim yapan okulların, öğrenci sayısı, öğretmen sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

S.N	Yerleşim Yeri Şehir / Köy	Lisenin Adı	Türkçe Eğitime Başlandığı Yıl	Eğitim Süresi (Yıl)	Öğrenci Sayısı	Öğretmen sayısı
1	Radoviş	Kosta Susinov Düz ve Meslek Lisesi	2004 - 2005	4	126	3
2	Struga	İbrahim Temo Düz Lisesi	2002 - 2003	4	39	6
3	Merkez Jupa	Ata Düz Lisesi	2010 - 2011	4	64	12
4	Gostivar	Gostivar Düz Lisesi	1963 - 1964	4	217	28
5	Kırçova	Mirko Mileski Düz ve Meslek Lisesi	2008 - 2009	4	157	12
6	Üsküp	Yosip Broz Tito Düz Lisesi		4	190	16
7	Resne	Tsar Samoil Düz ve Meslek Lisesi	2009 - 2010	4	46	4
8	Gostivar	İktisat Meslek Lisesi	1999 - 2000	4	44	7
9	Gostivar	Sağlık Meslek Lisesi	2000 - 2001	4	181	17
10	Gostivar	Teknik Meslek Lisesi		4	77	14
11	Üsküp	Tsvetan Dimov Meslek Lisesi		4	85	4
12	Kalkandelen	Sağlık Meslek Lisesi	1980 - 1981	4	72	8
13	Üsküp	Dimitar Vlahov Meslek Lisesi		4	9	0

Tablo 6. Yıllara Göre M.C. Türkçe Eğitim Yapan Liselerde Türk Öğrenci Sayısı

Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı
2012 - 2013	1 711
2013 - 2014	1 679
2014 - 2015	1 837
2015 - 2016	1 616
2016 - 2017	1 607
2017 - 2018	1 398
2018 - 2019	1 263
2019 - 2020	1 307

Bu okullar yanı sıra Türk öğrencilerin eğitimleri özel liselerde kendi ana dili üzerinden yapılmaktadır. Örneğin Yahya Kemal Kolejlere buna örnektir. (Ago, 2013)

Makedonya'nın bağımsızlığından sonra Türklerin karşılaştıkları sorunların biri de ana dilde eğitimidir. Makedonya cumhuriyeti anayasasının (Madde 44) göre Makedonya vatandaşlarının ana dilleriyle ilköğretim (lise öğrenimi dahil) görmeye hakları vardır. Anayasa ile teminat altına alınmış olmasına rağmen, Türklerin anadilde eğitim hakkına bütün Makedonya da ulaşmış oldukları söylenemez. Doğu Makedonya, Jupa, Koliçani, Debre köylerinde Türkçe eğitimde yaşanan sorunlar bunun en somut örnekleridir. Radoviç, Debre (Jupa), Kırçova da Türkçe eğitim veren okulların kapatılması gibi gelişmeler yaşanmıştır. 1993'te yönetim halkın (Torbeşlerin) Türk olduklarını gerekçe göstererek Türkçe eğitime izin vermemişlerdir. Eğitim sorunu Doğu Makedonya da daha fazla olduğunu bilinmektedir. Genelde Türkçe öğretim 1'den 4'e kadardır. Bu yörenin 78 yerleşim biriminde yaşayan Türk öğrenciler 5'ten

8'e kadar Makedonca okunmak zorundadırlar. Radoviç te Ali Koç, Kılavuz ve Kocaali, Pirlepe'ye bağlı Kanatlar köyü, Valandova'ya bağlı Çalıklı'da Karbintsi belediyesine bağlı Radanya, Hocalı, Pırnalı, Kutsa ve Ustrumca'da Türkçe öğretim veren okullarda 1 ile 4 sınıflarda karma eğitim de bulunmaktadır. Makedonya'da ilköğretim çağına okuyan yaklaşık 12 bin Türk çocuğu bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan Anayasanın garanti ettiği ilköğretim hakkını yalnız 5-6 bin çocuk kullanabilmektedir.

Makedonya Türkleri yüksek öğretimde de aynı sorunlar yaşamaktadır. 1963-64 öğretim yılında Üsküp Pedagoji Akademisinde 1976-77 öğretim yılında Üsküp Filoloji Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri açılmıştır. Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji, Tarih ve Coğrafya dersleri için öğretim üyesi yetiştiren Pedagoji Fakültesinde söz konusu dersler Türkçe verilmekteydi. Ancak ihtiyaç olduğu halde Türkçe eğitimi siyasi gelişmelerin etkisi ile 1987 de son verildi. Makedonya'da üniversitelere kayıt olabılme oranı Türkler için iki ayrı kaynakta %0.7 veya %1.3 olarak verilmek-

tedir. 1994 BÖP (Türkiye Cumhuriyeti'ni kardeş Türk cumhuriyetleri Muhtariyet ve akraba topluluklarına yönelik başlattıkları Büyük öğrenci projesi sayesinde birçok Makedon Türk genci yüksek öğretime Türkiye de devam edilmesine imkan sağlanmış ama büyük çoğunluğu Makedonya'ya dönmeyerek Türkiye'de kalma tercihlerini kullanmışlardır. Ama öğrencilerin bir süre Türkiye'de aldıkları eğitimleri, anavatanları ile kaynaşmalarını çok arttırmaktadır ve onlarda Makedonya'da bunun karşılığını Makedonya'daki Türklere hizmet vererek kat be kat ödemektedirler.

Makedonya Cumhuriyeti'nde 6 Devlet ve 13 Özel Üniversite vardır.

MAKEDONYA CUMHURİYETİ'NDE TÜRK DİLİ ÜZERİNDE EĞİTİM YAPAN ÜNİVERSİTELER

- Üsküp - Kiril ve Metodi Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili Edebiyatı.

- İştip - Gotse Delçev Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili Edebiyatı.
- Gostivar - Uluslararası Vizyon Üniversitesi.
- Üsküp - Uluslararası Balkan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili Edebiyatı.
- Kalkandelen - Kalkandelen Üniversitesi Şarkiyat Bölümü.
- Üsküp - Kliment Ohridski Fakültesi Sınıf Öğretmenliği ve Sınıf Öncesi Öğretmenliği

KLİMENT OHRİDSKİ FAKÜLTESİ SINIF VE SINIF ÖNCESİ ÖĞRETMENLİĞİ

2019/2020 öğretim yılı çerçevesinde Üsküp "Kliment Ohridski" Pedagoji fakültesi Türkçe bölümünde okuyan 80 talebe bulunmaktadır. Öğrencilerin çoğunluğu sınıf öğretmenliği bölümünde, bu bölümde sekiz sınıfta yaklaşık olarak 64 ders görülmektedir. Bu derslerin 21'i Türk dilinde görülür. Öğrencilerin başlıca eksiklikleri öğret-

Tablo 7. Makedonya Cumhuriyeti Devlet Üniversitelerinde Türk Talebe Sayısı

Devlet Üniversitelerinde Toplam Talebe Sayısı	Türk Talebe Sayısı	Yüzde
50 548	966	1.92%

Üniversitenin Adı	Türk Talebe Sayısı	Yüzde
Üsküp - Kiril Metodi	567	2.21%
Manastır - Kliment Ohridski Üniversitesi	112	1.92%
İştip - Goce Delçev Üniversitesi	147	1.46%
Ohrid - İT Üniversitesi	3	0.84%
Kalkandelen - Kalkandelen Devlet Üniver.	137	1.66%
Üsküp - Rahibe Teresa Üniversitesi	0	0%
Toplam	966	%1.61

8. Özel Üniversiteler

Toplam Talebe Sayısı	Türk Talebe Sayısı	Yüzde
7 535	311	%4.13

9. Akademik Kadro

	Toplam	Türkler
	4 114	58
Doktora	2 841	29
Yüksek Lisans	881	17
Uzman	166	1
Üniversite mezunu	226	11

menlik mesleğiyle ilgili Türkçe kitaplarıdır. Fakülte kütüphanesinde Türkçe kitaplar yoktur. Bunun dışında öğrencilerin en çok karşılaştıkları sorunlardan biri de öğrenci işlerinde bir Türk çalışanın olmamasıdır. Makedoncası ve Arnavutçası zayıf olanlar, öğrenci işlerinde sorunlarla karşı karşıya gelmektedir. 40 yıldan aşkın Türkçe eğitim yapan fakülte olmasına rağmen eksikliklerden biri kadroda sadece bir Türk hocası bulunmaktadır. Hakça temsil ilkesine doğan hakkımızdan yararlanarak daha 5 Türk öğretim görevlisinin akademik kadroya alınması gerekir. Öğrenciler Çocuk psikolojisi, Gelişim Psikolojisi, Genel Pedagoji, Aile Pedagojisi gibi en önemli dersler arasına gören bu dersleri Makedonca dilinde görüyorlar. Teknik araçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkçe eğitimde var olan sorunlar yedi tema altında birleştirilmiştir: Türkçe ders kitabı sıkıntısı, yardımcı kitap eksikliği, eğitim kadrosu sıkıntısı, dernek ve dernekle eğitimcilerin iletişim eksik-

liği, eğitimcilerin bu konuda model olmaması ve çok dilli eğitimin işlevsizleşmesi.

1. TÜRKÇE DERS KİTABI SIKINTISI

“Makedonca, Arnavutça da olduğu gibi Türk dili üzerine eğitim veren okullarda ders kitabı sıkıntısı var. Lise eğitiminde Türk Dili ve Edebiyat’ı ders kitabı hariç diğer ders kitapları yok, metot birimleri dikte ile yapılmak zorunda kalıyor. Ama son yıllarda Makedonca’dan Türkçe’ye tercüme edilen ders kitapları basıldı (Mustafa Kemal İlköğretim Okul Müdürü Asım Dalı).”

2. YARDIMCI KİTAP EKSİKLİĞİ

“Türk Dili ve Edebiyat dersine ait lektür (yardımcı) kitaplar yok. Böylece öğrenciler kullandıkları anadil, çevre halk dilinin etkisinde kalıyor ve zengin edebiyatımızdan yoksun kalıyorlar. (Matuseb başkanı ve Gostivar da Türk eğitim veren lisede Matematik öğretmeni Tahsin İbrahim)”

3. EĞİTİM KADROSU SIKINTISI

Açılmış olan Türkçe liselerde eğitim kadrosu sıkıntısı var. Eğitimin Türk dili üzere yapılmasına destek veriyoruz. Kimi dersler için Türkler arası uzman eğitim kadrosu olmasına rağmen, okul idaresi buna önem vermez. Konkur yayınlamaktan çekiniyorlar ve birçok ders Türkçe yerine, Makedonca yapılıyor. Böylelikle Türk öğrenciler dil sorunuyla karşılaşmış oluyorlar, bununla da başarı düşük oluyor. (Çalıkli Namık Kemal İlköğretim Okul Müdürü ve Edebiyat öğretmeni Sait öğretmeni)”

Eğitim kadrosundaki sıkıntı özellikle fen bilimlerinde daha da fazladır. Bu konuyu aşağıdaki sözler ortaya koyar niteliktedir:

“Kadro sıkıntısı Doğal-Fen bilim dallarında görülmekte. Bu sıkıntının en fazla olduğu bölge Batı Makedonya. Doğu Makedonya da ise Türkçe lise sınıflarında Türk Dili ve Edebiyatı hariç dersler Makedonca dilinde gerçekleşiyor. Çıkış yolu bu dersler için kadro yetiştirmek. Batı Makedonya da ihtiyaç fazlası öğret-

menlerin oluşturulacak bir destekten de faydalanarak Doğu Makedonya da öğretmen ihtiyacını karşılamaları gerekmekte. (Matusiteb başkanı ve Gostiva’da Türk eğitim veren lisede Matematik öğretmeni Tahsin İbrahim ve Bilgisayar öğretmeni Nuri Mansur)”

Ancak Türkçe öğretmeni konusunda da sıkıntılar yaşanmaktadır.

“Türkçe öğretmen kadrosunu yetiştirme konusuna geçmişten beri önem verilmemiştir. Yaklaşık bir asır geçmiş olmasına rağmen öğretmen kadrosunda her ders için öğretmen olmadığı görülmektedir. (Ohri’deki Kardeşlik ve Birlik Okulunda Türk sınıfı öğretmeni Fahriye hoca)”

4. DERNEK VE DERNEKLE EĞİTİMCİLERİN İLETİŞİM EKSİKLİĞİ

“Sorunların çözümlenmesi için etkinliğini gösterecek olan Öğretmenler Derneğine ihtiyaç var. Ama öğretmenler ile bu dernek arasında iletişim kopukluğu var. (Mustafa Kemal İlköğretim Okul Müdürü Asım Dalı)”

5. TÜRK EĞİTİMCİLERİN BU KONUDA MODEL OLMAMASI

“Kimi Türk eğitimciler, Türk aydın kişiler kendi çocuklarını ana dili Türkçe yerine, türlü sebep bularak Makedoncaya da diğer dilde eğitim veren okullarda okutmuşlardır. Bu da Türk toplumuna kötü örnek olmuştur. Bu durum Türkçe eğitimin ilerlemesine değil, gerilemesine neden olmuştur. Böyle eğitimcilerin Türk okullarında yeri olmamalıdır. (Matusiteb başkanı ve Gostivar da Türk eğitim veren lisede Matematik öğretmeni Tahsin İbrahim ve Bilgisayar öğretmeni Nuri Mansur)”

ÇOK DİLLİ EĞİTİMİN İŞLEVSİZLEŞMESİ

“İkinci dünya savaşından sonra 1944-45 yılından başlayarak Makedonya’da eğitim üç dilde yapılır ilkesi ile üç dil üzerine Makedonca, Arnavutça ve Türkçe eğitim dili olması kararı zaman içinde çok sulandırılmıştır. (Mustafa Kemal İlköğretim Okul Müdürü Asım Dali)”

“Osmanlı dönemimde Gayrimüslümlere kendi dilinde eğitim hakkı verilmiş ilk lise Köprülü de açılıp, 1875 yılına kadar 45 erkek lisesi, 20 kız lisesi, 150 halk okulu ve üç öğretmen okulu (Üsküp, Manastır ve İştip) Makedon dilinde eğitim verirken bugün Makedon Türklerinin karşılaştığı durum o dönemle karşılaştıramayacak kadar kötüdür. (Ago, 2013)”

Bir asır sonra Balkanlarda Türkçe Eğitim verecek bir Türk üniversitesi ve merkezi Türklerin yoğun yaşadığı Gostivar şehrinde “Uluslararası VİZYON”, vakıf Üniversitesi Gostivar aydın ve akademisyenlerin katkı ve girişimleriyle kuruldu. 2015-2016 öğretim yılında ekonomi, hukuk, mimarlık, bilgisayar mühendisliği ve sosyal bilimler fakülteleriyle eğitime başlamıştır. 2015.-2016 akademik yılında Uluslararası Vizyon üniversitesi 5 bölümüne öğrenci almıştır. Bu olay Makedon Türk toplumu için bir zaferdir. Gostivar şehri nüfus sayısına göre Merkez Jupa’dan sonra en fazla Türk’ün yaşadığı yerdir. Orhi çerçeve anlaşmasından sonra bir bölgede yaşayan etnik grubun nüfusu %20 den fazla ise dilinin resmi dil olması nedeni ile hem Gostivar’da hem de Merkez Jupa’da bütün resmi tabelalarda Türkçe ifadeleri rastlanılır.

Makedon Türklerinin en fazla iftihar ettikleri gelişim, TİKA’nın yardımları ile renovasyondan geçip 800 ün üzerinde öğrenciye Türkçe eğitim veren Üsküp’deki Tefeyyüz İlköğretim okuludur. Tarihte bu okulun hemen yakınında kızlar için ayrı eğitim ocağı olan İrfan okulunun maalesef Sultan Murat Caminin yanında sadece duvarları kalmıştır. Makedonya’da Türklerin yaşadığı birçok yerde Kardeşlik ve Birlik okulu adı altında Türkçe eğitim veren sınıfların olması şeklindedir. Ama buna rağmen TİKA’nın katkıları ile yapılan sınıf Türkçe eğitim veren okullarda vardır. Üsküp’e yakın Koliçani köyündeki Mustafa Kemal İlköğretim okulu buna örnektir. Müdürleri Asım Dali ve öğretmenleri 200 ün üzerinde öğrencilerinin olduğunu, okulları oldukları için taşınmalı eğitim ile Üsküp’e gitmek zorunda kalmadıklarını anlattılar. TİKA’nın katkıları ile yapılan okulda 15 in üzerinde Türkçe eğitim veren öğretmen çalışmaktadır bunların Üsküp’e gidiş ve dönüşlerinin masraflarını TİKA karşılayarak öğretmenlerin köye gelmelerine destek olmaktadır. Asım Dali ile olan mülakatta en fazla ihtiyaçlarının projeksiyon cihazı olduklarını öğrendikten sonra Makedonya’daki her Türk okuluna bir projeksiyon cihazı kampanyası başlatılmıştır. Bu kapsamda Marova’dan Debre giderken Radika kenarındaki Türk köylerinden Skudringe’deki köy okuluna ve Valondova’daki Namık Kemal İlköğretim okuluna da birer projeksiyon cihazı bağışlanmıştır. Asım Dali’nin ifadesine göre en çok fizik ve beşerî Türkiye haritalarına olan ihtiyaç da okullara yapılan her ziyarette haritaların hediye edilmesi ile giderilmeye çalışılmıştır. Okullarda sınıflarını başarı ile bitiren öğrenciler arasında birincilere notebook dağıtılarak öğrencilerin başarıları mükafatlandırılmaya çalışılmıştır. Okullarda özellikle Türkçe çocuk hikâye kitaplarına duyulan ihtiyaçtan dolayı Türkiye’de Makedon Türk çocukları için kitap toplama kampanyaları düzenlenerek toplanan kitaplar, Türk okullarına dağıtılmıştır. Debre ile Ustruga arasındaki Podgorci’de Reşat Efendinin kendi gayretleri ile kurduğu Kuran Kursu ve Türkçe eğitim veren okul Türk oldukları halde Türkçe konuşmayan Müslüman Türkbaşlara (Torbeşlere) eğitim

verirken çocukların her birinin Türkiye'den gelen çocuk kitaplarını okumak için kapışmaları görenleri çok duygulandırmıştır. Makedonya'daki Türkçe eğitim veren kurumlardaki en büyük sıkıntılardan biri de Türkçe eğitim verecek öğretmen istihdamının yetersiz olmasıdır. Gostivar, Üsküp ve Kalkandelen'de Türkçe eğitim verebilecek öğretmenler işsiz oldukları için beklerken Doğu Makedonya'daki okullarda ise Türkçe eğitim verebilecek öğretmen bulunamamaktadır. Bunun en güzel örneği Podgorci deki Reşat efendinin kızıdır. Reşat efendinin kızı 9 Eylül Üniversitesi eğitim fakültesi ilköğretim okulu öğretmenliğini bitirdiği halde, okul babasının her türlü katkıları ile kurulmasına rağmen, resmi olmadığı için ataması yapılamamıştır. Türkçe eğitim veren okulun öğretmen ihtiyacını karşılayacağını, hem de öğrencilerin köyden Ustruga'ya resmi eğitim almak için gitmek zorunda kalmaktadırlar.

Makedonya'da yaşayan Türkler açısından liseyi bitirdikten sonra üniversiteye Makedonya'da devam etmek isteyenlerin bunu başarabilme olasılıklarının ne kadar az olduğunu görebilmek hakikaten üzücü bir gerçektir. Ülkenin en köklü üniversitesi olan Kırıl Metodil Üniversitesi'nde Tıp Fakültesinin değişik sınıflarında okuyan yaklaşık 15 Makedon Türk genci bulunmaktadır. Bunların hepsi idealleri olan başarılı gençlerdir ama bazılarının Makedonlarının zayıf olmasından dolayı dersleri ne kadar zor takip edebildiklerini bilmektedir. Makedon Türkleri için denklik almanın onlar için ne kadar zor olduğunu onu hallettikten sonra Yabancılar için uzmanlık sınavını geçerek ancak uzmanlık eğitimi alabileceklerdir. Makedonya'daki uzmanlıklar ya devletin kadrolarına müracaat veya özel öğrenci pozisyonunda olmak üzere iki türdür. Birçok öğrenci devlete çalışma yükümlülüğü çok fazla diye bu yolu seçmek istememektedir. Ama özel öğrenci olarak uzmanlık eğitimini yapmayı kabul ederlerse de hem para almadan çalışıp hem de çalıştıkları kuruma yıllık belli bir eğitim ücreti ödemek zorunda kalabilmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti'nin Makedon Türk öğrencilerin eğitimlerinde yapabileceği bir katkı orada yaşayan Makedon Türk toplumu için çok kaliteli ve güçlü temsilcilerinin oluşturmasına

katkı sağlayacağı şüphesizdir. Makedon Cumhurbaşkanı'nın danışmanlarından İsmail Ali bunun en güzel örneği ODTÜ uluslararası ilişkilerden mezun şu anda Cumhurbaşkanlığı sarayında çalışıyor. Gostivarlı İsmail Ali gencecik yaşına karşı büyük bir sorumluluğun altından çok güzel de kalkabiliyor. Eğitimde ikinci bir zorluk da Türkiye'den üniversite eğitimi için gelen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gençler de. Hepsisi Türkiye'ye dönmek için Türkiye'de kendilerini kabul edebilecek bir üniversite arayışındalar.

Kırıl Metodil Türk Dili ve Edebiyatını bitirmiş öğretmen formasyonu alanlar arasında da en büyük zorluk Batı Makedonya için kadro olmaması, Doğu Makedonya için ise çoğunun evlerinin başka yerde olmasından dolayı o bölgede çalışmak istememeleri. Makedonya'nın çeşitli yerlerinden gelen üniversite öğrencileri içinde yurt ihtiyacı çok önemli konulardan biri. Birçok öğrenci okumak için öğrenci evlerini veya vakıfların yurtlarını tercih etmek zorunda kalıyorlar. Barınma ihtiyacı, birçoğunun okumaları veya başka bir şehir de çalışmalarını için en büyük engel, 400-500 avro ortalama gelire yaşayan halk için bu giderleri karşılamak çok zor.

Makedon Türklerinin Türkçeleri, Türkiye'deki birçok bölgedeki lehçelere göre İstanbul lehçesine en yakın lehçelerden biridir. Eski çarşı da dolaşırken sanki İstanbul da Kapalı Çarşı da dolanır gibi bir hisse kapılırsınız. Bunda en büyük etkinin Makedon Türklerinin özellikle İstanbul ve Bursa'daki akrabaları ile devamlı temasta oluşları ve bazılarında Türkiye'de de evlerinin olduğu gerçeğinden kaynaklandığını mülakatlarım sırasında öğrendim. Yoksa ileri kuşaktakilerin lehçelerindeki farklılık hemen hissedilebiliyordu. (Engüllü, 1997), (Ago,2013)

Makedon Türkleri günlük hayatlarında Arnavutlar gibi kendi aralarında sadece Türkçeyi kullanırlar. Günlük hayat için de Makedonca sadece Makedonlar, Arnavutça ise Arnavutlar ile anlaşabilmek için kullandıkları dildir. Makedonya'da her halk kendi dili ile konuşmaya azami önem gösterir. Kocacık köyündeki Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi'ye ait olan evi ziyaret edildiğinde orada

bulunan o bölgede yaşayan Novak Türk kadınları ile konuşma sırasında *“Siz ne kadar güzel Türkçe konuşuyorsunuz diye sorulduğunda, biz Türküz diye cevap alınır. Makedonca da böyle Türkçe gibi güzel mi diye sorulduğunda biz Makedonca bilmeyiz”* diye cevap alındığında çok şaşırđım.

Batı Makedonya, Debre bölgesinde kendi kültürlerine ve dillerine sahip büyük bir Makedon Türk nüfusu bulunmaktadır. Makedonya’da yaşayan Türklerin çoğunlukta olduğu iki bölge Merkez Jupa ve Plastica bölgesidir. Burada yaşayanların çoğunun Türk olması onların kendi dillerini ve kültürlerini dış etkilenmelerden uzak sürdürmelerine yol açtı.

Makedonya Türk’lerinin çoğunluğunun Türkçesi İstanbul Türkçesidir. Lehçesiz konuşurlar. Ama kendi aralarında mutlaka Türkçe konuşurlar. Doğu Makedonya’da Türk kültürünü tamamı ile benimseyen Roman grubu da aralarında Türkçe konuşmaktadır. Arnavutlar arasında da Türkçe konuşan ve Türk kültürünü kabul eden büyük bir Arnavut grubu da bulunmaktadır. Torbeş’lerin

de çok büyük bir oranda Türkçe konuşma arzusu varken, Boşnak’ların en yakın olduğu kültür Türk kültürüdür. Boşnakların Saray Bosna’dan Makedonya’ya olan göçleri Makedonya’nın Osmanlı vatanının bir parçası olmasından dolayıdır.

Makedonya Türkçe Basına baktığımızda ise Makedonya’da yaşana Türk toplumuna çok büyük hizmet veren Birlik gazetesi ve Sesler dergisine ilaveten bütün baskılara karşı 1990’lardan sonra ayakta kalan basın yayın organları ise:

1994 yılında Üsküp’te çıkmaya başlayan “Vardar” dergisi ve 1999 yılında yayınlanan “Vardar” gazetesi, 2002 de Resne Niyazi Bey Eğitim Kültür, Sanat ve Spor Derneğinin çıkarmaya başladığı “Kızıl Elma” adlı dergi, 2002 yılında bir grup üniversiteli gencin çıkarmaya başladığı Köprü Kültür, Sanat ve Eğitim Derneği “Divan” Yayıncılık Multimedya Birimi tarafından çıkarılan “Köprü” dergisi, Gostivar’a bağlı Vrapçişte de Vrapçişte Gençlik Vakfının çıkarmaya başladığı “Ekol” adlı dergi, 2002 yılında Vrapçişte de Eğitim, Kültür, Ekoloji ve Dayanışma Derneği Mileni-

yum'un çıkarmaya başladığı "Grafiti" adlı dergi, Merkezi Gostivar da olan Abdulhakim Hikmet Doğan Eğitim Kültür ve Sanat Merkezi'nin 2003 yılında çıkarmaya başladığı "Hikmet" adlı dergi, Matusiteb Makedonya Türk Derneklerinin Çatı Teşkilatı da bu derginin aktif dağıtımına yardımcı olmaktadır. 2003 yılında Gostivar'a yakın Yukarı Banica köyünde, Namık Efendi Eğitim, Kültür, Sanat ve Spor Derneğinin çıkarmaya başladığı "Dere" adlı dergi, 2004 yılında Üsküp'te yayınlanmaya başlayan "Yeni Balkan" gazetesidir. Ayrıca bu listeye, 2004 yılında Gostivar'a yakın Vrapçište de yayınlanan Eğitim ve Kültür Derneği Milenyumun imtiyaz sahibi olduğu "Haberci" adlı gazete, 2009 yılında Üsküp'te Ufuk Derneği

tarafından yayınlanan Ufuk dergisi, 2010 yılında Köprü Kültür, Sanat ve Eğitim Derneği "Divan" Yayıncılık Multimedya Birimi tarafından çıkarılmaya başlanan "Kardelen" çocuk dergisi, 2010 yılında Üsküp'te İlim ve Kültür Vakfı tarafından çıkarılmaya başlanan "Evlad-ı Fatihan" dergisi, Üsküp Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü "Türkoloji Gençlik Grubu" üyesi öğrencileri tarafından çıkarılan ve hacimli bir dergi olan "Sessiz Gemi" adlı dergidir. Üsküp'te sekiz yıllık Tefeyyüz okulunun yayınladığı "Sesler" dergisi. (Karakuş, 2014)

Makedon Türk halkının tiyatroya çok düşkün olduklarını yıllarca Bit pazarının kenarında Alaca caminin arkasında Dükkancık camisine giderken tiyatro binasının mevcut olduğunu birçok Türkçe oyunun, sergilendiğini bütün oyunların Makedon Türk Halkı tarafından ilgili ile takip edildiğinin bilgisini aldık. Yugoslavya döneminde bu faaliyetlerin devlet tarafından desteklendiğini 1991'de Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ile beraber ödeneklerin kesildiğini, 2001 Ohri çerçeve antlaşması ile de binanın kullanımının Arnavutlara tahsis edildiğini, uzun bir dönemdir onarımda olduğunu belirttiler.

Eski çarşı içinde üç dile de (Makedonca, Arnavutça ve Türkçe) Çocuk Tiyatrosu olarak belirtilen bir yapı da hala faaliyetlerini sürdürdüklerini ama oyunların eskisi kadar düzenli ve periyodik olmadıklarını anlattılar. Şu anda Vardar boyunca çok güzel bir opera ve bale binasının inşaatı devam ederken, senfoni orkestrası için de ayrı bir binanın yapımı bitmek üzeridir. Machett isimli oyununu mevcut olan eski opera binasında seyredirken, kültürel faaliyetlerin özellikle Makedon halkı tarafından ne kadar yakından takip edildiğini de gözlemlemek şansına sahip olundu. Özellikle Yunus Emre vakfı tarafından organize edilen kültürel faaliyetlere Makedon Türk halkı tarafından ilgi çok yüksek oluyor. Makedon Türk halkının Türkçe sanatsal etkinliklerine verdiği destek sadece Makedon Türkleri için değil, Makedonlar ve Arnavutlar tarafından da ilgi ile izleniyor.

Üsküp'teki Yunus Emre enstitüsünün Halk Bankası desteği ile Osmanlı sanatlarını Balkan-

larda Ustalardan öğrenme projesi kapsamında Kazaz ustası Hasan Tabakoğlu ve Ağaç Kakma sanatçısı Osman Nergiz ustalar ile beraber onların atölyelerinde iki yüzü aşkın sayıda Makedon, Arnavut ve Türk öğrencilere verdikleri ders sonucunda Hocaların bu sanatı öğretmek için Türkçe konuşmayı özendirmeleri sonucunda sanatı öğrenen herkesin akıcı Türkçe konuşmasını gözlemlemek Türkçe öğretmenin de en güzel bir örneğini bizlere göstermiştir. Murat Paşa caminin ahşap kapısı yapan ağaç kakma sanatçısı Osman Nergiz'in yanındaki öğrenci Sergey'in adım Sergen deyişi, Karadeniz mutfağının muhteşem tereyağlı pidelerini evlerinde misafirlerine ikram eden Hasan Tabakoğlu ustanın öğrencisinin misafirlerini evlerine kadar bırakırken "Hocam sizi kaldığınız yere kadar götürmezsem bana kızar deyişi" Türkçenin yaşayarak, geleneklerimizle bezenerek nasıl hayata girdiğinin bir kanıtıdır.

Makedonya'da Türkçe konuşuldukça, Makedonya'da Türklük bitmez.

Makedon Türklerinin Türkçe eğitim ile ilgili istekleri aşağıdadır;

- Türkçe kurslar ile altyapı oluşturarak ilerideki 3 - 5 yıl içerisinde devlet ilkokullarında Türkçe eğitimin başlatılması;
- Türkçeleri unutturulmuş olan bölgelere yönelik kültürümüzü daha yakından tanıyıp algılamaları, dil ve kültürümüzün yaşatılması için Türkiye'ye kültürel geziler düzenlenmesi önem arz eder.
- Türkçe dilinde eğitim yapan okullara kırtasiye ve görsel araçların dağıtılmasına ihtiyaç olarak görülür.
- İlkokul, lise ve eğitim derneklerimizde kütüphanelerin kurulmasına ihtiyaç vardır.
- Türkçe eğitim olmayan bölgelere (özellikle Türkçeyi unutmuş bölgelerde) Türk Kültür Merkezlerin açılması.
- Eğitim bursları devam etmesi, özellikle kadro eksikliği olan okullarda kadroların giderilmesi için, tıp, hukuk, mühendislik gibi üniversitelerde okuyan öğrencilere özel bursların tahsis edilmesi. Yüksek lisans, doktora ve tıp alanın-

da uzmanlık yapan öğrencilere destek sağlanması.

- Kırçova ile Radoviş şehirlerinde öğrenci yurtlarının açılmasıyla civar bölgelerde yaşayan öğrencilere eğitim almalarına imkân sağlar.
- Lise, üniversite, yüksek lisans ve sağlık alanında uzmanlık yapan öğrencilerimizi tecrübe paylaşım programları kapsamında, Türkiye'nin değişik lise, üniversite ve hastanelerinde dönem dönem eğitim almalarını sağlamak.

KAYNAKLAR

Derman O. Evlad-ı Fatihan'ın Torunları Makedonya'daki Türkler. Kalkan Matbaacılık. Ankara, 2018.

Derman O. Ötekileştirme Üzerine Kurulan Kimlikler: Makedonya. Akademisyen Kitabevi. Ankara, 2020.

Ago, A. (2013). *Makedonya da Türk Halkının Orta Eğitim Sorunları ve Çözüm Yolları*.

Engüllü, S. (1997). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 7: Makedonya Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Matusiteb. (2020). www.matusiteb.org.mk

Karakuş, E. (2014). *Makedon Türk Edebiyatında Üçüncüler*. Üsküp- Makedonya: Yeni Balkan Yayınevi.

DERMAN, PROF. DR. ORHAN (2020) "BULGARYA TÜRKLERİ'NİN ÇEKTİKLERİ ACILAR VE GELECEK" TÜDEV DENGE. 2021/11: 41-59.

BULGARYA TÜRKLERİ'NİN ÇEKTİKLERİ ACILAR VE GELECEK

Prof. Dr. Orhan DERMAN

*Hacettepe Üniversitesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı,
Ergen Sağlığı Bilim Dalı*

Bulgaristan'da yaşayan Türkler kendilerini, Bulgarya Türkleri olarak isimlendirirler. 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı, bir tayfun gibi Rumeli'yi kasıp kavurdu. Rumeli Türklüğünü, beşyüz yıllık kökünden söküp attı. Rumeli, allak

bullak oldu, görülmemiş bir bozguna uğradı. Atalarımız "Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını, Rumeli'nin bozgunu" demişler. O savaşta on binlerce Rumeli Türkü acımasızca kılıçtan geçirildi. Yaklaşık yarım milyon Türk insanı savaşta can

verdi. Bir milyona kadar Rumeli göçmeni perişan bir vaziyette Anadolu'ya sığındı. On binlercesi göç yollarında öldü, böylece Bulgarlara bir vatan açıldı. 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın Tuna Vilayeti üzerinde Bulgar Prenslığı kuruldu. Çok milletli imparatorluk toprakları üzerinde kurulan bu üniter Bulgar milli devletinin sınırları içinde çok önemli bir Türk nüfus kaldı. "Kılıç artığı" olan bu Türk kitlesi, Bulgar Prenslığı nüfusunun üçte birini aşıyordu. Rus Savaşı ve bozgunu, o topraklarda Türk varlığını tüketememişti. Bulgaristan "katıksız" bir Bulgar Devleti olamamış ve istemeye istemeye de olsa büyük bir Türk kitlesini imparatorluktan devralmıştı. Bir Türk-Bulgar nüfus değiş tokuşu yapılamamıştı.

Ayastafenos Antlaşması'nın müzakeresi sırasında, 1878'de Osmanlı delegeleri (Saffet Paşa), Ruslara böyle bir nüfus mübadelesi teklif etmişlerdi. Balkan Sıradağların kuzeyinde kalan Türklerin, güneydeki Bulgarlarla değiş tokuş edilmesini, taşınmaz malların da karşılıklı olarak tasfiyesini istediler. Rus delegeleri bu köklü çözüme yanaşmadılar. Büyük tarihi bir hata yapıldı. Bu süreçle başlayan acılar o tarihten günümüze kadar sürdü ve gelecekte de köklü bir çözüm üretilmezse iki ülke arasındaki sıkıntılar katlanarak devam edecektir. Bulgarlar biz Türkleri asimile ederiz dediler, Türkler biz Türklüğümüzü bırakmayız dediler ve Türklerin nüfusları Bulgarlara göre fazla arttıkça demografik yapı da ilerisi için çok ilginç sonuçlar çıkarmaya başladı. Türklerin asimile olmasını bırakın bu bölgede nüfusları en hızlı artan Romanlarında büyük bir çoğunluğu biz de Türküz deyince, Bulgarların siz Müslüman Bulgar asılınsınız diye söyledikleri Pomakların da biz Osmanlı öncesi bu bölgeye gelen Türkleriz diye ifade edince, durum burayı 1878'lerde dizayn edenlerin hiç istemedikleri yöne doğru gitmeye başlamıştır. 1876 yılında Slav milliyetçileri arasında uzun uzun görüşülüp Tuna ve Edirne vilayetlerinden Türklerin yurtlarından sökülüp atılmaları, olmazsa kılıçtan geçirilmeleri kararlaştırılırken Panislavist Prens Çerkaski "Yumurta kırmayı göze alamayan, omler yiyemez" demişti. Sonuç ise "Sayılmayız parmak ile tükenmeyiz kırmak ile" sözünü doğru çıkarmıştır. Avrupa Top-

luluğuna üye olma sonucunda Bulgaristan'dan birçok Bulgar vatandaşı Avrupa'ya ekonomik göç nedeni ile gidince, nerede ise Bulgaristan'da yaşayanlar Bulgarlar gelecekte bu topraklarda çoğunluğu kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardır. Jivkov zamanında biz Türklerin isimlerini Bulgar yapınca bu sorundan kurtuluruz diyen Bulgar politikacılarını gelecek başka zorluklar ile beklemektedir. Bu insanlara 1878 savaşından sonra "Bulgar yönetimini ister misiniz, yoksa kalkıp gider misiniz?" diye sorulmadı. Vatandaşlık seçme hakkı ve eski deyimle "hakk-ı hıyar" tanınmadı. Rus savaşından önce Osmanlı tebaası olan bu Türkler, savaş sonrasında kendilerini "Bulgar vatandaşı" olarak buluverdiler. Dün bu topraklarda hakim durumda iken, bugün tabii durumuna düştüler. Bu tarihten sonra, Türk kitleleri Bulgar yasalarına uyacaklardı ve bir "azınlık" olarak varlıklarını sürdürdüler.

Bulgaristan önce Prenslük, sonra Krallık ve en son olarak da Halk Cumhuriyeti olarak 1878 yılından beri günümüze kadar bu idari şekilleri ile gelmiştir. Bu dönemler içinde sadece 1919-1923 yıllarında, Bulgar Çiftçi Partisi lideri Aleksandr Stambuliyski zamanında, Bulgaristan'da yaşayan Türkler birazcık nefes alabilmişlerdi. Bütün bu tarih, acılar ile yazılmıştır. 1934-1944 arası faşistler, 1944'den sonra gelen Komünistler zamanlarında Bulgaristan Türkleri, Türklük için inanılmaz bedeller ödemişlerdir. Komünist Bulgar yöneticiler, eski Bulgar hükümetlerince izlenen Türkleri göçe zorlama politikasını sürdürdüler. 1950-51 yıllarında ve 1969-1978 dönemlerinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye iki büyük göç oldu ve bu yıllarda Bulgaristan'dan Türkiye'ye 286 bin kişi göç etti, 1989 da ise 350 bini aşan göç ile bu sayı bir seferde olan göçün büyüklüğünü bizlere gösterdi. 1960 yılında Bulgar nüfus yasasında yapılan bir değişiklik ile ad değiştirme süreci için alt yapı sağlandı. Bulgar soyundan olmayan Bulgar vatandaşların Bulgar adı almaları öngörüldü. Ad değiştirme, kişinin yazılı isteğine bağlı olacaktı. Bu yasanın bu şekilde çıkmasından sonra yıllarca beklendi. Yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca, tek bir Türk, adını değiştirmeye kalkmadı. Kişinin kendi hür iradesine bırakılırsa belki yüzyıl sonra da hiç-

bir Türkün adının değiştirmedeği görülecekti. Bulgar nüfus yasasında o madde, ölü bir madde olarak kaldı. Ama bu davranış Bulgar hükümetinin, Türkleri zorla Bulgarlaştırmaya kararlı olduklarını ortaya koydu. Önce Bulgar politikacılar bunun için tarihsel bir kılıf hazırladılar. Bulgar Türklerine bunu kanıtlamak için ciddiyyetenden uzak kitaplar yayımladılar. Osmanlı döneminde “Bulgardan dönmüş” oldukları iddiasını ortaya attılar, Türk azınlığa psikolojik baskı uyguladılar, bütün bu gelişmeler Avrupa’nın her şeyden önce insan hakları diyen ülkelerinin gözleri önünde oldu, ama nedense onlar görmediler, duymadılar ve

sessiz kalmayı tercih ettiler. Bu süreçte 1960’dan 1984 yılına kadar kendiliğinden ad değiştiren bir tek Türk çıkmadı. Tersine zorla Bulgarlaştırılmak istenecekleri kaygısına kapılan Bulgaristan Türkleri, anavatan Türkiye’ye göç etme yollarını arayıp durdular. Kendi isteği ile hiçbir Türkün ad değiştirmeyeceğini anlayan Bulgar hükümetleri, zor kullanma yollarını seçtiler. İşe önce Pomak Türklerinden başladılar. Rodoplar bölgesinde yaşayan Müslüman olan, Türk-Müslüman adları taşıyan fakat Bulgarca ile karışık bir dil konuşan Pomaklara, 1972-74 yıllarında silah zoruyla Bulgar adları verildi. Arkasından da Türkçe konuşan Müslüman Romanlara, Tatar, Alevi, Arnavut diye bölünen küçük Türk-Müslüman topluluklarının adları Bulgar adları ile değiştirildi. Ve en son olarak da 1984/85 kışında, büyük Türk kitleleri tanklarla, tüfeklerle çiğnendi ve Bulgar adları almaya zorlandılar. Türkiye Cumhuriyeti, 22 Şubat 1985 günü Türk adlarını Bulgar adlarıyla değiştirilmesine “hükümetimiz ve milletimizce hiçbir zaman tecviz edilemeyecek bir uygulama olduğu” vurgularak protesto notası verdi. Türk görüşüne göre, adları değiştirilmiş olsa bile o insanlar, yine Türktür ve bizden birer parçadırlar.

Bulgaristan Türkleri, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Tuna ve Edirne vilayetlerinde yaşıyorlardı. Tuna vilayeti, Tuna nehrinden Balkan sıradağlarına kadar, Edirne Vilayeti ise Balkan sıradağlarından Marmara Denizi’ne kadarki toprakları kapsıyordu. Burada yaşayan Türk halkının “Bulgaristan Türkleri” haline gelişi, bu iki vilayet üzerinde Bulgar devletinin kurulup genişlemesi ile üç aşamada olmuştur.

Önce 1877-78 Türk-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin antlaşması ile Tuna vilayetinin Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna sancakları üzerinde bir Bulgar prensliği kurulmuştur. Aynı antlaşma ile Osmanlıya bağlı Edirne vilayetinin Filibe, İslimye sancakları üzerinde Doğu Rumeli vilayeti kurulmuş, 1885 de bu vilayet Bulgaristan’a katılmış, 1912-13 Balkan savaşları sonunda Bulgaristan, Batı Trakya ve Rodoplar bölgesinde dokuz Türk ilçesini topraklarına katmıştır (Kırcaali, Eğridere, Koşukavak, Darıdere, Mestanlı, Ortaköy, Döven, Paşmaklı ve Nevrokop). Buraların

nüfusunun %90'ı Türk idi. Bulgarlar bu yerleşim birimlerini, Yeni topraklar olarak isimlendirirler. Berlin antlaşması ile kurulan Bulgaristan 63 bin kilometre karelik bir prenslikti, 1885 de 96 bin, 1913 de 103 bin ve 1940 yılında Güney Dobruca'nın da eklenmesi ile 111 bin km karelik bir devlet olmuştur. Bulgaristan büyüdükçe Türk nüfusu çoğalmıştır. 1940 yılında Romanya'dan güney Dobruca'nın alınması ile bu bölgede yaşayan Türkler de Bulgaristan vatandaşı olmuşlardır. 7 Eylül 1940 tarihli Bulgar-Romen Antlaşması ile 3.958 Tatar ve 65.437 Türk, Bulgaristan'a geçmiştir. 1956 yılına kadar "Türk" ve "Müslüman" nüfus Bulgar istatistiklerinde gösterilirken, 1956 yılından sonra Türk ve Müslüman nüfus açıklanmaz olmuştur. Bulgar devlet istatistiklerinde 1956 yılında 7 milyon Bulgar nüfusunun, 656.028 Türk iken, toplam Müslüman nüfus ise 830 bin civarındadır. Bulgar Prensiği kurulduğu 1880 de nüfus 2 milyon iken, 1887 de nüfus 3 milyon olarak kayıtlarda görülmektedir. 1887 yılında bu 3 milyon nüfusun da 602.331'i Türk iken, toplam Müslüman nüfus 676.212 olarak kayıtlara geçmiştir. 1969 de Bulgaristan'daki Türk nüfusu bütün yaşanan göçlere rağmen 1 milyonu aşmıyordu, Müslüman nüfus ise 1.5 milyon kadardı.

Rusların Osmanlı topraklarında bir Bulgar devleti oluşturmalarından sonra, ilk yaşanan olumsuz gelişme, Türklerin topraklarının yağma edilmesidir. Rusların deyimi ile Bulgaristan'da bir "Toprak İhtilali" (Agrarniy Perevorot) yapıldı. 1879-1949 yılları arasında Bulgaristan Türklerinin yüzde 80'i küçük çiftçi olarak kaldı (Her bir Türkün bir ev ve altı dekar da toprak hakkı vardı) çünkü Türklerin toprakları kamulaştırma adı altında Bulgar vatandaşlarına verildi. Kasabalardaki Türklerde küçük zanaatlarla uğraşıyorlardı. Sanayici, tüccar, işadamı olabilen Türk sayısı yüzde 1 kadardı. Türkler arasında bir bakıma kapalı aile ekonomisi hakimdi. Komünist rejim ile bu durum da tarihe karıştı. 1949-1956 yılları arasında Bulgaristan'da bütün topraklar kolektifleştirildi. Bu durum en çok Türkleri ezdi. Çünkü Türklerin %80 i çiftçi idi. Topraklar "Tarım Emek Kooperatif İşletmesi (TKZS) biçiminde örgütlenerek çiftçilerin ellerinden alındı. Komünist sistemde Türklerin

ne kadar ürün alacakları belirleniyor, o hedeflere varmaları için zorlanıyorlardı. Türkler Bulgarlardan daha fazla çalıştırılarak günde 12 ile 16 saat arası çalışmaya zorlanıyorlardı. Komünist rejimde milyonu aşkın bir topluluktan göstermelik birkaç yönetici çıkarılıyordu. Örnek olarak Silistere'de Türk asıllı bir komüniste yöneticilik verilmişti. Bulgarlar ona "Silistere Paşası" diyorlardı. Türk halkı ise "bir paşa bir milyon parya" olarak kendi topluluklarını tanımlıyorlardı. Yeni rejim, Türklerin içe dönük sosyal yaşamlarını alt üst etmişti. Ekonomik kaynaştırma ve eritme yoluyla, karşılıklı sosyal ilişkiler en ıssız köylere kadar genişletilip derinleştiriliyordu. Türkler köylerinden alınıp, Bulgar çoğunluğun içine serpiştiriliyordu. Eğitim de en büyük engel okul kapanmaları ve Kemalist Türkiye'nin 1928 de Latin alfabesine geçmesine karşı yeni harflerin Bulgaristan da Türkler arasında 1938 e kadar geçilmesinde olmadık engeller çıkarılması idi. Öğretmen ve derslerde okutulacak kitap basımları da bu soruna eklenerek Türk çocuklarının cahil bırakılması için her şey yapılmıştı. Bulgaristan Türkleri anadilde eğitime çok önem verdiler ama Bulgar yöneticiler ve onların atamaları ile gelen Müftülerin eski yazıda kalarak, Türkçe yerine Arapçayı tercih etme için yaptıkları baskılar ile uzun yıllar mücadele etmek zorunda kaldılar. Bulgaristan Türkleri için eğitim de iki oluşum vardır bunlar; Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği ve Sofya'daki Müftülüktü. Bulgar hükümetleri, Müftülüğü uzun yıllar kendi çıkarları için fazlası ile kullandılar.

1954 yılında Bulgar Milli Eğitim Bakanı Demir Yanev bu konu hakkında şöyle demiştir. "9 Eylül 1944'ten önce Bulgar burjuva yönetimleri, Türk halkını cahil bırakmak için canla başla çalıştı". Teftiş Komisyonun 1937 yıllık raporunda Türk okullarıyla ilgili olarak şu satırlar vardır;

a-Krallık idaresindeki Türk azınlığın eğitimi mümkün olan en aşağı seviyede bırakmak için bütün yasal tedbirler alınmalıdır.

b-Türk azınlığın gençlerine bilgilerin en basiti verilmelidir. Türk okullarında dini eğitime daha fazla ağırlık verilmelidir.

c-Türk okullarına Bulgar öğretmenler pedago-

jik amaçla değil, istihbarat amacı ile atanmalıdır.

Türk okullarına atanan Bulgar öğretmenlerin maaşı da, Türk öğretmenlerden 4-5 kat fazla olacak şekilde o bölgede yaşayan Türk tarafından karşılanması zorunda bırakılmıştır. Türk okullarını Milli okula dönüştüreceğiz diye zorla Bulgarlaştırma politikası da izlenmiştir.

Türkiye’de harf devriminin yapıldığı 1928 yılında Bulgaristan Baş müftülüğünün başına Naip sıfatı ile Hüseyin Hüsnü Efendi adlı pek tutucu bir molla getirilmişti. Bu molla “Dini İslam Müdafileri Derneği” adlı bir örgüt kurarak, Bulgar hükümetine Türkler hakkında her türlü jurnallığı yapmıştır. Bu derneğin amacı, Atatürk devrimlerine karşı gelmek, Kemalist zihniyette olan bütün öğretmenleri ihbar etmektir. Onun kışkırtması ile 1935 yılında Bulgaristan Türk okulları yeniden eski yazıya dönmüştür. Sofya Türk Büyükelçiliğinin ve Türkiye Cumhuriyeti’nin olağan üstü uğraşları ile yeniden yeni harflerle eğitime ancak 1938 de dönülebilmıştır. Tescilli “Türk düşmanı”, Başmüftülük Hukuk Müşaviri Gruyef ile Başmüftü Hüseyin Hüsnü Efendi bir çok aydın Bulgaristan Türküne inanılmaz cezalar ile büyük bedeller ödetmişlerdir. Bulgaristan’ın baskıcı politikaları neticesinde 1894/95 ders yıllarında açık olan 1300 okuldan ancak 1950’lerde 400 okul kalabilmiştir. 1908-1944 Bulgaristan Krallığı döneminde sadece Çiftçi Partisi iktidar iken o da liderleri Aleksandr Stambuliyski yönetiminde nüfusunun %80 çiftçi olan Türklerin desteğini alabilmek için Türklerin hakları gözetilmiştir. Bulgaristan’ın imzaladığı 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly (Nöy) antlaşmasında “Azınlıkların korunması” ile ilgili kısımda Türklere, Bulgar vatandaşlara tanınan haklar kadar geniş haklar tanınmış ama ondan sonra gelen hükümetler tarafından antlaşmanın hiçbir maddesine uyulmamıştır. Bulgaristan’da yaşayan Türk çocuklarının eğitim için 1918 de Şumnu Türk Öğretmen okulu açılmış ama 1928 yılında kapatılmıştır. Bulgaristan Türk eğitim tarihinde Şumnu’daki eski Nüvvap (Naip) okulu da apayrı bir yer tutar. Nüvvap okulu din adamı ve müftü yetiştirmek için açılmış bir okuldur 1922-1947 yılları arasında hizmet vermiş laik eğitimin

yanında medrese yapısında eğitim veren bu okul, Bulgaristan Türklerinin eğitimi açısından ikilikler yaratmıştır. 1908 yılında Bulgaristan bağımsızlık ilan edip, Krallık olunca, 19 Nisan 1909 de Türkiye ile Bulgaristan arasında İstanbul’da protokol imzalandı. İstanbul’daki Meşihat Makamına bağlı Bulgaristan’da bir baş müftülük açılmasına karar verildi. Baş müftünün Bulgaristan Türk toplumundaki görevleri; 1-Müslümanların dini örgütünün iyi işlenmesini gözetmek, 2-Müslüman hayır kurumlarının gelişmesini ve Müslümanların ahlakça yükselmesini gözetmek, 3-Müftü ve müftü vekillerine nezaret etmek 4-Şeriat hükümlerinin uygulanmasını gözetmek ve bu konularda tavsiyelerde bulunmak 5-Medreseleri islah etmek, bunların programlarını birleştirmek ve Nüvvap okulunun kurulmasını sağlamaktır. Ama Kemalist Türkiye ile Osmanlı imparatorluğu zamanında yapılan bu uygulamalar çok çelişiyordu, bunlardan olumsuz etkilenenler de Bulgaristan’da yaşayan Türkler olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1864 yılında “Tuna Vilayeti”, 1867 yılında ise “Edirne Vilayeti” kuruldu. Tuna nehri ile Kocabalkan arasındaki bu önemli Tuna vilayeti, reformlar bakımından, bütün İmparatorluğun “pilot bölgesi” seçildi. Başına da ünlü reformcu Mithat Paşa getirildi. Bu vilayette yapılacak reformlar, öteki vilayetlere örnek olacaktı, az çok olmuştur da. Mithat Paşa, Tuna vilayetinde, o döneme göre oldukça köklü reformlar yaptı. Bu reformların, Balkanlarda Türk eğitiminin gelişmesinde tarihi bir yeri oldu. O dönemde Tuna vilayetinde yeni okullar açıldı. Vilayette sıbyan mektepleri ve rüştiyeler ağı genişledi. Tuna vilayeti, İstanbul ve çevresinden sonra, İmparatorluğun en ileri bölgesi oldu. Mithat Paşa Tuna vilayetinde sadece eğitim konusunda değil, tarım da mimaride de inanılmaz işler başardı. Şu anda bile Bulgaristan’da tarım da var olan kooperatifçilik ve üründeki verimi yükselten modernlikler hep onun eseridir. Tuna vilayetinin merkezi olan Rusçuk Avrupa’nın Gotik mimarinin en güzel eserlerinin olduğu bir şehirdir. Varna ve Burgaz liman binaları Osmanlı imparatorluğu zamanında yapılmış muhteşem binalardır. 19. Yüzyıla gelinceye kadar

Balkan'larda Türk ve Bulgar eğitimi din esasına dayanmış ve eski skolostik usule bağlı kalmıştı. Türklerin camilere dayalı medreseleri vardı, Bulgarın da mahalle mektebi "Kiliyni Uçilišta" adındaki okulları vardı. Tuna vilayetinde o dönemde Türk nüfusu da Bulgar nüfusunu dengeliyordu, Fransa'nın Rusçuk Konsolosu Aubaret'in 6 Ekim 1876 da raporunda, Tuna vilayetinde 1.130.000 Bulgar olmak üzere 1.233.500 gayrimüslim yaşarken, aynı tarihlerde 1.120.000 Müslüman bulunmakta olduğunu anlıyoruz. Niş sancağın da bunun dışındadır. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşıdan önce 30-40 yılda inanılmaz gelişim gösteren bu vilayette savaş sonrasındaki 10 yıl içinde inanılmaz bir çöküş yaşandı.

1- Türkler kitle halinde göç ettiler 2-Türk malları yağma ve gasp edildi 3-Türk mektep ve med-

rese binaları yıkıldı 4- Türklere ait topraklara el konuldu.

İmparatorluğun ülkücü Türk aydınları ve öğretmenleri de Balkanlardaki Türk eğitimine hizmetlerde bulundular. Ünlü Türkçü, inkılapçı Ali Suavi'nin, Filibe Rüştüyesinde hocalığı (1860-1866) buna bir örnektir. Bulgaristan da o dönemlerde kurulan ve Bulgar Prenslığı döneminde de devam eden bazı yapılar sistemin gelişmesi için çok önemli idi. Cemaat İslamiye Encümenleri, Müslüman azınlığın yaşadığı her köyde, kasabada ve şehirde hizmet veriyorlardı. En az 40 Müslüman ailenin yaşadığı her yerde bir Cemaat Encümeni vardı. Müslüman sayısı 40'ı bulmayan köyler birleşerek ortaklaşa bir "Cemaat Heyeti" oluşturuyorlardı. Cemaat encümeni kurulamayan yerler için, bunların işlerini yürütmek için

üçer kişilik komisyonlar atanıyordu. Ve bunlara da “Üçler Komisyonu” deniyordu.

Başmüftülüğe bağlı Şeriye mahkemeleri vardı. Bunlar da üç türlü bir yapı içinde idiler 1-Bidayet Şeriye Mahkemeleri 2-İstinaf Şeriye Mahkemeleri 3-Yüksek Şeriye Mahkemeleri (Divan-ı Aliye Şeriye). Bunlarda sırası ile 1- Karı koca arasındaki mal davaları ve kişisel davalar 2-Ana baba ve çocuklar arasındaki davalarla mal davaları 3-Nikahın feshi davaları 4-Fesh-i Nikah davaları 5-Neşep davaları 6-Miras davalarına bakıyorlardı. 1919 da Yüksek Şeriye mahkemesi Sofya’da Başmüftülüğe bağlı çalışırken, Bulgaristan’da Sofya, Filibe ve Rusçuk da birer tane İstinaf Şeriye mahkemeleri vardı.

Okul Encümenleri, okul yaptırmak, okulu araç gereçle donatmak, okula öğretmen bulmak, öğretmene maaş ödemek, okulu yaşatmak ve Türk çocuklarına eğitim vermek için ne gerekiyorsa yapar ve yapmaya çalışırdı. Bulgaristan’daki Türk okulları, “Özel Okullardı”. Bu okulları Türk azınlığın kendisi yapar ve yaşattırdı. Türk halkı, kendi okullarını yönetmek için kendi aralarından “yönetim kurulları” seçerdi. Bunlara “Maarif encümeni”, “Mektep Encümeni” ya da “Okul Encümeni” denirdi.

Okul açma iznini Bulgar makamlarından encümen başkanı alıyordu. En az otuz Türk hanenin yaşadığı ve 25 Türk çocuğunun bulunduğu her yerleşim biriminde veya her köyde bir Türk okulu açılabilirdi. 1906 yılında Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği kuruldu. 1933 yılına kadar hizmet verdi. Bulgaristanda Öğretmenler birliği kurulması, II. Abdülhamit Dönemi’nde Türkiye’den Bulgaristan’a geçmiş Jön Türkler’in gayretleri ile olmuştur. Fakat zamanla Bulgar hükümetlerinin olumsuz baskıları neticesi bu yapılar hep bozuldu. Filibe’de çıkan Balkan gazetesindeki başyazısında ki şu satırlar, bütün gerçekliği ortaya koyar.

“Ne mekteplerimiz mekteptir, ne vakıflarımız vakıf!

Yahu bu ne gaflet, bu ne gaflet, bu ne uykudur!

Uyan ey bedbaht millet uyan! Son nedamet acıdır!”

Bazı zengin Türk Cemaatlerinin çabaları ile kurulan Türk kulüpleri daha sonra dernek yapısında 1926 yılından itibaren ortak bir birliğe gittiler. Turan dernekleri, Bulgaristan’da Atatürk devrimlerinin “kışlası” gibi görünüyordular. Türkiye’den kaçıp Bulgaristan’a yerleşen 150 lillikler Atatürk devrimlerini içlerine sindiremediler. Turan derneklerine cephe aldılar. Bulgaristan’da ki “Trakya” adlı aşırı milliyetçi Bulgar derneklerini de kışkırtarak kapatılmasını sağladılar. 150 lillerden Osman Nuri’nin, Turan derneklerinin ileri gelenlerini Bulgar hükümetine jurnallamasının örneklerini Rodop gazetesi o dönemde yayınladı. Turan dernekleri dağıtılmadan önce Bulgaristan’da 95 şubesi, 5000 kadar aktif üyesi vardı.

1929 yılında Türkler Sofya’da Milli Kongre yaptılar. Böyle bir toplantı yapma düşüncesinin öncülerinden gazeteci Mehmet Celil (1876-1939) idi. Bulgaristan’da rüştüye bitirdikten sonra İstanbul’da Mülkiye mektebinden mezun olmuş, Başmüftülük katibi, okul müdürlüğü ve vakıflar müdürlüğü yapmıştı. Milli Kongre için bir hazırlık komitesi kuruldu. Bu komitenin başkanı Rusçuk mebusu Hafız Sadık yaparken, yardımcılıklarını Şumnu Mebusu Mehmet Ali Giray, Eskicuma mebusu Mehmet Sait ve Paşmaklı mebusu Ağuşoğlu Hafız Emin yapıyordu. Genel sekreterliği Mehmet Celil üstlenmişti. Kongrede üç ana bölüm vardı.

1-Bulgaristan Türk azınlık okulları

2-Türklerin dini kurumları ve vakıfları

-Hayır dernekleri

3 Kasım 1929 son toplantı sabahı Bulgar kralı Boris’in kongre başkanına gönderdiği telgraf alkışlar arasında okundu. 2 Kasım günü Parlamento başkanı Aleksandr Tsankov’un telgrafında “Kongreye, hars ve maarif sahasında muvaffakiyetler, temenni eder ve selamlarımın kabulünü rica ederim” yazılırken, Bulgar hükümeti, Türk azınlığın Milli kongrede dile getirdiği isteklerini hiç birine “istical göstermedi”, yerine getirmede, önem vermedi. 1934 yılında Bulgaristan’da hükümet değişip, faşist hükümet iktidara gelince de kongre düzenleyenlere çok ağır cezalar verildi ve Mehmet Celil’in Rehber gazetesi kapatıldı, ken-

disi sürgünden sürgüne gönderildi, 1939 yılında da Sofya Bulgar hapisanesinde tüyler ürpertici bir cinayete kurban gitti.

Türk basını yeni Türk harfleri ile sekiz gazete-ye sahipti. Bunlar sırası ile Yenilik, Turan, Savaş, Rodop, Halkın Sesi, Deliorman, Özdilek ve İstikbal. Bunların hepsi 1934 yılından sonra hemen kapatıldı sadece eski Türkçe ile basılan Bulgaristan Türklüğüne nifak sokmak için Başmüftülüğe bağlı İntibah bir süre daha açık kaldı. Ayrıca tutucu ve aşırı Bulgar yanlısı Medeniyet gazetesi bırakılmıştı. O gazete bile “Maarifimizde Son Nefes Alametleri” başyazısını yayınlamak zorunda kalmıştı. 1934-44 yılları arasında Bulgar Türk eğitiminin kara günleri oldu. %75 Türk çocuğu okula gidemedi. 1250 kadar Türk ilkokulu ve 12 Türk ortaokulu kapatıldı. Köylerde hemen hemen hiç Türk okulu bırakılmadı.

8 Eylül 1944 günü, General Tolbuhin komutasındaki Rus orduları, Dobruca’dan Bulgaristan topraklarına girdiler (Dobruca’nın Hacıoğlu Pazarcık kentine Rus Komutanı General Tolbuhin adı verildi ve bugün o adla şehir anılmaktadır). Aynı gün Rusçuk, Silistre, Varna şehirlerini işgal ettiler. Rus kuvvetlerinin Bulgaristan’a girişiyle Bulgar faşist rejimi devrildi. 9 Eylül 1944 sabahı Bulgaristan’da yeni hükümet kuruldu. Zveno Partisinden Kimon Georgieff başkanlığında kurulan “Vatan Cephesi” adını taşıyan bir çok komünist ve sempatizanından bir hükümet kurulmuş oldu. O günden beri, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nde 9 Eylül, ulusal bayram günü olarak kutlanır. Bulgar Dışişleri Bakanı Petko Stoyanof, 24 Eylül 1944 günü Anadolu Ajansına özel bir demeç verirken “Sizler, Türkiye’de buna ihtilal adı verirseniz. Filhakika bu, bir ihtilaldır, fakat kan dökülmeden yapılmış bir ihtilaldır...”. 14 Mayıs 1945 günü, Sofya’da Işık adlı Türkçe bir gazete yayınlanmaya başladı. “Vatan Cephesi Komitesi Türk Azınlığı Komisyonu Organı” yeni rejimin gazetesi idi, devrilen faşist rejimin Türk azınlığa yaptığı kötülükleri sergileyerek sosyalist bir Türk azınlık grubu oluşturmaya çalışıyordu. Geçmişin kötülüklerine, geleceğin umutlarına manzumeler düzülüyordu.

Çok çektik gidenin zalim elinden,
kurtulduk “Çingene” diyen dilinden...
Hürriyet havası alacağız artık,
Bilgede biz de kök salacağız artık.
Mektebe serbestçe dalacağız artık,
Müsavat havası çalacağız artık.
Açıldı bize de yeni bir ufuk,
Doğuyor parıldak, aydın bir “Işık”.

Türk azınlığın yeni rejimden istek ve beklentileri; Eğitim, Vakıf ve Dini sorunların çözülmesi idi. Fakat mazi istikbal hakkında emniyet değil, ancak şüphe telkin ediyordu.

Bulgaristan’da Türk azınlık için herşeyi daha iyi yapacağız diyen komünist idare, tam anlamı ile “Kızıl Faşizm” örneği göstermiştir. 19 Şubat 1946 da Bulgar komünist lideri ve başbakan Georgi Dimitrof, Sofya askeri öğrencileri önünde; “Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlara hükmettiği geçmiş zamanın izlerini tamamıyla silmeliyiz” demiştir.

1946/47 ders yılında devleştirilen Türk okullarında Bulgarlaştırma adı altında Türkçe derslerinin sayısı azaltılmıştır.

1950/51 ders yılında Türkçe dersler sayısı yarıya inmiştir.

1953/54 ders yılında Türkçe ancak hafta iki saat bir yabancı dil gibi üstünkörü öğretilmeye başlanmıştır.

1957/58 ders yılında Bulgar okulları ile birleştirilerek “Özel Okul” statüleri ortadan kaldırılmıştır.

1960 yılında Bulgaristan’da 112.733 Türk öğrenci bulunduğu, bunların 111.933’ünün Bulgarca eğitim gördüğü, geriye kalan 800 Türk çocuğunun yarı Bulgarca yarı Türkçe okuduğu açıklanmıştır.

28 Mayıs 1968’de Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov bir Türk köyünde:“Bulgaristan Cumhuriyeti artık çok milletli bir devlet değildir” demiştir. Bütün bu gelişmeler Totaliter rejimin total bir asimilasyon politikasıdır. Komünist partinin bütün “propaganda ve agitasya” şubeleri Türk bölgelerinde devreye sokuldu. Türk halkı “mürte-

ci Ankara propagandasına” karşı “amansız savaş” çağrıldı. Ama, Bulgaristan Türkleri, Türkiyeli kan kardeşlerinden bir parçadır. “Elma dalından uzağa düşmez” görüşü hiç değiştirilemedi.

1946 yılında Türk azınlık okullarının devletleştirilmesi, 1949’dan sonra Türklerin tarlalarının ellerinden alınıp kooperatifleştirilmeye başlanması ile Bulgaristan Türkleri Türkiye’ye göç için başvurmaya başladılar. Bulgaristan hükümeti sınırlı göçü, Serbest göçmen statüsü ile izin vermişti. 1947 yılında 1763, 1948 yılında 1514 ve 1949 yılında 1670 kişi kadardı izin verilenler. Bu “devede kulak” kabilinden bir göç demektir. Eylül

1949 da Bulgar Hükümeti tutum değiştirdi. Göç etmek isteyen Türklere daha kolaylıkla pasaport vermeye başladı. 1950 yılının Ağustos ayında 26.788 nüfuslu, 7340 Türk ailesine göç vizesi verilmişti. Türk Hükümeti her yıl 25-30 bin göçmen alınmasını planlarken, Bulgaristan üç ay içinde 250 bin Türk göçmeni göndermek istediğini bildirdi. Düpedüz bir “tehcir operasyonu” idi. Bulgar hükümeti soydaşlarımızı soyup soğana çevirerek yolluyordu. Babadan, dededen kalan bütün mal, mülk, bir Bulgar pasaportu karşılığı elden çıkıyor, göçmenlik işi dar bir zamana sığdırılarak Türkiye’yi sıkboğaza getirilmek isteniyordu. Türkiye de 14 Mayıs 1950 de Demokrat Parti iktidara gelmişti. 25 Haziran 1950 de patlak veren Kore Savaşına Türkiye de bir tugay ile katılmıştı. Demokrat Partiyi güç durumda bırakmak ve Kore savaşına katılan Türkiye’yi zor durumda bırakmak için Bulgaristan böyle bir uygulama kararı almıştı. Nisan da Türk hükümeti, göçmenler konusunda çok önemli bir karar aldı. 1 Ocak 1950 gününden beri Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen ve gelecek olan bütün göçmenler “İskanlı Göçmen” kategorisine alındı. 1 Ocak 1950 ile 30 Eylül 1951 tarihleri arasında 212.150 kişiye Bulgaristan’dan Türkiye’ye giriş vizesi verildi. Ama vize alan bu soydaşlarımızın tamamı göçmen olarak Türkiye’ye gelemediler. 1950-51 yıllarında 154.393 soydaşımız Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçmen olarak geldi. Göçmenlerin 139.523 ü Temmuz 1950 tarihinden sonra, yani 250 bin Türkün göç için başvurması istendikten sonra gelebilmişlerdi. 111 bin kadarı gelememişti. Gelemeyenlerin 58 bini de Türkiye’ye giriş vizesi de almıştı. 1969 yılına kadar bir daha göç olmayacak, hatta göç sözü bile Bulgaristan da yasak ilan edilecekti. Bulgaristan’da “Teoride sosyalist, pratikte şoven” bir yapı hakimdi. Bulgarlaştırma politikası topyekün asimilasyon politikası idi. Türk cemaatini çok yönlü olarak kavrar ve total eritmeyi amaç güderdi. Bu politikanın özellikle kültürel, ekonomik ve sosyal alanlardaki uygulamaları çok daha açık olarak göze batardı. Eğitim buharlaştırılmıştır. Türk kültürü söndürülmek üzeridir. Ekonomik asimilasyon tamamlanmış ve Bulgaristan Türkleri paryalaştırılmıştır. Sosyal asimilasyon hızla

devam etmektedir. Bu hızla giderse, Bulgaristan Türkleri, bir veya iki kuşak sonra varlıklarını kaybedeceklerdir. Bütün bu gelişmeler üzerine Mart 1964 tarihine kadar 400 bin Bulgaristan Türkü, Türkiye'ye göç etmek için dilekçe verdiler. Bulgaristan'dan Türklerin göç talepleri arttıkça, Bulgar ve Türk hükümetleri arasındaki görüşme trafiği hızlandı. 23 Mart 1968 günü göç antlaşmasının imzalandığı basın tarafından duyuruldu. Yakın Akrağa göçü, 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmeleri hakkındaki antlaşmadır. 1969 Ekiminden itibaren Bulgaristan'dan kopup gelmeye başlayan göç trenleri, hemen her hafta Çarşamba günleri üç yüz kadar göçmeni Karaağaç istasyonuna bırakıp durdular. Yakın Akrağa göçü (1969-1978) onuncu yıl sonunda, toplam olarak 130 bin kadar göçmenin Türkiye'ye gelmesini sağladı. Bütün tahminler altüst olmuştu, 25-30 bin kadar göçmenin geleceği hesaplanırken, bunun 10 katı göçmen gelmiş ve Bulgaristan'da da bu sayının 10 katı daha Türk kalmıştı.

Bulgar hükümetinin son darbesi de Türk adlarının zorla değiştirilmesidir. 1985 yılında Bulgar hükümeti ülkesinde yaşayan masum Türk azınlığa karşı bir çeşit yok etme savaşı açmıştı. Bulgaristan Türklerinin adları Bulgar adları ile değiştiriliyor, benlikleri siliniyor ve buna razı olmayanlar acımasızca öldürülüyordu. Bulgaristan da bir ırk imhası "soykırım" cinayeti işleniyor, Bulgaristan Türk-Müslüman azınlık yok ediliyordu. 1985 Mart başına kadar Bulgaristan'da can veren Türklerin sayısı 800 ile 2.500 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Türk bölgelerine karşı silahlı Bulgar saldırıları 1984 Kasım ayında başlamıştı. Yüzyıllardır Bulgar edebiyatında, tarihinde, sanatında Türk düşmanlığı temel konu olarak işlenmişti. Örneğin Bulgar edebiyatının başyapıtı sayılan İvan Vazof'un "Boyunduruk Altında" adlı romanı, Türk düşmanlığının yoğun olarak işlendiği bir kitaptır. İsim değişiminin alt yapısı 1960 larda hazırlanmaya başlanmıştı. O yıl Bulgar nüfus yasasında bir değişiklik yapıldı. "Bulgar asıllı olmayan" kimselerin "arzu ederlerse" hem kendi, hem de aile adlarını değiştirebilmeleri kabul edildi. Bulgar yö-

neticileri, Türklere zorla dikte ettikleri her şeye bir "meşruluk" görüntüsü vermeye özen gösterdiler. Bulgar hükümeti ülkesinde yaşayan Türklere silah zoru ile Bulgar adını verme için Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin en iyi görüldüğü bir zamanı seçti. "Karşısındakini yüzüne gülerken sırtından hançerle" taktiğini uyguladı. 1968 yılında Todor Jirkov'un Türkiye'ye yaptığı ziyaretinden sonra, Türkiye ile Bulgaristan arasında "iyi komşuluk ve dostluk" dönemi başlamış oldu. 1984 sonbaharında Todor Jirkov'un gerçek yüzü ortaya çıktı. "Hacı sandığımızın, haçı koltuğunda" imiş ifadesi doğru çıktı. 1972-74 yıllarında Pomakların adları değiştirilmişti, 1981-83 yıllarında Türkçe konuşan çingeneler, 1984 yılında Tatar, Alevi, Arnavut gibi küçük Türk-Müslüman toplulukların adları değiştirilmeye başlandı. 1984 sonbaharında da sıra Türklere gelmişti. Bütün bu gelişmeler insan hakkını ağızlarından düşürmeyen Batılı ülkelerin gözleri önünde oldu. 22 Şubat 1985 de Türkiye Bulgaristan'a "Geniş kapsamlı göç anlaşması" önerdi. 9 Mart da Özal "Türkiye Bulgaristan'daki bütün Türkleri almaya hazırır" dedi. 22 Mart da Bulgaristan Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türkler ile ilgilenmesinin "Bulgaristan'ın iç işlerine müdahale" olarak yorumladığı ve "göç anlaşmasına" ya da "dışişleri düzeyinde toplantıya hayır" dediği öğrenildi. 31 Mart da Özal "Bulgar zulmü durmazsa tüm dünyada nümayiş yaparız" dedi. Ve Türkiye'de ve bütün dünyada Bulgar zulmünü ortaya koyan telin mitingleri başladı. Bütün bu gelişmeler sırasında Bulgaristan'ın Ankara'daki büyükelçisi Konstantinov'un Dışişleri bakanı Vahit Halefoğlu'nu ziyaret ederek Bulgar görüşlerini sunması da Bulgaristan'ın olayı nasıl manipüle ettiğinin en büyük kanıtıdır. Bulgar görüşünün özeti şuydu:

Bulgaristan'da Türk yoktur. Müslüman vardır.

İsim değiştirme süreci gönüllüdür.

Türk tarafınca ileri sürülen hususlar iftiradır.

Türkiye Bulgaristan'ın içişlerine karışmaktadır.

Türkiye'de insan hakları ve azınlık hakları ihlal edilmektedir.

Türkiye'nin Bulgaristan'a verdiği notalarda Türkiye'nin göç anlaşması isteği defalarca red

edildi. Türkiye'nin bir göç anlaşması yapılması önerisi, "Bulgaristan'da fazlalık teşkil eden vatandaş olmadığı için" yersiz bulunduğu bildirildi.

Bulgarlaştırmaya direnenlerden Rıza Mollov ve Naim Süleymanoğlu olayları bütün dünyada ses getirdi. Rıza Mollov Bulgaristan Türklerinin seçkin aydınlarından biri idi. 4 Mart 1986 tarihinde asimilasyon politikasına karşı çıkıp, destek imzası vermediği için Bulgar polisi tarafından uygulanan işkence sonucunda öldürülmüştü. Naim Süleymanoğlu'da 7 Aralık 1986 tarihinde Bulgar halter takımı ile Dünya şampiyonası için Avusturya'da bulunurken, Melbourne'deki Türk Başkonsolosluğuna iltica talebi ile sığınmıştı.

1985-1990 tarihleri arasında Bulgaristan'daki Türklerin örgütlü direnişi de başlamıştı. 1985 de Ahmet Doğan ve arkadaşları tarafından BTMKH (Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi) kuruldu. Bulgaristan Türkleri Deklarasyonu başlıklı bir bildiri hazırlayarak Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere dağıtmaya başladılar. "Silahsız Savaş" esasını benimseyen yeni bir program bildirisini kabul etmişlerdi. Haziran 1986 seçimlerini Bulgaristan Türklerinin boykot etmeleri çağrısında bulunuyorlardı. Bildirgede; 1 Bölümde: 20 yıldır Bulgaristan yönetimleri tarafından sürdürülen asimilasyon politikaları sonucunda Türk Halkının milli bilincinde erime olduğu vurgulanarak, bu duruma bir son verilmesi için güvenli siyasal ve sosyal bir ortamın yaratılması gerektiği vurgulandı. 2. Bölümde: İsim değiştirme uygulamalarına son verecek tepkilerin gösterilmesi ve azınlığın hak ve özgürlüklerinin iade edilmesine yönelik mücadelenin başlatılması eğer başarısız kalırsa Türkiye'ye toplu göç edilmesi gerektiği vurgulandı. 3. Bölümde: Bulgaristan yönetimine karşı mücadelenin dinsel, siyasal ve ekonomik araçlarla sürdürüleceği açıklandı. 4. Bölümde: Kırçali, Hasköy, Filibe, Burgaz ve İslimye kapsayan Rumeli, Razgrad, Şumnu, Eski Cuma ve Rusçuk u kapsayan Deliorman, Varna, Dobriç, Silistre kapsayan Dobruca bölgelerinde örgütlenmenin olacağı belirtildi. 5. Bölümde: BTMKH nin bir terör örgütü olmadığı 6. Bölümde: BTMKH nin gelininin üye aidatları ile bağışlardan oluştuğu açıklandı. Ahmet Doğanov ve arkadaşları toplam 28

üye yakalanarak, Mart 1987 yılında mahkeme tarafından ağır hapis cezalarına çarptırıldılar. Mahkeme Ahmet Doğanov'a 10 yıl hapis cezası verdi. 10 Kasım 1989 tarihinde Jivkov'un 35 yıllık iktidarı sona erince Ahmet Doğanov ve arkadaşları 22 Aralık 1989 da serbest bırakıldılar. Onlar da 4 Ocak 1990 tarihinde Varna'da bir dernek olarak "Bulgaristan'da Türklerin ve Müslümanların Hak ve Özgürlükleri Hareketi" adıyla yeniden ama bu kez yasal bir şekilde örgütlendiler.

Hak ve Özgürlükler Hareketine ilaveten, Bulgaristan Bağımsız İnsan Hakları Derneği (BBİHD), İnsan Haklarının Savunulması Demokratik Birliği (İHSDB), 1989 Viyana Destek Derneği (VDD89) Bulgaristan Türklerinin haklı davaları için örgütlenerek bu süreçte çok önemli hizmetler yaptılar. Bulgaristan'da başlayan Türklerin protestolarını hep bu yapılar organize ettiler ve Todor Jivkov'un görevini bırakması için de siyasiler üzerine çok önemli baskı oluşturdular. 1984-1989 yılları arasındaki zorla asimilasyon döneminde Bulgar güvenlik güçleri ile Türkler arasında çıkan çatışmalarda toplam 140 kişinin öldüğü Bulgaristan hükümeti tarafından belirtildi. Bu sayının gerçek sayıları yansıtmadığı, taraf-sız gözlemciler tarafından vurgulandı.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye zorunlu göç ve tehcir (1989-1990) sırasında Türkiye hükümetinin amacı, Bulgaristan'ı kapsamlı bir göç anlaşmasına zorlamak ve Türkiye'ye gelen ve gelecek olan soydaşlarımızın Bulgaristan'daki mal varlıklarını ve sosyal haklarını güvenceye almaktır. 22 Ağustos 1989'dan Mayıs 1990'a kadar 34.098 soydaşımız vize alarak Türkiye'ye giriş yapmışlardır. Bulgaristan göçte zorladığı vatandaşlarımızı, ellerindeki pasaportlarını muhafaza ettikleri, yani pasaportlarını verip Türkiye'den kimlik almadıkları ve altı ay içinde geri döndüklerinde, Bulgar vatandaşı olarak kalacaklarını ve istediklerinde geri gelip gidebileceklerini, ailelerini görebileceklerini, mal mülk ve para ile sosyal haklarına sahip olabileceklerini bildirdikten sonra 133.272 kişi Bulgaristan'a geri dönmüşlerdi. 1990 Mayıs sonunda Türkiye'de kalan soydaşlarımızın sayısı 212.688 di. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçlere baktığımızda 1923-33 arasında 101.509, 1951 de

102.208 ve 1968-1979 arasında 130.000 olmak üzere 1923-1979 arası toplam 505.527 dir.

Osmanlı, Türkiye ve Bulgaristan arasındaki antlaşmalar ile mevcut durum hukuki yönden aşağıdaki antlaşmalar ile ortaya konulmuş ama Bulgarlar tarafından her zaman antlaşmalara uyulmamıştır. 1878 Berlin anlaşması ile Osmanlı padişahına bağlı ve vergi veren bir prenslik olarak kurulan Bulgaristan 1909 İstanbul protokolü ve sözleşmesi ile bağımsız bir krallık olmuştur. Bütün bu anlaşmalarda Türk ve Müslüman eş anlamlı olarak kullanılmış, Bulgaristan'daki Başmüftülüğün İstanbul'daki Şehyüslama bağlı olacağı, ve Başmüftünün de Türk-İslam azınlığın haklarını eserleri koruyacağını ve okulları, vakıfları, hayır kurumlarını, camileri, mescitleri ve mahkemeleri Bulgaristan da yaşatmak için yetkili olacağı bunu da Bulgaristan'ın tanıyacağı kararları alınmıştı. 1912-13 yılları arasında Balkan savaşları sonucunda Osmanlı imparatorluğu Edirne vilayetine bağlı Kırcalı, Mestanlı, Daridere, Koşukavak ve Eğridere gibi nüfuslarının tamamına yakın Türk Müslüman halk için ise Osmanlı yurttaşlığını seçenlerin dört yıl içinde Bulgaristan'ı terk edebilecekleri, taşınabilen mallarını yanlarında götürebilecekleri, geriye kalan mallarını ise üçüncü kişiler aracılığı ile işletebilecekleri kararı alınmıştı. 1919 yılda 1. Dünya savaşından sonra 27 Kasım da imzalanan Neuilly anlaşması ile Bulgaristan'daki azınlıkların korunması Milletler Cemiyetinin güvencesi altında olduğu, Bulgaristan'ın bunları tek yanlı bozamaz, kısıtlayamaz ve çiğneyemez, ortadan kaldıramaz kararı alınmıştı. 1925 yılında Türkiye-Bulgaristan Dostluk anlaşması ile Oturma (İkamet) sözleşmesi imzalanmıştı. 1930 lı yıllarda her yıl Bulgaristan'dan Türkiye'ye 15-20 bin kadar göçmen gelmişti. Ortalama yıllık 17 bindi. Ama 1945 den sonra ikamet sözleşmesi pek uygulanmamıştır. Bulgar rejimi 1944-49 yıllarından Bulgaristan'dan Türkiye'ye isteğe bağlı göçü hemen hemen yasaklamıştır. İkinci Dünya savaşı sonunda, 10 Şubat 1947 tarihinde Bulgaristan Müttefik devletleri ile barış Antlaşması imzaladı. Antlaşmanın ikinci maddesi Bulgaristan'da ırk, din, dil, cinsiyet ayrımı gözetilmeyeceği öngörülüyordu. Milletler Ce-

miyeti sisteminde "Azınlıkların korunması" kavramı İkinci Dünya savaşı sonrasında ve Birleşmiş Milletler sisteminde de "İnsan Hakları" kavramı şeklinde yaygınlaşmıştı. Devletler Hukukunda ve uluslararası ilişkilerde "Ahde Vefa" kavramı; devletler, imzaladıkları antlaşmalara uymak, imzalarına sadık kalmak, sözlerini tutmak zorundadırlar. Bu kural, bir bakıma "Devletler Hukukunun" temelidir. Ama Bulgaristan bu kuralı Dünyanın gözü önünde çiğnemiş, çiğnemeyi de bir devlet politikası haline getirmiştir.

Türkiye açısından ise; Bulgaristan Türkleri, hiçbir zaman Bulgaristan'ın tek yanlı takdirine bırakılmamış, hiçbir zaman sadece Bulgaristan'ın iç işi olarak da görülmemiştir. Bulgaristan bu konuda bir dizi ikili ve çok taraflı imza koymuş, yükümlülükler altına girmiştir.

Jirkov'un istifasının ardından çok partili düzene geçilmiş, 3 Nisan 1990 da Anayasa'da bazı değişiklikler yapılmış, yeni dönemin kurucu meclisi olan Büyük Halk Meclisi 10 Haziran 1990'daki genel seçim kararı almıştır. 15 Kasım 1990 da ülkenin resmi adı Bulgaristan Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş, 12 Temmuz 1991 de yeni Anayasa ilan edilmiştir.

1990'larda ülke siyasetinde Bulgaristan Komünist Partisinin devamı olan Sosyalist Parti (BSP) ile liberal demokrasiye geçişin bayraktarlığını üstlenen Demokratik Güçler Birliği (SDS) söz sahibi olmuşlardır. Kamuoyunda demokratik muhalefetin sağlam biçimde oluşturulmaması yüzünden SDS siyasi ve ekonomik anlayış bakımından eski düzenden kopamayan BSP'nin karşısında baskın bir siyasi güç olamamıştır. Ülkede liberal demokratik düzene geçiş kavgalı ve sancılı olmuş, siyaset ve bürokrasideki dönüşüm oldukça yavaş ilerlerken kamuya ait birçok varlık eski rejime bağlantılı kişilerin oluşturduğu kartellerin eline geçmiştir. 1996-97 arasındaki büyük bir ekonomik kriz yaşanmış, genel seçimlerde SDS önderliğindeki Birleşik Demokratik Güçler (ODS) koalisyonu yüzde 52 oy alarak Meclis çoğunluğunu eline geçirmiştir. İvan Kostov hükümeti siyasi istikrar getirmekle beraber, hızla gerçekleşen özelleştirmelerdeki yolsuzluk suçlamaları ile kar-

şı karşıya kalmış, 2001 genel seçimlerinde iktidari yeni merkez sağ hareket İkinci Simon Ulusal Hareketine (NDSV) bırakmıştır. Elli yıllık sürgünden sonra ülkesine dönen son Bulgar Çarı İkinci Simon Sakskoburggotski liderliğindeki NDSV 2001 den itibaren iki yasama dönemi boyunca merkez sağın en güçlü partisi olmuş fakat parti yolsuzluk suçlamaları sonucu siyaset sahnesinden silinmiştir. 2006 da yeni bir merkez sağ oluşum olarak Bulgaristan'ın Avrupalı Gelişim için Vatandaşlar (GERB) partisi kurulmuş, 2009'dan itibaren bütün genel seçimlerde birinci sırayı alırken, BSP merkez solun en büyük temsilcisi olmayı sürdürmüştür.

Bulgaristan, Batı ile ilişkilere ağırlık vererek 29 Mart da NATO'ya, 1 Ocak 2007 Avrupa Birliğine (AB) üye olmuştur. Ülkede liberal demokrasiye geçişin sancıları devam etmektedir. Avrupa-Atlantik kurumları ile bütünleşme süreçleri tamamlanmamış olan ülke henüz Schengen ve Avro bölgesine dahil değildir.

Hak ve Özgürlükler Partisi (HÖH) çok partili sisteme geçtikten sonra Bulgaristan siyasetinde hep yerini almış ve koalisyon hükümetlerinde hep söz sahibi olabilecek pozisyonda oy almıştır. 1991 de yapılan genel seçimlerde oyların %7.6'sını alarak 24 milletvekili, 1994 yılındaki erken seçimlerde oyları %5.4 e gerileyen HÖH 15 milletvekili, 1997 genel seçimlerinde beş küçük Bulgar partisinin bulunduğu koalisyon ittifakı ile oyların%7.6 sını alarak mecliste 19 sandalye elde etmiştir. 2001 genel seçimlerinde Liberal Birlik ve Romanların partisi Evroroma ile beraber katılan HÖH yüzde %7.5 oyla dördüncü sırayı almış ve 21 milletvekili çıkarmış İkinci Simon Ulusal Hareketi ile koalisyon hükümeti kurmuş, Bulgaristan tarihinde ilk kez Türk bakanlar hükümetinde görev almışlardır. 2005 genel seçimlerinde büyük bir oy patlaması ile yüzde 13 oy ile 34 milletvekili çıkarmış, BSP ve NDSV ile koalisyona girerek bir dönem daha iktidarda kalmıştır. 2007 de ilk yapılan Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde Bulgarların pek ilgi göstermemesi üzerine yüzde 20 oy alarak AP ye 4 milletvekili göndermiştir. 2009 genel seçimlerinde yüzde 14.5 oy alıp 37 milletvekili çıkarmasına rağmen kendisine tamamen

karşı duruş sergileyen GERB'in hükümeti kurması sebebi ile sekiz yıl sonra ilk kez muhalefete düşmüştür. 2000 lerde HÖH ün siyasette güçlenmesi ve Türklerin siyaset ve idarede önemli konumlara gelmeleri Bulgar milliyetçiliğinin yükselişine sebep olmuştur. 2000 ler de Ahmet Doğan Bulgaristan siyasetinde en etkin rol almaya başlayınca onun hakkında Bulgaristan iş çevreleri ile istihbaratıyla bağlantılarının ortaya konulması Bulgaristan'daki Türkler arasında da kafa karışıklığına yol açmıştır. 2011-12 arasında partide değişim isteyen bir grup Genel başkan yardımcısı Kasım Dal öndeliğinde Hürriyet ve Şeref Halk Partisini (HŞHP/NPSD) kurmuşlardır. Ahmet Doğan da 2013 teki parti kongresinde parti başkanlığını bırakmıştır. Genel başkanlığa Lütfü Mestan seçilmiştir. 2013 seçimlerinde HÖH yüzde 11 oy alarak 36 milletvekili çıkarmıştır. İkinci sırayı alan BSP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Hükümetin kartellerle ilişkisi ve HÖH milletvekili Delyan Peevski nin Devlet Milli Güvenlik teşkilatının başına getirmesi kamuoyunda büyük tepkiler çekmiştir. Ekim 2014 erken genel seçiminde yüzde 15 oy alarak 38 milletvekili çıkarmış ama GERB in hükümeti kurması ile muhalefette kalmıştır. 24 Kasım 2015 te Suriye sınırında bir Rus jetinin düşürülmesi ardından Genel Başkan Mestan'n Bulgristan'ın NATO müttefiki Türkiye'ye destek açıklamasına karşı, Doğan'ın Mestan'ın Rusya'yı karşısına almasını yanlış bulduğunu açıklamış ve Mestan genel başkanlıktan uzaklaştırılmıştır. Mestan ile beraber HÖH den ayrılan beş milletvekili ile Sorumluluk, Hoşgörü ve Dayanışma için Demokratlar (DOST) partisi kurmuşlardır. Türkiye de Doğan ve Peevski ile beraber partinin eş başkanları Mustafa Karadayı, Ruşen Rıza, Çetin Kazak dahil olmak üzere 140 kişiyi sakıncalı ilan etmiştir. 24 Nisan 2016 da yapılan olağan kongrede Ahmet Doğan'a en yakın isimlerden Mustafa Karadayı genel başkanlığa seçilmiştir. HÖH 2017 genel seçimlerinde DOST'a karşı oylarını korumayı çalışmıştır. Türk oylarını böleceği için DOST'u zararlı bir teşebbüs olarak gösteren parti yetkilileri, seçim kampanyasında "Bulgaristan'ı Kurtaralım" sloganını ve "gerçek vatansever parti" söylemi ile aşırı milliyetçi Ataka partisinden iki

milletvekilini HÖH listesinden aday göstermekten çekinmemiştir. Ahmet Doğan da onursal başkan olarak Türkiye'nin yeni Osmanlıcılık emellerinin Bulgaristan'ı tehdit ettiğini, "ılımlı ve akıllı bir Bulgar milliyetçiliğine" ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. İki Türk partisinden (HÖH ile DOST) zararsız olanı imajı yaratmış olan HÖH yüzde 9 oy ile dördüncü sırada meclise 26 milletvekili sokmuştur. 2017 seçiminde Romanların yaklaşık dörtte biri HÖH ye oy verirken, Blagoevgrad (Yukarıcuma) ve Smolyon (Paşmaklı) gibi Pomak nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde HÖH güçlüdür. Seçimlerde öne sundukları vaatler içinde istihdam öne çıkmaktadır. Bulgarsitan'daki birçok siyasi otorite Ahmet Doğan'ı "Rusya'nın beşinci kolu" gibi hareket etmekle nitelemektedir. HÖH, Türklerin isim haklarını elde etmeleri, eşit vatandaş olarak kabul edilmeleri, el konulan mülklerin tazmin etmelerinde önemli rol oynamıştır. Zorunlu göç sonrasında Bulgaristan vatandaşlığını yitirmiş Türklerin yeniden vatandaşlık almalarına yönelik girişimleri, Ermeni soykırımının tanınmasına karşı çıkmaları, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklemesi HÖH ün Bulgaristan Türkleri ve Türkiye lehine gösterdiği çabalarıdır. Siyasi ve ekonomik gücü sürekli bir tartışma konusu olan Ahmet Doğan'ın Bulgaristan siyasetindeki karizmatik belirleyiciliği göz ardı edilmemelidir. 2017 yılındaki genel seçimlerde yüzde 3 oy alan DOST partisi yüzde 4 ulusal barajın altında oy aldığı için milletvekili çıkaramamıştır. Parti Türkiye ile her zaman çok yakın ilişkileri ve Batı yanlısı AB ve NATO ya katılımın süratle güçlenmesini hep savunmaktadır.

Bulgaristan'ın geleceğini Bulgaristan da yaşayanlar belirlemelidir. Bulgaristan da her türlü acı ile yoğrulmuş çok bilinçli bir Türk toplumu vardır. Onlarda kaderlerini belirlerken mutlaka kendi iradelerini ortaya koyabilecek olgunlukta dırlar. Dışardan hiçbir ideolojik yaklaşımı, bu toplum kabul edecek durumda değildir. Türkiye'yi yönetenlerin en büyük becerisi Bulgaristan'daki Türklerin siyasi oluşumları ile yakın temas kurmaktır. Şu andaki iktidardaki Berov hükümeti ile kurulan yakın temasın ve işbirliğinin yanına mutlaka hem HÖH hem de DOST ile her zaman fikir

alınabilecek, desteklenebilecek yapı tesis edilmelidir. Unutmamak gerekir ki ötekileştirdiğiniz ile hiçbir zaman temas kuramazsınız her iki taraf da birbirini kötü olarak değerlendirir taraflar bir gün aynı masaya oturduklarında ne kadar çok yapılabilecek şeyin farkına varırlar. Şunu unutmamak gerekir ki HÖH Bulgaristan siyasetinde rüştünü ispatlamıştır. Bulgaristan Türkleri arasında HÖH a karşı olan sempatinin altında; iş ve maddi çıkar beklentisi, partinin kurduğu oligarşik yapıdan faydalanma, etnik çatışma korkusunu ortadan kaldırması, Türklerin ancak tek bir çatı altında güçlü olabileceği, alternatif hareketlerin geleceğine ilişkin güvensizliğin yüksek olması gibi durumlar yatmaktadır.

Zaman birlik zamanıdır. Akıl ile oturan, bilgiyi konuşuran, geleceğe güven ile bakar. Bulgar yöneticilere de bir komşu tavsiyesi şöyle olmalıdır, "Az tamah çok zıyan" getirir kavramı iyice anlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

Şimşir B. Bulgaristan Türkleri. Bilgi Yayınevi Genişletilmiş ikinci Basım, Ankara, 2009.

Ekinci M.U. Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA, İstanbul, 2018.

Yıldırım B. Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu. İlgü Kültür Sanat. İstanbul, 2020.

Uygur S. Tuna Boylarından Anavatana Göç. İstanbul, 1969.

Lütem Ö.E. Türk-Bulgar İlişkileri 1983-89. Cilt I. 1983-1985, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2000.

Memişoğlu H. Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.

Konukman E. Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları) (Hazırlayan: Kutlay Doğan), Ankara, 1990.

ÇİN: NORMATİF GÜÇ OLMAYAN YUMUŞAK GÜÇ

China: A Soft Power But Not A Normative One

Doç. Dr. Dilek YİĞİT

Öz

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında realistler uluslararası politikanın güç ile şekillendiğinin altını çizer. Bir uluslararası politika aktörünün, istediği sonuçları elde etmek için diğer aktörleri etkileme yeteneği olarak kısaca tanımlanan güç, gücün araçları ve amaçları açısından, askeri güç, ekonomik güç, sert güç, yumuşak güç, normatif güç ve akıllı güç gibi çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Yumuşak güç, amacına ulaşmak için diğer aktörlere yönelik baskı, zorlama, tehdit gibi araçlara başvurmayarak, diğer aktörlerin isteklerini ve davranışlarını şekillendiren aktördür. Yumuşak gücün güç kaynakları, kültürü, siyasi değerleri ile uyguladığı dış politikanın niteliğidir ve bu kaynakları kullanan yumuşak güç bir çekim merkezi oluşturur. Normatif güç ise, Avrupa Birliği'nin uluslararası politika sahnesindeki aktörlüğünü tanımlama çabaları kapsamında geliştirilen bir kavram olup; dış politikasını istinat ettiği değerleri yaymak suretiyle meşrulaştıran aktörü ifade eder. Bu makalede, günümüzde yükselen güç olarak nitelendirilen Çin'in, yumuşak güç olarak tanımlanabileceği, ancak normatif bir güç olmadığı argümanı ileri sürülmekte ve nedenleri açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, yumuşak güç, normatif güç, sert güç, Avrupa Birliği

Abstract

Realists underline that international politics is shaped by power. Power which is briefly defined as an ability of a political actor to influence others can be categorised as military power, economic power, hard power, soft power, normative power and smart power depending on instruments and aims. Soft power is the ability of a country to shape others' will and behaviour and persuade them to do what it wants without coercion, force and threat. The resources of a soft power are its political values, culture and foreign policies. A country which uses these resources can become a centre of gravity. Normative power which is a concept developed in the context of defining what kind of international political actor the European Union is refers to an actor that diffuses its norms through its foreign policy. The article puts forward that China generally defined as a rising power can be also defined as a soft power but not a normative one.

Key Words: China, soft power, normative power, hard power, European union

Giriş

Çin'in 1978 yılında ekonomik reform sürecini başlatmasını müteakip, dış politikasına dair tartışmalar üç ana süreçten geçmiştir.¹ 1970'lerin sonundan başlayarak 1990'lara kadar uzanan birinci süreçte tartışmalar Çin'in devrimci, statü-koyu değiştirmek isteyen bir devlet olup olmadığı sorusuna odaklanmıştır. 1990'ların ortalarında Çin'in küresel ekonomiye entegre olma çabaları Çin'in devrimci bir devlet olup olmadığı meselesini geri plana itmiş; bu sefer de Çin'in ulusal çıkarlarının ne olduğu ve bu çıkarları nasıl koruyacağı Çin dış politikasına ilişkin tartışmaların odağını oluşturmuştur. 1990'ların sonunda başlayan üçüncü süreçte Çin dış politikasına dair tartışmaların merkezini Çin'in nasıl bir küresel güç olduğu sorusu oluşturmuştur.² 1990'ların sonunda başlayan bu süreç hala devam etmekte ve Çin'in nasıl bir küresel güç olduğuna dair akademik çalışma ve tartışmalarda "yumuşak güç" kavramına sıklıkla atıf yapılmaktadır.

Bu makalede Çin'in yumuşak güç olarak nitelendirilmesinin, kavramın içeriği ve Çin'in günümüzde uygulamakta olduğu dış politika itibarıyla doğru olduğu, ancak Çin'in normatif güç olmadığı argümanı ileri sürülmektedir. Söz konusu argümanın temellendirilmesi amacıyla makalede öncelikle "güç", "yumuşak güç" ve "normatif güç" kavramları kısaca ele alınacaktır.

Yumuşak Güç ve Normatif Güç

Güç, özellikle de realist teorinin etkisiyle, uluslararası politikanın merkez kavramlarından biri olagelmıştır. Realist Hans Morgenthau uluslararası politikayı güç mücadelesi olarak tanımlamakta ve ulusların asıl amacının güç elde etmek ve gücünü artırmak olduğunu belirtmektedir.³ Dolayısıyla realist bakış açısıyla güç başlı başına bir amaçtır. Bu noktada ulusların amacı olan gü-

cün nasıl tanımladığı önem kazanmaktadır. Güç bir aktörün eylemde bulunabilme, diğer aktörleri kontrol etme, diğer aktörlerin kendi istediği şekilde davranmasını sağlayabilme yeteneğine işaret eder. Realistler gücü, sosyolog Weber'in sosyal ilişkilerde gücü tanımladığı şekilde tanımlamakta ve uluslararası politikada gücü bir birimin kendi iradesini diğerlerine "dayatması"⁴ olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla "dayatma" kavramı ile, gücün zorlama ve baskı yapma kapasitesini içerdiğinin altı çizilmektedir. Morgenthau'ya göre gücün dokuz unsuru bulunmaktadır. Bunlar, coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri kapasite, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasinin kalitesi ve hükümetin kalitesidir.⁵ Morgenthau gibi realistler, her ne kadar ulusal moral ve diplomasinin kalitesi gibi niteliksel öğeleri gücün unsurları arasında sayılsalar da, gücü, maddi formları⁶ ile, özellikle de askeri güç bağlamında okurlar. Bu tür bir okuma da uluslararası politikada gücün maddi formlar dışında başka formlar altında tezahür edebileceği gerçeğinin göz ardı edilmesine sebep olmaktadır.

Realist bakış açısıyla, bir uluslararası politika aktörünün iradesi baskı, zorlama, dayatma ile değiştirilecek ise askeri güç gibi gücün maddi formlarının gerekli olduğu açıktır. Ancak güç kendini dayatma, zorlama ve baskı olmaksızın da gösterebilir. Bu gerçek Joseph Nye tarafından öne sürülen "yumuşak güç" kavramı ile ifadesini bulmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği koşullarda Nye öncelikle anarşik uluslararası ortamda askeri gücün, gücün esas formu olmayı sürdürmesine rağmen, askeri güce başvurma geçmiş yüzyıllarda olduğuna kıyasla çok daha maliyetli olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla askeri

1 Eric Hyer, "Review: Soft Power and the Rise of China: An Assessment", *China Review International*, 18(1), 2011, s. 5-14.

2 A.g.e.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, (McGraw-Hill), 1993.

4 Barbara Kunz, "Hans. J. Morgenthau's Political Realism, Max Weber, and the Concept of Power", *Max Weber Studies*, 10(2), 2010, s.189-208.

5 Mazen Faris Rasheed, "The Concept of Power in International Relations", *Pakistan Horizon*, 48(1), 1995, s.97.

6 Pınar Bilgin ve Berivan Eliş, "Hard Power, Soft Power: Toward a More Realistic Power Analysis", *Insight Turkey*, 10(2), 2008, s. 6.

güç üzerinden sürdürülen baskı, zorlama, dayatma gibi güç araçları arka plana itilirken, yeni güç araçları ortaya çıkmaktadır. Nye'nin ifadesiyle "gücün çehresi" değişmektedir.⁷

Nye'nin "yumuşak güç" olarak tanımladığı, amacına ulaşmak için diğer aktörlere yönelik baskı, zorlama, tehdit gibi araçlara başvurmaya- rak diğer aktörlerin tercihlerini ve davranışlarını şekillendirebilen aktördür. Nye sert gücün "havuç-sopa" politikası uyguladığını, oysa yumuşak gücün havuç ve sopaya para harcamak zorunda olmadığını, kültürünün, siyasi ideallerinin ve diğer devletlerin de çıkarlarına uygun politikalarının yarattığı çekimden türediğini belirtmektedir.⁸

Nye potansiyel üç yumuşak güç kaynağından söz etmektedir; bu kaynaklar kültür, siyasi değerler ve dış politikalarıdır.⁹ Kültür diğer devletlere

cazip geldiği müddetçe, siyasi değerler devletler bu değerlere saygı gösterdiği müddetçe, dış politika diğer devletler tarafından meşru görüldüğü müddetçe yumuşak gücün kaynağı olurlar. Yumuşak güç uluslararası politikada öngördüğü hedeflere ulaşır; çünkü yumuşak gücün değerlerine hayran olan, onu örnek alan, onun refah seviyesine ulaşmayı isteyen diğer devletler yumuşak gücü takip eder, onun yolundan gitmek ister.¹⁰ Kısaca yumuşak güç, diğerleri için özellikle bir çekim merkezi/model olması nedeniyle güçlüdür.

Nye'nin yumuşak güç kavramını kullanması neticesinde akademik ve siyasi çevrelerde "yumuşak güç" ve "sert güç" ayrımı yaygınlaşmış; hatta yumuşak güç olmak uluslararası politika aktörü adına bir başarı ölçütü olarak¹¹ tanımlanmaya başlamıştır. Ancak sert güç ve yumuşak güç arasında net ayırım yapma çabası, bu güçler arasındaki ilişkiyi de tartışmaya açmıştır; zira yumuşak güç ve sert güç birbirlerini tamamlamakta mıdır? Yoksa rakip unsurlar olarak birbirlerini ikame etmekte midir? Sert gücün öneminin yadsın-

7 Joseph S. Jr. Nye, "Soft Power", *Foreign Policy*, 80, 1990, s.153-171.

8 Joseph S. Jr. Nye, Sean Creehan, Sabeel Rahman, "The Power of Persuasion: Dual Components of US Leadership: A Conversation with Joseph Nye", *Harvard International Review*, Winter 2003,46.

9 Utku Yapıcı, "Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?", *Uluslararası İlişkiler*, 12(47), 2015 s.5-25.

10 Joseph S. Jr. Nye, *The Means to Success in World Politics*. (New York: Public Affairs,), 2004, s. 5.

11 Yapıcı, a.g.e., 21

masına sebep olduğu gerekçesiyle, yumuşak gücün tehlikeli bir fikir olduğu ileri sürenler¹² her iki gücün birbirlerini tamamlayabilecekleri yönündeki görüşü reddetmekte, bir bakıma güçler arasında ikame ilişkisi kurmaktadır. Oysa yumuşak güç kavramının yaratıcısı Nye her iki gücün birbirlerini tamamladıklarını, devletlerin yumuşak güçlerini kullanamadıkları koşullarda sert güce başvurmak zorunda kalabileceğini belirtir.¹³ Üstelik sert güç kaynakları bazen yumuşak güç kaynaklarına da dönüşebilir. Örneğin ekonomik güç “havuç- sopa” politikası kapsamında sert güç unsuru olabileceği gibi, güçlü ekonomiye sahip olan aktörün çekiciliğini artırmak suretiyle yumuşak güç unsuru da olabilir.¹⁴ Dolayısıyla sert güç-yumuşak güç ayrımının yapılabilmesi kolay değildir.

Yumuşak güç ve sert güç arasında ayırım yapmanın zorluğu ve güç unsurlarının iç içe geçebilmesi nedeniyle Nye 2003 yılında “akıllı güç” kavramını geliştirmiştir.¹⁵ Akıllı güç, koşullara göre, hem sert gücün hem de yumuşak gücün araçlarını –zorlama, yardım ve çekim/ikna- birleştirerek kullanan güçtür.

Sert güç ve yumuşak güç arasında tamamlayıcı ilişki ya da ikame ilişkisi olup olmadığı tartışılırken, uluslararası politikada bir başka kavram üretilmiştir: “Normatif güç”

Normatif güç kavramı yumuşak güç kavramının aksine, daha dar bir çerçevede, bölgesel entegrasyon modeli olan Avrupa Birliği’nin niteliklerinin tanımlanması gayretleri kapsamında doğmuştur. Normatif güç kavramı Avrupa Birliği’nin küresel politikada ne tür bir aktör olduğu tartışmaları çerçevesinde şekillenirken, aslen “sivil güç” kavramı üzerine yükselmekte ve bu kavrama getirilen eleştiriler bağlamında tanımlanmaktadır.

Soğuk Savaş koşullarında Avrupa Birliği’nin (dönemin Avrupa Toplulukları) iki süper güçten farklı bir uluslararası aktör olmaya evrildiğine işaret eden Duchene, 1970’lerin başında Avrupa Birliği’ni sivil güç olarak tanımlamıştır. Duchene’in sivil güç olarak tanımladığı, askeri güce değil ekonomik güce dayanan güçtür¹⁶ ve Duchene burada askeri gücü olmayan Birliğin ekonomik gücü ile küresel politikadaki etkisine işaret etmektedir. Uluslararası politika sahnesinde sivil gücün başlıca üç özelliği bulunmaktadır; dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için ekonomik araçları kullanır; uluslararası problemleri çözmek için diplomatik yollara ve işbirliğine öncelik verir; devletler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için bağlayıcı karar alabilen supranasyonel kurumları kullanmakta isteklidir.¹⁷

Manners sivil güç kavramına getirdiği eleştiri ile kavrama yeni bir boyut katarak “normatif güç” kavramını geliştirmiştir ve bunu yaparken, Carr’ın “ekonomik güç”, “askeri güç” ve “fikirlere üzerinde güç” olarak yaptığı ayırımdaki “fikirlere üzerinde gücü” temel almıştır. Manners’e göre sivil güç kavramı da fiziksel güce önem vermektedir; fiziksel güce verdiği önem sivil gücün askeri güç ile ortak noktasıdır. Ancak sivil güç normlarının uluslararası politikaya etkisini göz ardı etmektedir.¹⁸ Oysa normlar uluslararası politikayı etkiler. Normların uluslararası politikaya etkisine örnek olarak da Avrupa Birliği’ni veren Manners, Birliğin dış politikasının temelinde, hukuk devleti, insan hakları, demokrasi, özgürlük ve barış olmak üzere beş temel normun bulunduğunu ve Birliğin dış politikasının bu normlar üzerinden meşrulaştığını belirtir.¹⁹ Manners’e göre Avrupa Birliği’nin normatif gücü Birliğe uluslararası ilişkilerde “normal”

12 S. Gray Colin, *Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force As An Instrument of Policy in the 21st Century*, (Strategic Studies Institute), 2011.

13 Joseph S. Jr, vd. 2015.

14 Yapıcı, a.g.e., s. 8-9.

15 Joseph, S. Jr. Nye, “Get Smart: Combining Hard and Soft Power”, *Foreign Affairs*, 88(4), 2009, s.160.

16 Ian Manners, “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms”, *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 2002, s.235-258.

17 A.g.e.

18 Ian Manners, *Normative Power Europe Reconsidered*, CIDEL Workshop, Oslo, 22-23 October 2004.

19 Michael Merlingen, “Everything is Dangerous: A Critique of ‘Normative Power Europe’”, *Security Dialogue*, 38(4), 2007, s.435-453.

kavramını da şekillendirme yeteneği vermektedir. Birliğin normatif güç olma özelliği genişleme ve komşuluk politikalarında açıkça gözlemlenmektedir. Genişleme politikasında aday devletlere, Kopenhag kriterlerine (demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan ve azınlık haklarına saygı, piyasa ekonomisi) uyumu şart koşan Birlik, böylelikle sadece coğrafi olarak genişlememekte, aynı zamanda normlarını, değerlerini ve kurallarını yaymaktadır. Birliğin komşuluk politikası ise “koşulluluk prensibine” istinaden şekillendirildiğinden, Birliğin değer ve kurallarını, üyelik perspektifi bulunmayan devletlere benimsetmeyi hedeflemektedir. Avrupa Komisyonu’nun eski başkanlarından Romana Prodi Birliğin değerlerini, prensiplerini ve standartlarını yaymaya çalıştığı komşuluk politikasını “kurumlar dışında her şeyi paylaşmak”²⁰ şeklinde özetleyerek Birliğin normatif yönünün sadece genişleme politikasının bir parçası olma-

dığına işaret etmiştir.

Avrupa Birliği’nin dış politikası aracılığıyla istinat ettiği değerleri yaymaya çalışmasından ve özellikle de genişleme politikasında gözlemlendiği üzere başarılı sonuç almasından ötürü normatif yönüne ilaveten hegemon yönü de ortaya çıktığından, Birliği “bölgesel normatif hegemon güç”²¹ olarak tanımlamak da mümkündür.

Dolayısıyla Avrupa Birliği modeli üzerinden, normatif güç kısaca bir takım değerlere istinat eden ve dış politikadaki amacı da dayandığı değerleri yaymak olan aktör olarak tanımlanabilir. Ancak normatif güç kavramının Avrupa Birliği’ni tanımlama çabaları kapsamında geliştirilmiş olması, devletlerin, uluslararası politika aktörleri sıfatıyla, sert ve yumuşak güçlerine ilaveten normatif güç olamayacağı şeklinde okunmamalıdır.

²⁰ European Commission (2002) Press Release, SPEECH/02/619

²¹ Hiski Haukkala, “The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy”, *Europe-Asia Studies*, 60(9), 2008, s. 1606.

Devletler de uluslararası politika aktörleri olarak değerlerini yaymak isteyebilir, bu amaca yönelik dış politika uygulayabilir.

Çin'in Yumuşak Güç Politikaları

1990'ların başından itibaren Çin yumuşak güç fikri ile ilgilenmeye başlamış, ülkede yumuşak gücü konu alan çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır.²² Çin'in küresel politikada yumuşak güç olma arayışı ise resmi olarak ilk kez 2007 yılında gerçekleştirilen Parti Kongresinde Devlet Başkanı Hu Jintao tarafından ifade edilmiştir. Hu Jintao, Kongrede, Çin ulusunun canlanmasına kesinlikle Çin kültürünün gelişmesinin eşlik edeceğini ve Çin'in yumuşak gücünün bir parçası olarak kültürünün geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²³ Hu Jintao'nun halefi Xi Jinping de Çin'in yumuşak gücünün artırılması ve Çin'in mesajlarının dünyaya daha iyi iletilmesi gerektiği düşüncesiyle Hu Jintao'nun Çin'in yumuşak gücüne verdiği önemi devam ettirmiştir. Xi Jinping'in küresel politikada Çin'i yumuşak güç olarak yükseltme amacı, "Çin Ulusunun Canlandırılması"²⁴ vizyonunun da bir parçası olmuştur. Xi Jinping 2014 yılında Paris'te yaptığı bir konuşmada Napolyon'un "Çin uyuyan bir aslandır; uyandığında dünya sarsılır" sözünü hatırlatarak "Çin çoktan uyanmıştır; ama barışçıl ve uygar bir aslandır" diyerek,²⁵ hem Çin'in diğer devletler tarafından bir tehdit olarak algılanmaması gerektiğini belirtmiş hem de Çin'in bölgesel ve küresel politikada yumuşak güç rolüne işaret etmiştir.

22 Joseph, S.Jr. Nye, Wang Jisi, Richard Rosecrance, Gu Guoliang, "Hard Decisions on Soft Power: Opportunities and Difficulties for Chinese Soft Power", *Harvard International Review*, 31(2), 2009, s. 19.

23 "Hu delivers report to CPC national congress", 2007, http://www.gov.cn/english/2007-10/15/content_776453.htm, (02.07.2018), , "China's Soft Power Campaign" <https://www.wilsoncenter.org/chinas-soft-power-campaign>, (01.05.2019)

24 Elizabeth C. Economy, "China's Imperial President: Xi Jinping Tightens His Grip", *Foreign Affairs*, 93(6), 2014, s.80.

25 A.g.e.,s.88.

Uluslararası politika sahnesinde yumuşak güç olma amacıyla Çin, ekonomi politikaları ve kültürel politikalar olmak üzere başlıca iki araca başvurmaktadır.

Ekonomik Araçlar

Çin ekonomik reformlara başladığı 1978'den itibaren ekonomik ve sosyal kalkınma sürecine girmiştir. Ekonomisi yılda ortalama % 10 büyüyen Çin'de 800 milyon insan yoksulluktan kurtarılmıştır. Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin, 2008 küresel ekonomik kriz sonrası da küresel ekonomik büyümeye en fazla katkı sağlayan ülke olmuştur.²⁶ Çin'in ekonomik büyümesi özellikle ihracat ve inşaat sektöründeki gelişmeden ve tüketici harcamalarındaki artıştan kaynaklanmaktadır; ekonomik büyüme sayesinde Çin borç, hava kirliliği gibi sorunların üstesinden gelecek konuma gelmiştir.²⁷ Sergilediği ekonomik

26 World Bank "The World Bank in China", 2018, <http://www.worldbank.org/en/country/china/overview> (01.07.2018).

27 Keith Bradsher, "China's Economic Growth Looks Strong. Maybe Too Strong", 2018, <https://www.nytimes.com/2018/01/18/business/china-gdp-economy-growth.html> (02.07.2018).

büyüme performansı ile hayranlık uyandıran Çin diğer devletler için kalkınma modeli olmak suretiyle, yumuşak gücün özelliği olan çekim yaratma kabiliyetine erişmiştir. Çin'in ekonomik başarılarının diğer devletlere çekici gelmesi, Çin'in yumuşak gücünün kaynağını oluşturmaktadır.²⁸

Üstelik Çin'in ekonomik büyüme örneği üzerinden, neo-liberal ve piyasa ekonomisi modeli olan Vaşington Konsensusunun aksine ekonomiye devlet müdahalesine dayanan Pekin Konsensusu adıyla ekonomik modernizasyon modeli geliştirilmiştir. İlk kez 2004 yılında Joshua Cooper Ramo tarafından kullanılan ve "Çin gücünün yeni fiziği" olarak tanımlanan Pekin Konsensusu üç kurama dayanmaktadır. Bu kuramlar; inovasyon temelli kalkınma, kişi başına düşen milli gelir ile değil sürdürülebilirlik ile ölçülen ekonomik başarı ve ABD'ye karşı self-determinasyon olarak sıralanmaktadır.²⁹ Pekin Konsensusu siyasi liberalizasyon, demokratikleşme süreçleri olmaksızın hızlı ekonomik büyümenin sağlanabileceği noktasında gelişmekte olan devletler arasında popülerlik kazanmış ve Çin takip edilecek model haline gelmiştir. Bu açıdan Çin Batı'da liberal demokrasilere yönelik bir tehdit³⁰ olarak algılanmaktadır.

Çin ekonomik büyüme performansı ile sadece pasif bir ekonomik model olmakla kalmayarak, aktif bir model olmayı tercih etmektedir. Bu amaçla çok uluslu projeler geliştirmekte, diğer devletlere kalkınma yardımları ve mali kredi sağlamaktadır. Çin 140 ülkede 500'den fazla proje geliştirmiştir.³¹ Çin'in uluslararası projeleri dört kategoriye ayrılmaktadır.³² Birincisi, Güney Doğu

Asya ve Orta Asya'yı, Rusya'yı, Kanada ve ABD'yi birbirlerine bağlayan hızlı tren projesi; ikincisi Rusya-Çin Gaz Projesi; üçüncüsü Afrika'daki projeler; dördüncüsü ise Güney Amerika'daki projelerdir. Örneğin, Çin 2013 yılında Xi Jinping tarafından açıklanan ve 60'dan fazla ülkeyi kapsamına alan "Bir Kuşak Bir Yol Projesi" kapsamındaki başlangıç yatırımları için 40 milyar dolarlık kalkınma fonu oluşturmuştur.³³ Çin'in dış yardım ve borçlar için harcadığı miktar 362 milyar dolara ulaşmıştır.³⁴ Bu makalenin kaleme alındığı sırada Çin'in dış ekonomik yardımlarına dair en yeni gelişme Eylül 2018 tarihinde Çin-Afrika İşbirliği Forumu (FOCAC) açılışında konuşan Xi Jinping'in Çin'in Afrika kıtasına 60 milyar dolarlık yardım sağlayacağını açıklaması olmuştur.³⁵ Çin'in dış yardım konusundaki cömertliği nedeniyle, Hatton'un ifade ettiği gibi,³⁶ Çin "büyük yardım imparatorluğudur". Çin açısından bu projeler ile verilen kredi ve yardımlar prestij meseledir; projelerle ve verdiği kredi ve yardımlarla artan prestiji Çin'in yumuşak gücünün bir başka kaynağını oluşturmaktadır.

Çin kredi, yardımlar ve çok-uluslu projeler üzerinden dış ekonomik politikası aracılığıyla diğer devletler ile oldukça iyi ilişkiler geliştirmektedir. Bu konuya verilecek bir örnek Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru projesidir. Çin tarafından tasarlanan ve Bir Kuşak Bir Yol projesinin ana unsurlarından biri olan Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru Pakistan tarafından hem ekonomik sorunlarına bir çözüm hem de Pakistan'ı bölgenin anahtar ülkelerinden biri yapacak araç olarak görüldüğünden Pakistan tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 2030'da tamamlanması öngörülen bu projenin etkisiyle Çin-Pakistan ilişkileri "dağlardan daha yüksek,

28 Joseph Nye, Alan Philips, "Joseph Nye", *The World Today*, 69(3), 2013,s.34.

29 World Foresight Forum, *The Beijing Consensus: An alternative approach to development*, Issue Brief No.02, 2011.

30 A.g.e.

31 Celia Hatton, "China's secret aid empire uncovered", 2017, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-41564841> (03.07.2018).

32 Frank Li, "China's International Projects" 2014, <http://econintersect.com/b2evolution/blog2.php/2014/11/05/china-s-international-projects> (05.07.2018).

33 Kjeld Erik Brodsgaard, ve Koen Rutten, *From Accelerated Accumulation to Socialist Market Economy in China*, (Leiden-Boston:Brill), 2017.

34 Hatton, a.g.e.

35 Jenni Marsh, "China's President Xi Pledges another \$ 60 billion for Africa", 2018, <https://edition.cnn.com/2018/09/03/asia/focac-china-africa-development-intl/index.html>, (18.09.2018).

36 Hatton, a.g.e.

okyanuslardan daha derin, çelikten daha güçlü ve baldan daha tatlı”³⁷ olarak tanımlanmaktadır. Bir başka örnek Çin-Afrika ilişkileridir. Çin Afrika ülkelerine kendini “müdahaleci olmayan partner” olarak lanse etmekte ve ilişkilerinde Çin ve Afrika devletlerinin eşitliğine vurgu yapmaktadır.³⁸ Bu sayede Çin Batı tarafından dışlanmakta olduğunu düşünen Afrika devletleri için bir çekim merkezi haline gelmiştir.

37 Gurmeet Kanwal, *Pakistan's Gwadar Port. A New Naval Base in China's String of Pearls in the Indo-Pacific*, Center for Strategic & International Studies, 2018, 2.

38 Rayna Martinez, *Chinese Soft Power, Africa, and the United Nations General Assembly*, UNLV Theses, University of Nevada, 2015, s.19.

Kültürel Araçlar

Çin küresel politikada sahnesinde yumuşak güç olmak adına “Çin imajı” geliştirmek amacıyla dilini, geleneklerini ve kültürünü tanıtmaya ve yayma faaliyetlerini medya ile eğitim kanalları üzerinden yürütmektedir. Bu faaliyetler Çin’in kendisini bir marka olarak satması olarak nitelendirilmektedir.³⁹

39 The Economist, “China is spending billions to make the world love it: Can Money buy that sort of thing?”, 2017, <https://www.economist.com/china/2017/03/23/china-is-spending-billions-to-make-the-world-love-it>, (06.07.2018).

Çin'in yumuşak gücünün kültür boyutunda başvurduğu araçlar ise başlıca üçe ayrılmaktadır.

Birincisi dünya çapında sayıları 500'ü aşan Konfüçyüs Enstitülerinin kurulmasıdır. Bu enstitülerde Çin dili ve edebiyatı dersleri verilmekte, Çin mutfağı ve dansı da dâhil Çin kültürü tanıtılmaktadır. Ayrıca Çin yabancı eğitim kurumlarında sayısı 1.000'i aşan Konfüçyüs sınıfları⁴⁰ oluşturularak ve bu sınıflara Çin'den öğretmen göndererek Çin dili eğitimi verilmesini sağlamaktadır. Çin'de eğitimciler Konfüçyüs Enstitülerini sadece akademik kurumlar olarak görse de, Konfüçyüs Enstitüleri ve sınıfları Çin yönetiminin yabancı halkların zihinlerini ve kalplerini etkileme araçlarıdır. Çin'de üst düzey bir parti yöneticisinin ifadesiyle Konfüçyüs Enstitüleri ve Konfüçyüs sınıfları Çin'in deniz aşırı propagandasının önemli parçalarıdır.⁴¹ Dolayısıyla Konfüçyüs Enstitülerini siyasi gündemi olan kurumlar olarak tanımlamak

40 A.g.e.

41 A.g.e.

yanlış olmayacaktır.⁴² Hal böyle olunca Konfüçyüs Enstitüleri ve Konfüçyüs sınıfları hakkında şüpheci yaklaşımların olduğunu ve hatta bu kurum ve sınıfları "Truva Atı" olarak nitelendirenlerin de bulunduğunu belirtmek gerekir.⁴³

İkincisi öğrenci değişim programlarıdır. Çin hükümeti yurtdışına eğitim amaçlı giden Çin vatandaşlarına burs vermekle ve ayrıca Çin'de eğitim almak isteyen yabancılara da burs sağlamaktadır. 2016 yılında 205 ülkeden 440.000'den fazla uluslararası öğrenci Çin'de eğitim görmüştür. Uluslararası Eğitim Enstitüsü verilerine göre Çin 2017 yılında eğitim amaçlı gidilen en popüler

42 Bates Gill ve Yanzhong Huang, "Sources and limits of Chinese 'soft power', *Survival*, 48(2), 2006, s.17-36.

43 James F. Paradise, "China and International Harmony: The Role of Confucius Institutes in Bolstering Beijing's Soft Power", *Asian Survey*, 49(4), 2009:647.

ülkeler arasında üçüncü sırada yerini almıştır.⁴⁴

Üçüncüsü uluslararası medyadır; Çin yabancı dilde yayın yapan televizyon ve radyo kanalları, haber ajansı ve günlük gazeteler aracılığıyla medya ağı oluşturmuştur. Bu ağ sayesinde Çin küresel izleyici, dinleyici ve okuyuculara ulaşma imkânına kavuşurken, hakkındaki haberler ve söylemler üzerinde daha fazla kontrol sağlamıştır.⁴⁵

Bu araçlara sinema, müzik ve sportif aktiviteler de eklenebilir. Çin ünlü sanatçılarını ve sporcularını resmi olmayan elçiler sıfatıyla ülke tanıtımında önemli aktörler olarak görmektedir.

Çin'in kültürel araçlar üzerinden yürüttüğü politikaların Çin'in imajı üzerinde olumlu etki yarattığını söylemek mümkündür; zira 2015 yılında Pew Research Centre tarafından Afrika'da yapılan anket çalışması ankete katılanların %75'inden fazlasının, Latin Amerika'da yapılan anket ise katılımcıların yarısından fazlasının nazarında Çin'in imajının olumlu olduğuna işaret etmektedir.⁴⁶

Dolayısıyla Çin'in yumuşak güç kaynaklarından biri olan kültürü etkili bir şekilde dış politika aracı olarak kullanmakta olduğu görülmektedir.

Uluslararası politika sahnesinde uyguladığı ekonomi ve kültür politikaları nedeniyle Çin'i yumuşak güç olarak tanımlamak mümkündür; ancak bu durum Çin'in sert güç ve akıllı güç olmadığı anlamına gelmemektedir. Bilakis Çin'in liderleri ülkelerinin yumuşak gücüne önem vermekle beraber Çin'i dünyanın en güçlü ordularından birine sahip devlet yapmakta da kararlıdır. Çin'de ordunun, özellikle ABD ordusuna nispetle, zayıf olduğu ve Çin'in güvenlik sorunları bulunduğu gerekçeleri ile askeri harcamalar artırılmakta ve ordunun modernizasyon çalışmaları yürütülmektedir. Çin ileri teknoloji ile donatılmış ve sınırlarının ötesinde de operasyon yapma kabiliyetine sahip askeri güce sahip olmayı hedeflemektedir ve ABD'li uzmanlar önümüzdeki yıl-

larda Çin askeri gücünün ABD ile rekabet edecek durumu gelebileceğini belirtmektedir.

Dolayısıyla, Çin'in uluslararası politikada yumuşak güç rolünü sert güç konumuna alternatif görmediği açıktır; bilakis Çin sert gücünü yumuşak güç ile desteklemek, böylece akıllı güç olmak suretiyle küresel güç konumuna erişmeyi amaçlamaktadır.

Yumuşak Güç Çin Normatif Güç mü?

Çin diğer devletlere verdiği kredi ve yardımlar açısından dünyanın en büyük donörlerinden biridir; bu bağlamda artan prestiji yumuşak gücünün kaynaklarındandır. Çin önemli bir donör haline gelmiştir ama Batılı çevreler Çin'i "haydut donör" olarak tanımlamaktadır.⁴⁷ Bu tanımlamanın nedeni sadece Çin'in dış yardımlarına, resmi verileri yayınlamayı devlet sırrı⁴⁸ muamelesi yapması değil demokratik olmayan, illiberal devletlere fon aktarmasıdır.

Çin ekonomik yardım ve kredi sağlarken alıcı devlete siyasi, demokratik reformları şart koşturmaktadır. Çin'in dış yardımları için başlıca iki kriter bulunmaktadır.⁴⁹ Birincisi alıcı devletin ihtiyaç düzeyi, ikincisi ve daha önemlisi Çin'in siyasi amaçlarına, çıkarlarına hizmet etme durumudur. Zaten yardım literatüründeki ampirik çalışmalar, siyasi çıkarların yardım tahsis kararlarını yönlendirdiği görüşünü desteklemektedir.⁵⁰ Söz konusu ikinci kriter, Çin'in bu açıdan bir istisna olmadığını göstermektedir. Çin de, devletlerin kendi dış

47 Adam Taylor, "China treats its foreign aid like a state secret. New research aims to reveal it" 2017, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/10/11/china-treats-its-foreign-aid-like-a-state-secret-new-research-aims-to-reveal-it/?noredirect=on&utm_term=.0b5994a29f83 (01.07.2018).

48 A.g.e.

49 A.g.e.

50 Axel Dreher, Andreas Fuchs, Bradley Parks, Austin M. Strange, Michael J. Tierney, *Apples and Dragon Fruits: The Determinants of Aid and Other Forms of State Financing from China to Africa*, Working Paper 15, AidData, 2015.

44 Eleanor Albert, *China's Big Bet on Soft Power*, Council on Foreign Relations, 2018.

45 A.g.e.

46 A.g.e.

politika çıkarlarını gözetmeksizin yardımda bulunması beklenmediğinden,⁵¹ yardımda bulunduğu devletlerden kendi dış politikasına uygun politikalar yürütmelerini beklemektedir.

Dış yardım sağlarken demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü, gibi değerleri göz ardı ettiği, böyle yaparak da otokratik rejimleri desteklediği için “otokratik patron”⁵² olarak tanımlanan Çin, alıcı devletlerin iç siyasi yapısı ile ilgilenmemektedir. Bu yaklaşım Çin’in egemen devletlerin içişlerine karışmama politikası izlemesinden kaynaklanmaktadır. Hal böyle olunca demokratik reformlar yapmaktan kaçınan, Batılı donörlerin siyasi taleplerini karşılamak istemeyen devletlerin Batılı donörler yerine Çin’i tercih

51 Dreher, vd.

52 Julia Bader, “China, Autocratic Patron? An Empirical Investigation of China as a Factor in Autocratic Survival”, *International Studies Quarterly*, 59, 2015, s.23-33.

etmekte olduğu gözlemlenmektedir. Hatta gelişmekte olan devletlerde demokratik reform süreçlerinin yavaşlaması bu devletler için Çin kredi ve yardımlarının Batı’nın kredi ve yardımlarına alternatif oluşturmasına bağlanmaktadır.⁵³

Uluslararası politikada yumuşak güç olarak karşımıza çıkan Çin, normatif güç olarak tanımlanabilir mi?

Çin’in normatif bir güç olup olmadığının tartışılması, öncelikle, değerler kavramı ile neyin ifade edildiğinin netleştirilmesi ile mümkündür. Değerler ile ifade edilen demokrasi, hukuk devleti, insan haklarına saygı ve piyasa ekonomisi gibi Batı kaynaklı “evrensel değerler” ise Çin normatif bir aktör değildir. Zira ne bu değerlere istinat eder ne de bu değerleri yayma amacı güder. Zaten Çin’in egemen devletlerin içişlerine karışmama politikası nedeniyle, verdiği yardımlarda siyasi ve demokratik reformları şart koşmaması Çin’in normatif bir güç olmadığının açık göstergesidir. Xiaoyu Pu’nun ifadesiyle “normatif güç Çin” kavramı “kışkırtıcıdır”.⁵⁴

Ancak değerler ile Batı kaynaklı “evrensel değerler” değil, Konfüçyüs öğretileri ve “uyum” gibi Çin’in değerlerini kastediliyor ise, Çin’in normatif bir güç olup olmadığı sorusuna verilecek yanıt, Çin’in kendi değerlerini yayma çabası olup olmadığına bağlıdır.

Çin’in değerleri Çin dış politikasını etkileyen faktörler arasındadır. Örneğin, “uyum” evrende, doğada ve toplumda farklılıklar olduğunu ve bu farklılıkların mutlaka çatışmalara yol açmadığını kabul etmeyi ifade eder; Konfüçyüs’ün ifadesiyle “centilmen uyumu amaçlar; tekdüzeliği değil.”⁵⁵ Çin’in çok kutuplu dünya düzeni tercihi bu çer-

53 Hatton, a.g.e.

54 Pu Xiaoyu, “Can China be a normative power?”, 2013, <https://www.opendemocracy.net/openglobalrights/xiaoyu-pu/can-china-be-normative-power> (09.07.2018).

55 Zhang Lihua, “China’s Traditional Values and Modern Foreign Policy”, 2013, <https://carnegiesinghua.org/2013/01/15/china-s-traditional-values-and-modern-foreign-policy-pub-50629> (09.07.2018).

çevrede okunabilir.⁵⁶ Uyum değeri Çin'in kültürel, sosyal, siyasi ve ideolojik farklılıklara saygı duyulan uyumlu bir dünyada barış içinde bir arada yaşamayı amaçlamasını gerektirir. Çin dış politikasında içişlere karışmama ilkesini ve demokratik olmayan rejimler ile ilişkilerini "uyum" değeri ile meşrulaştırmaktadır.

Bu açıdan, değerleri dış politikasını şekillendiren faktörler arasında yer alan Çin'i "kısmen bir normatif güç" olarak tanımlamak mümkün olabilir. Ancak Çin'i "kısmen bir normatif güç" olarak tanımladığımız takdirde bir tarafta Batı kaynaklı "evrensel değerler" ile diğer tarafta Çin kaynaklı değerler arasında rekabet olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ancak günümüzde böyle bir rekabet olduğunun ileri sürülmesine imkân tanıyan veriler yoktur. Üstelik değerler arasında rekabet olduğunu kabul etmek Çin'in değerlerine aykırıdır. Çin'in değerleri tekdüzeliği değil, farklılıkların uyumlu ve barışçıl bir biçimde bir arada olmasını gerektirdiğinden Çin'in, devletleri ve kültürleri değiştirmeye, tekdüze değer sistemi yaratmaya kalkışması kendi değerleri ile çelişecektir. Bu nedenle Çin için " yumuşak güç" yerine sadece "kültürel yumuşak güç"⁵⁷ denilmesinin daha uygun olduğu da düşünülebilir. Mesela, Pekin Konsensusu küresel düzeyde sıklıkla kullanılan bir kavram olmasına rağmen, bu kavram Çin liderleri tarafından benimsenen ve kullanılan bir kavram değildir.⁵⁸ Dolayısıyla Pekin Konsensusunun unsurları Çin'in resmen küresel düzeyde yaygınlaştırmaya çalıştığı unsurlar değildir. Ancak bu durum Çin'in ileride kendi değerlerini yaymaya ve empoze etmeye çalışmayacağını da kanıtı değildir; zira dış politikalar zaman içinde, değişen koşullara bağlı olarak değişir. Kurlantzick'in Çin'in yumuşak gücünü nihayetinde devletleri ABD ya da Çin arasında tercih yapmaya zorlamak için kullanacağını belirtmesi gibi,⁵⁹ günün birin-

de Çin'in devletleri Batı değerleri ile Çin değerleri arasında tercih yapmaya zorlaması ihtimal dâhilinde olabilir.

Çin'in –mevcut koşullarda- kendi değerlerini empoze etme amacının olmaması Çin'in uluslararası sistemde Batı'nın hâkimiyet kurmasına itiraz etmesine engel değildir; zira Batı değerlerinin hâkim olduğu bir uluslararası sistem Çin'in "uyum" değerine aykırıdır ve Çin açısından kabul edilemez. Zaten Çin Batıyı kendi hegemonyasını kurmak amacıyla kendi değerleri doğrultusunda dünyayı şekillendirmeye çalışmakla eleştirmektedir.

Çin'in değerleri dış politikasını etkileyen faktörler arasında yer alsa da, değerlerini yaymaya çalışmadığı için Çin halihazırda normatif bir aktör değildir. Üstelik Çin'in değerlerini yaymaya çalışması kendi değerleri ile çelişeceğinden, Çin değerlerini yaymaya çalıştığında da normatif aktör olmayacaktır; zira kendi değerleri ile çelişen bir dış politika izleyen uluslararası politika aktörü normatif aktör olarak tanımlanamaz.

Ancak Çin'in uluslararası politika sahnesinde normatif olmayan pozisyonu kendince bir normatif duruş olarak tanımlanabilir ama bu mesele üzerinde tartışma açmak makalenin amacını aşmaktadır.

Üstelik normatif güç, yine Avrupa Birliği örneğinde, askeri gücü olmayan/yetersiz bir aktör olarak algılandığı, bir başka ifade ile normatif güç sert gücün olmayışı/yetersiz oluşu ya da sert gücü olmayanın normatif güç olması olarak nitelendirildiği takdirde Çin kesinlikle normatif güç tanımını hak etmiyor olacaktır. Çünkü Çin, ayrıca, yükselen bir askeri güçtür.

Sonuç

Uluslararası politikada "yumuşak güç" kavramı, dış politika amaçlarını, tehdit ve zorlamaya başvurmaksızın gerçekleştirebilen aktörü ifade

56 Joseph, S.Jr. Nye, Wang Jisi, 2009, s.21.

57 Osamu Sayama, China's Approach to Soft Power, RUSI Occasional Paper, 2016, s. 6.

58 World Foresight Forum, 2011

59 Paul G. Pickowicz, "Review:China's Soft Power:

The Case for a Critical and Multidimensional Approach", *China Review International*, 16(4), 2009, s.440.

etmektedir. Yumuşak güç, dış politikasını uygularken tehdit ve zorlama araçları yerine çekim gücünü kullanır; bu çekim gücü ise kültürü, siyasi değerleri ve dış politikasından kaynaklanır.

2007 yılından itibaren Çin yönetimi dış politikasında yumuşak güç rolünü ön plana çıkarmıştır. Çin yürüttüğü dış ekonomik ilişkiler ve kültür politikaları aracılığıyla yumuşak güç olarak tanımlanmayı hak eder görüntü sergilemektedir.

Normatif güç ise birtakım değerlere dayanan ve dış politikasının amacı bu değerleri yaymak olan aktördür. Yumuşak güç olan Çin'in normatif güç olup olmadığı meselesi öncelikle değerlerin ne olduğu sorusuna yanıt aranmasını gerektirir. Değer olarak Batı kaynaklı "evrensel değerler" kastediliyor ise varılacak sonuç Çin'in kesinlikle normatif bir güç olmadığıdır. Zira Çin ne bu değerlere istinat eder ne de bu değerleri yayma amacı güder. Üstelik değerler "evrensel değerler" olarak sınırlandırılmadığı takdirde de Çin karşımıza normatif bir güç olarak çıkmamaktadır; zira kendine has, evrensel olmayan ve dış politikasını da etkileyen değerleri vardır ama Çin, normatif bir aktörün yapması gerektiğinin aksine, kendi değerlerini yayma gayreti içinde değildir. Ayrıca Çin'in kendi değerlerini yayma çabası bizzat kendi değerleri ile çelişecek olduğundan, kendi değerleri ile çelişen dış politika uygulayan herhangi bir aktör gibi Çin'in de normatif güç olarak tanımlanması doğru olmayacaktır.

Kaynakça

Albert, Eleanor, *China's Big Bet on Soft Power*, Council on Foreign Relations, 2018.

Bader, Julia, "China, Autocratic Patron? An Empirical Investigation of China as a Factor in Autocratic Survival", *International Studies Quarterly*, 59, 2015, s.23-33.

Bilgin, Pınar ve Berivan, Eliş, "Hard Power, Soft Power: Toward a More Realistic Power Analysis", *Insight Turkey*, 10(2), 2008, s.5-20.

Bradsher, Keith, "China's Economic Growth Looks Strong. Maybe Too Strong", 2018, <https://www.nytimes.com/2018/01/18/business/chi->

<na-gdp-economy-growth.html> (02.07.2018).

Brodsgaard, Kjeld Erik ve Koen Rutten, *From Accelerated Accumulation to Socialist Market Economy in China*, (Leiden-Boston:Brill), 2017.

Dreher, Axel, Andreas Fuchs, Bradley Parks, Austin M. Strange, Michael J. Tierney, *Apples and Dragon Fruits: The Determinants of Aid and Other Forms of State Financing from China to Africa*, Working Paper 15, AidData, 2015.

Economy, Elizabeth C., "China's Imperial President: Xi Jinping Tightens His Grip", *Foreign Affairs*, 93(6), 2014, s.80-91.

European Commission, Press Release, SPEECH/02/619, 2002.

Bates Gill ve Yanzhong Huang, "Sources and limits of Chinese 'soft power'", *Survival*, 48(2), 2006, s.17-36.

Gray, Colin, S., *Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force As An Instrument of Policy in the 21st Century*, (Strategic Studies Institute), 2011.

Hatton, Celia, "China's secret aid empire uncovered", 2017, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-41564841> (03.07.2018).

Haukkala, Hiski, "The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy", *Europe-Asia Studies*, 60(9), 2008, s.1601-1622.

Hyer, Eric, "Review: Soft Power and the Rise of China: An Assessment", *China Review International*, 18(1), 2011, s.5 -14.

Kanwal, Gurmeet, *Pakistan's Gwadar Port. A New Naval Base in China's String of Pearls in the Indo-Pacific*, Center for Strategic & International Studies, 2018.

Kunz, Barbara, "Hans. J. Morgenthau's Political Realism, Max Weber, and the Concept of Power", *Max Weber Studies*, 10(2), 2010, s.189-208.

Li, Frank, "China's International Projects" 2014, <http://econintersect.com/b2evolution/blog2.php/2014/11/05/china-s-international-projects> (05.07.2018).

- Lihua, Zhang, "China's Traditional Values and Modern Foreign Policy", 2013, <https://carnegietsinghua.org/2013/01/15/china-s-traditional-values-and-modern-foreign-policy-pub-50629> (09.07.2018).
- Manners, Ian, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms", *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 2002, s.235-258.
- Manners, Ian, *Normative Power Europe Reconsidered*, CIDEL Workshop, Oslo, 22-23 October 2004.
- Marsh, Jenni, "China's President Xi Pledges another \$ 60 billion for Africa", 2018, <https://edition.cnn.com/2018/09/03/asia/focac-china-africa-development-intl/index.html>, (18.09.2018).
- Martinez, Rayna, *Chinese Soft Power, Africa, and the United Nations General Assembly*, UNLV Theses, University of Nevada, 2015.
- Merlingen, Michael, "Everything is Dangerous: A Critique of 'Normative Power Europe'", *Security Dialogue*, 38(4), 2007, s.435-453.
- Nye, Joseph, S. Jr., "Soft Power", *Foreign Policy*, 80, 1990, 153-171.
- Nye, Joseph S., Jr. Sean Creehan, Sabeel Rahman,) "The Power of Persuasion: Dual Components of US Leadership: A Conversation with Joseph Nye", *Harvard International Review*, Winter 2003, s. 46-48.
- Nye, Joseph S, Jr., *The Means to Success in World Politics*. (New York: Public Affairs.), 2004.
- Nye, Joseph, S. Jr., "Get Smart: Combining Hard and Soft Power", *Foreign Affairs*, 88(4), 2009, s.160-163.
- Nye, Joseph, S.Jr., Wang Jisi, Richard Rosecrance, Gu Guoliang, "Hard Decisions on Soft Power: Opportunities and Difficulties for Chinese Soft Power", *Harvard International Review*, 31(2), 2009, s.18-22.
- Nye, Joseph, Alan Philips, "Joseph Nye", *The World Today*, 69(3), 2013, s.32-34.
- Paradise, James F., "China and International Harmony: The Role of Confucius Institutes in Bolstering Beijing's Soft Power", *Asian Survey*, 49(4), 2009, s.647-669.
- Pickowicz, Paul G., "Review: China's Soft Power: The Case for a Critical and Multidimensional Approach", *China Review International*, 16(4), 2009, s.439-455.
- Rasheed, Mazen Faris, "The Concept of Power in International Relations", *Pakistan Horizon*, 48(1), 1995, s. 95-99.
- Sayama, Osamu, *China's Approach to Soft Power*, RUSI Occasional Paper, 2016.
- Taylor, Adam, "China treats its foreign aid like a state secret. New research aims to reveal it" 2017, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/10/11/china-treats-its-foreign-aid-like-a-state-secret-new-research-aims-to-reveal-it/?noredirect=on&utm_term=.0b5994a29f83 (01.07.2018).
- The Economist, "China is spending billions to make the world love it: Can Money buy that sort of thing?", 2017, <https://www.economist.com/china/2017/03/23/china-is-spending-billions-to-make-the-world-love-it> (06.07.2018).
- World Bank, "The World Bank in China", <http://www.worldbank.org/en/country/china/overview>, 2018, (01.07.2018).
- World Foresight Forum, *The Beijing Consensus: An alternative approach to development*, Issue Brief No.02, 2011.
- Xiaoyu, Pu, "Can China be a normative power?", 2013, <https://www.opendemocracy.net/openglobalrights/xiaoyu-pu/can-china-be-normative-power> (09.07.2018).
- Yapıcı, Utku, "Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?", *Uluslararası İlişkiler*, 12(47), 2015, s. 5-25.

BALKAN TÜRKOLJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, THE BALKAN TURCOLOGY RESEARCH CENTER PRİZAEN, II. ULUSLAR ARASI BALKAN TÜRKOLJİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ, PİRİZREN 2007, 469-494

BALKAN TÜRK MASALLARINDA YER ALTI DÜNYASI ve BUNA DAYALI MİTOLOJİK UNSURLAR

Prof. Dr. Erdoğın ALTINKAYNAK
KTÜ., Giresun Eğitim Fakültesi, Giresun

“Mitler olağanüstü varlıkları konu edindikleri için masallara kaynaklık ederler. Kutsal sayıldıkları ve inanç unsurlarını ihtiva ettikleri için de mitolojik kaynaklı efsanelerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Ayrıca, toplumun en eski kültürlerinin bakiyeleri olduklarından geçmişin aydınlatılmasında ve destanların oluşumunda da en kıymetli malzemedirler.”¹

Bu tebliğimizde Balkanlardaki Türk topluluklarında yaşayan masallardaki yer altı dünyasıyla

ilgili metinleri özetle verip kendi aralarında ve diğer milletlerdeki benzerleriyle mukayese edip benzerlik ve farklılıkları aktarmaya çalışacağız.

Anlatım esasına dayalı Türk Halk edebiyatı metinlerinin, mitolojik karakterli olanları içinde bir yer altı dünyası vardır. Bu dünyaya genellikle, hayali-kötü bir varlığın izi sürülerek bir kuyudan veya mağaradan girilir. Bu epizodun Anadolu, Gagavuz, Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Kıbrıs, Romanya, Tatar, Bulgar, Yakut, Altay anlatımları hemen hemen birbirinin aynıdır. İran’da yaşayan Kaşgay Türkleri arasında ve Tuva ile Moğollar arasında da

1 Bilge Seyidoğlu, **Mitoloji**, Kayseri 1995.

yer altı dünyası ile ilgili epizotları içeren kaynaklara ulaştık.² Tam olmasa da anlatım esasına dayalı metinlerde yer altı dünyası Özbek masallarında da mevcuttur. Masalların dışında, dini destanlar içinde yer alan, Hikaye-i Kesikbaş'da da Hz. Ali'nin yer altına indiği ve orada Müslümanlara tebeleş olan Dev'i öldürüp, insanları kurtardığı, İsmi Azam duası ile de tekrar yeryüzüne çıktığı geçmektedir.³ Hikaye-i Kesikbaş ile Şan Kızı Destanı arasında bir bağ kurulabilir.⁴ Ancak bu epizot ve epizoda dayalı bazı motifler sadece Türklere mahsus anlatımlarda değil, eski Yunan, Hint, Japon, Arap ve Mısır, Ermeni, Gürcü mitolojilerinde de kendisine yer bulmuştur. Fakat bu varlıklar farklı görevler görmekte ve yer altı dünyası da Türk yer altı dünyasından varlık itibarıyla ayrılmaktadır.

Bu masallardan, özellikle kahramanı yarı insan yarı ayı olan tipin Türklerin yaratılış destanı ile ilgisi olduğunu düşünüyoruz. Konu ile ilgili olarak, yer altı diyarının kartalı adlı masalların Anadolu'da yayılış sahasını da İstanbul, İzmir, Çorum, Edremit/Balıkesir, Kırşehir, Eskişehir, Sivas, Çankırı, Kastamonu, Ankara, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Tunceli, Kars, Gaziantep, Yozgat, Adana⁵, Elazığ⁶ olarak bulmaktayız.

2 Hayat Aras, **Alday-Buucu Destanı Esasında Tuva Türkçesi'nde İsim**, Ankara, 2001.: *Anaa bargaş, baza üş çıldın udaazında mööp kelgen. Aldı oranga üş çıl, üstüü oranga üş çıl - aldı çıl udaazında mööp kelgen.* (Oraya varınca üç yıl boyunca şahlanmış. Alt dünyada üç yıl, üst dünyada üç yıl, -altı yıl boyunca şahlanmış.) (AB, satır, 186, 187,) *Am küjür er deer-niü üş tepkijinge tepkeş, aldı oranje kire halıdıp kelgen.* (Şimdi, zavallı er, göğün üç basamağına basarak alt dünyaya girip koşarak gelmiş.) (AB. satır 207, 208) *aldı oranje kirip, kadıg kara çazı kaagaynıp-koo-gaynıp keerge, ışkına çoruy salıp ündürgen.* (alt âleme girip, katı kara yayı uğultu çıkardığında okunu serbest bırakmış.) (AB. Satır, 1758, 1759)

3 Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Folklorunda Kesik Baş**, Ankara 1989.13-15.

4 Mikail Baştı, **Şan Kızı Destanı**, Çev: Avidan Aydın, Ankara 1991, 26-28, 78-79.

5 Pertev Naili Boratav, **Az Gittik Uz Gittik**, İstanbul 1992.

6 Umay Günay, **Elazığ Masalları**, Erzurum 1975, 326-334, 501-508.

Yeraltına inme, yer altı dünyası, büyük kuş ve suyun ejderha tarafından hapsedilmesiyle ilgili epizotları içeren Balkan masallarından Bulgaristan⁷, Romanya⁸, Gagavuzyeri⁹ metinleri yayınlanmış ve Türkiye Türkçesine çevrilmiş olarak elimizdedir. Gagavuzyeri'ndeki anlatımı Köstence'de okunan tebliğimizde vermiş ve Anadolu sahasındaki benzeriyle mukayese yapmıştık.¹⁰ Ayrıca bu konuda Türk Dünyası Metinlerinde Yer altı Diyarı Kartalları,¹¹ Bir Gagauz Masalı ve Türk Dünyasındaki Benzerleri başlıklarında iki de makalemiz yayınlanmıştı. Konu ile ilgili olarak daha sonra Dobruca ve Bulgaristan metinleri / varyantları elimize geçti. Yer altı dünyasının vasıflarını, metin çeşitlerini ve diğer benzerleriyle benzeşen ve ayrılan noktalarını da bu tebliğimizde sunacağız.

Balkan Türk halk masallarında yer altına inme motifiyle ilgili olarak karşımıza iki tip masal çıkmaktadır. Bunlardan birisi asıl kahramanı yarı insan yarı ayı olan "Ayı Kulaklı" masalı, diğeri de "Altın Elma" masalıdır. Ayı Kulaklı masalının Günay'dan edindiğimiz bilgiye göre Aarne-Thompson ve TTV'de tip numaraları yoktur.¹²

Her iki tip masalda da Zümrüdüanka kuşu yer almaktadır. Eski Bulgarların Destanı'nda Zümrüdüanka kuşunun yerine uçan at vardır. Anlatımlarda da asıl kahramanın yardımcısı veya arkadaşı olarak üç kişi vardır. Genç kızları kaçıran yer altına götüren zebaninin de yanında üç kız bulunmaktadır. Olay;

7 Nimetullah Hafız, **Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri II**, Ankara 1990, 168-174.

8 Enver Mahmut-Nedret Mahmut, **Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri**, Ankara 1997, 452-460.

9 Nikolay Baboğlu, **Masallar**, Kişinev, 1992.

10 Erdoğan Altınkaynak, **Bir Gagauz Masalı ve Türkiye'deki Varyantları, "Ayı Kulaklı"**, KİBATEK Sempozyumu, Romanya – Köstence, 1999. Ayrıca bkz: Altınkaynak, Bir Gagavuz Masalı ve Türk Dünyasındaki Benzerleri, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 22, Ankara 2002, 4-13.

11 Altınkaynak, Türk Mitolojilerinde Yer altı Diyarı Kartalları, **Türksoy**, 5 Ocak 2002, Ankara 2002, 11-16

12 Günay, **a.g.e.**, 90.

1. Kahraman, yaralı dev veya cadı karının peşinden bir mağaradan / kuyudan içeri girer.
2. Burada yaralı tabiat üstü varlığı öldürür ve bu varlığın kaçırıldığı kızlar ile hazineleri yukarı çıkarır.
3. Tabiat üstü güçlerden kurtarılan kızların biri kahramanı ikaz eder. Arkadaşları ya da kardeşleri kahramanı kuyuda bırakacaklardır. Kız, kahramana bazı bilgiler verir.
4. Kahraman kuyuya terk edilir. Kahraman, kızın verdiği bilgileri uygulamada yanlışlık yapar ve yer altına doğru daha da aşağılara iner.
5. Son indiği yerde bir şehre gelip fakir bir kadına misafir olur. Şehir su sıkıntısı çekmektedir. Suyu, insan yiyen bir ejderha tutsak etmiştir. Kendisine bir insan verildiğinde bir miktar su bırakmaktadır.
6. Kahraman ejderhayı öldürüp padişahın kızını ölümden ve şehri de susuzluktan kurtarır. Padişah kahramanı ödüllendirmek ister. Kahraman yer yüzüne çıkmak için çareler arar.
7. Yer altında dolaşan kahraman, bir ağacın başında bir yuvada iki yavru ve yavruları yemeye hazırlanan bir yılan görür. Yılanı öldürerek yavruları kurtarır. Burada yorgunluktan uykuya dalar. Zümrüdüanka yavrularının katili olarak düşündüğü kahramanı öldürmek üzere iken yavrular durumu annelerine anlatır. Kuş, kahramanın rahat uyuyabilmesi için kanatlarını gerer.¹³
8. Yer altı diyarının kartalı / Zümrüd-ü Anka yavrularının kurtuluşu için kahramanı ödüllendirmek ister. Kahraman yer yüzüne çıkarılmasını talep eder. Kuş, su ve yiyecek bulduğu takdirde kahramanı yer yüzüne çıkaracağını bildirir.
9. Kahraman, kuşun yanından ayrılır, kızını kurtardığı padişahın kırk tulum su ve kırk tulum et ister.
10. Su ve et kuşa yüklenir, kahraman da üzerine

13 Halbuki bazı Türk halk inançlarında ulu ağaç altında uyumak uğursuzluk olarak görülmektedir. Bkz., Doğanay Çevik, Türkiye’de Yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 21, Ankara 2001, 14.

biner. Gün ışığına yaklaşıldığında kuş, kahramandan et ister, kahraman kendinden bir parça et keserek kuşun ağzına atar. Kuş bu eti yemez. Kahraman gün ışığına çıktığında, kuş, dilinin altında sakladığı eti, kahramanın eksik yerine yapıştırıp tükürüğüyle sızdırır. Kahraman eskisi gibi olur. (Bazı anlatmalarda kuş “ben senin etinin bu kadar tatlı olduğunu bilseydim seni hiç yeryüzüne çıkarmazdım, seni yerdim” demektedir.

11. Kahraman memleketine döner

Bazı yeraltına inme hadisesi iki aşamadan ibarettir. Birinci aşamada kahraman yeraltında yaşayan kötü ruhu alt edip üç güzel kızı kurtarır. Yine bu kızlardan birinin öğüdü sayesinde düştüğü müşkül durumdan kurtulmak için yaptığı uygulamada eksiklik olduğundan ikinci aşamaya geçer ki bu da yerin daha da altıdır. İkinci aşama kahramanı ya yeryüzüne çıkaracak ak koyuna (bazı hallerde at) ya da yerin daha da derinliklerine götürecektir kara koyuna binme örgüsü ile başlar.¹⁴ Bu da bize gösteriyor ki yer altında tıpkı yer yüzü dünyası gibi bir dünya var fakat bu yer altı dünyası tek bir katmandan müteşekkil değil birden çok katmandan oluşuyor.¹⁵

Elimizde bulunan metinlerin özeti:

AYI KULAKLI (GAGAUZ)¹⁶

1. Bir dağda yaşayan Ağaç Kıran varmış. Ağaçları eğlenmek için kırarmış. Aynı dağda yaşayan Ayı Kulak bunu yakalamış.
2. Ağaç Kıran ile Ayı Kulak topuz atma yarışı düzenlerler. Bunlar dost olup beraber yaşamaya başlarlar.

14 Bir nevi köprü görevi gören ak ve kara koçun burada rol alması sıradan bir hadise olmasa gerektir. Akkoyunlu, ya da Karakoyunlulara ait mezarlarda mezar taşlarının koyun heykeli halinde olması bize bir inancın ifadesi gibi geliyor. Esasında, Anadolu coğrafyasında, kıldan ince kılıçtan keskin sırat köprüsünü kurban edilen koçların sırtında geçileceği inancı vardır.

15 Roux, **a.g.e.**, 171.

16 Bundan sonra bu metinden “G” diye bahsedilecektir.

3. Ayı Kulak ve Ağaç Kıran bir gün Gürgen Kıvradan ile karşılaşılır. Topuz atma yarışını Gürgen Kıvradan kazanır. Bunlar üç kafadar olur.
4. Üç kafadar bir bordey (sığınılacak ev-kulube) bularak buraya yerleşirler. İçlerinden birini evde bırakıp ava çıkarlar. Bir Cehennem Babası gelerek bekçiyi bayıltıp pişen yemeği yer. Gürgen Kıvradan, Cehennem Babasını yakalayıp bağlar. Gürgen Kıvradan'ın uyumasından faydalanan Cehennem Babası kaçar. Üç kafadar bunun peşine düşer.
5. Cehennem deliğinin içine yalnızca Gürgen Kıvradan girer. İki arkadaşı dışarda, deliğin ağzında beklemeye başlarlar.
6. Gürgen Kıvradan aşağıda üç kızı rastlar. En küçük kızın yardımıyla Cehennem Babasını öldürür.
7. Gürgen Kıvradan yeryüzüne çıkmak için yol aramaya çıkar. Bir çeşme başında yoluna çıkan bir kızı, her gün insan eti yiyen bir yılanı öldürerek kurtarır. Kız padişahın kızıdır.
8. Padişah bu olaydan memnun kalır. Kızını Gürgen Kıvradan'a vermek ister fakat evli olduğunu söyleyip kızı almaz.
9. Gürgen Kıvradan yeniden yola çıkar. Bir dağda ağaçtaki kuş yavrularına musallat olan yılanı öldürür. Uykuya dalar. Yavruların annesi saldıracak vakit yavrular için doğrusunu anlatır. Kuş Gürgen Kıvradan'ın iyiliğine karşılık vermek ister.

10. Kurtardığı kızın babasından, kırk fıçı yahni ile kırk fıçı suyu alan Gürgen Kıvradan, üç güzeli de yanına alarak kuşun üstüne biner. Gürgen Kıvradan Kuşun ağzına "gak" dedikçe su, "gık" dedikçe yahni atar. Yiyecek bitince ayığının altından et kesip atar.
11. Yeryüzüne çıkınca kuş son atılan parçanın nerden olduğunu sorar. Gürgen Kıvradan'ın etinden olduğunu öğrenince, "senin bu kadar tatlı olduğunu bilseydim orada yerdim" der.
12. Üç kafadarlar yeniden bir araya gelirler. Düğün dernek kurarak evlenirler.
13. Bitiş formeli
14. Tekerleme

AYI KULAK BATIR (DOBRUCA)¹⁷

1. Fakir bir ailenin çok güzel bir kızı vardır. Vezir, bu kızı kendisine eş olarak almak ister. Kız vezirin zenginliğinden dolayı evlenmeye razı olur.
2. Düğün günü köye bir ayı oynatıcısı gelir. Kızı seyreden ayı gece gelerek kızı bilinmeyen bir yere kaçıtır.
3. Vezir bütün aramalara rağmen kızı bulamaz. Kız artık ayının karısı olmuştur. Kız, ayıdan bir çocuk doğurur.
4. Mağarada büyüyen çocuk yarı insan yarı ayıdır. Dede ve nenesini sorup öğrenen çocuk, annesini mağaradan kurtararak insanların yanına getirir. Kız annesine ve babasına kavuşur, çocuğu ailesine açıklar.
5. Çocuğa ayı kulaklı lakabını takan çocuklar ve köy halkı, Ayı Kulaklı'nın yaptıklarından huzursuz olmuşlardır. Köyün yöneticileri, Ayı Kulaklı'nın köyden gitmesini isterler. Ayı Kulaklı'yı hile ile öldürmeye çalışırlar. Ayı Kulaklı, gönderildiği yılanlı dağdaki ejderhaları ıslığıyla alt ederek sağ selim köye geri döner. köylü, Ayı Kulaklı'dan kaçmaya başlar.
6. Dede, nine ve annesinin isteği üzerine Ayı kulaklı köyden ayrılır. Olayı duyan padişah, Ayı

¹⁷ Bundan sonra bu metinden "D" diye bahsedilecektir.

Kulaklı'dan kurtulmak ister. Ayı Kulaklı tuzak olarak hazırlanan kuyudan kurtulur. Padişah, Ayı Kulak'ı memleketten sürgün eder.

7. Ayı Kulak gittiği diyarda Selvi Buran ve Demir Koparan ile arkadaş olur. Bunlar birlikte yaşamaya başlarlar. Üç arkadaşın yiyeceğine bir karış boylu, iki karış sakallı bir yaratık dadanır. I. Gün Selvi Buran'ı, II. Gün Demir Koparan'ı aldatır. III. Gün Ayı Kulak tarafından yakalanarak bir ağaca hapsedilir. Sabah Ayı Kulak bu varlığı serbest bırakır. Maksudı nereye gittiğini öğrenmektir. Varlık bir çuvalın içinde, dağdaki bir çukurda kaybolmuştur.
8. Çukura önce Selvi Buran, Sonra Demir Koparan girer ancak başarısız olurlar. En son Ayı Kulak çukura iner. Çukurda iki kızın bekçiliğini yaptığı bir kapıya rastlar. İzin alarak içeri giren Ayı Kulak, bir ihtiyar kadına rastlar. Ondan bir tas su ister. Su kirlidir. Suyun neden kirliliğini öğrenen Ayı Kulak, önce düşmanı bir karış boylu, iki karış sakallı varlığı öldürür. Sonra da çeşmenin başına giderek kırk başlı ejderhayı öldürüp, kurban edilen kızı ve şehri susuzluktan kurtarır. Ayı Kulak, kıza aşık olmuştur.
9. Ayı Kulak, oradaki insanlarla vedalaşıp ayrılır. Bir dağda, bir ağacın altında uyumak ister. Yuvadaki kuş yavrularına yardım ederek onları da ölümden kurtarır. Sonra tekrar uykuya dalar.
10. Derken yuvasına dönen büyük kuş, ağacın dibinde Ayı Kulak'ı görünce, her sene yavrularını öldürenin Ayı Kulak olduğu düşüncesiyle saldırmaya hazırlanır. Yuvadaki yavrular annelerine gerçeği anlatırlar.
11. Ayı Kulak uykusundan uyanır. Kuşun yardımıyla memleketine döner. Dedesi ve nenesi ölen Ayı Kulak, ihtiyarlayan annesine bakmaya başlar.

AYI KULAĞI (ELAZIĞ)¹⁸

1. Odunculuk yapan fakir bir aile vardır.
2. Adam, odun getirmeye gittiği bir gün bir ayı-

la karşılaşır. Ayı bu adamla yatar. Ayı'nın bu adamdan bir çocuğu olur. Ayı çocuğu oduncuya verir. Çocuğun her tarafı insana yalnız kulakları ayı kulağına benzemektedir

3. Oduncu, çocuğu eve getirir. Karısı bu çocuğu kabullenir. Çocuk büyüyünce, herkes bundan şikayetlenir. Çok yemek de yediği için oduncu çocuğu besleyemez. Ayı Kulak'ı memleketin paşasına verir.
4. Paşa bunu besler. İsteddiği kadar yemek verir. Bir gün yemeği gecikir. Aşçıdan sebebini öğrenen Ayı Kulak dağa odun getirmeye gider. Koca koca ağaçları kökünden söküp şehre getirir. Şehir halkı Ayı Kulak'tan rahatsız olsa da Paşa dikkate almaz.
5. Düşman padişahı savaş ilan ettiği için memlekette seferberlik olur. Durumu bir kocakarından öğrenen Ayı Kulak toplanan orduyu evlerine geri gönderir. Paşadan kırk vapur yiyecek isteyerek savaşa gider. Gemideki yiyecekleri yiyen Ayı Kulak savaşı da kazanır. Gemileri geri gönderir.
6. Ayı Kulak, başıboş gezerken Taş Yoğuran (Taşları hamur gibi yoğuruyor) ve İğ Eğiren (Gürgenleri iplik gibi eğiriyor) ile tanışır. Bu üç kişi arkadaş olur.
7. Bir yerde kırk kulplu kazan bulurlar. Bu kazanda yemek yapmak isterler. Her gün ava çıkarlar. İçlerinden her gün birini ev işlerini yapmak üzere kulübede bırakırlar.
8. Yer altından çıkan dev karısı bunların yemeğine dadanır. Her gün, içlerinden birisini bayıltıp yemeklerini yiyen dev karısını Ayı Kulak yaralar. Diğer arkadaşlarıyla beraber dev karısının izini sürerler. Dev karısının indiği deliğe, ancak Ayı Kulak iner. İçerde bulunduğu dev ve karısını öldürür. Üç tane de güzel kızı kurtarır.
9. İğ Eğiren'i katır, çuval, urgan ve at almak için gönderirler.
10. Kendisine sakladığı kız hepsinden güzel olduğu için, Ayı Kulak'ı delikte bırakırlar.
11. Ayı Kulak'ın nasibi olan kız, Ayı Kulak'a İsmi Azam duasını öğretip "Eğer yukarıdakiler seni burada bırakırlarsa, buraya, Cuma günü iki

18 Bundan sonra bu metinden (E) diye bahsedilecektir.

tane koç gelir. Beyazın üstüne binersen yer yüzüne; siyahın üstüne binersen yer altına gidersin. O zaman, bu duayı okursan yeryüzüne çıkarsın” der.

12. Ayı Kulak gelen koyunlardan siyahın üstüne biner. Farkına varınca İsmi Azam duasını okur.
13. Ayı Kulak yer yüzüne çıkınca arkadaşlarını yakalar. Paylarını verdikten sonra Onlardan ayrılır. Ayı Kulak'ı paşa karşılar. Ayı Kulak vali olur.

ALTIN ELMA (BULGARİSTAN)¹⁹

1. Padişahın bahçesinde altın elma veren bir ağaç vardır. Fakat bu ağacın meyvesi olgunlaşmadan bir şey gelir onu çalmış.
2. Padişahın üç oğlu sırayla bu elmayı bekler. Büyük kardeş ve ortanca kardeş hırsız yakalayamaz. Küçük kardeş de elmayı çalmaya gelen sekiz başlı ejderhayı yakalayamaz, fakat yaralar.
3. Üç kardeş ejderhanın kanını takip ederek, bir pınarın başına gelir. İzler burada kaybolmaktadır. Sırasıyla pınardan içeri girmeye çalışırlar. Küçük kardeş pınarın dibine iner. Burası çok güzel bir yerdir.
4. Küçük kardeş pınarın dibinde üç kız ile karşılaşır. Kızların yardımıyla ejderhayı öldüren küçük kardeş, onları birer birer yukarı çektirir. Küçük kız, kahramana, içine elbise sığan bir fındık verir. Eğer burada kalırsa yer altından

gelen koçların beyazına binmesini tembih eder.

5. Kuyuda bırakılan küçük kardeş, yer altından gelen koçlardan yanlışlıkla kara olanına biner ve yerin daha da altına iner. Orada bir ihtiyar kadına misafir olur. Kadından, şehirdeki su sıkıntısının sebebinin öğrenir.
6. Suyu hapseden ejderhayı öldüren küçük kardeş, kızı ölümden şehri de susuzluktan kurtarır. Üç başlı devin kanına elini batıran kız işaret olarak küçük kardeşin sırtına nişan vurur.
7. Padişah memleketteki delikanlıların toplanıp penceresinin önünden geçmesini ister. Küçük kardeş ile bir arkadaşı beraber giderler. Kız oğlanı tanır. Padişah küçük kardeşi tanır ve ona yardımcı olacağını söyler. Çocuk kendini ak dünyaya çıkaracak bir şey aramaya çıkar.
8. Bir ağacın altında uyumak isterken kuş yavruların sesleriyle irkilir. Bir yılan onları yemek üzeredir. Oğlan yavruları yemek isteyen yılanı öldürür. Yuvaya dönen ana kuş çocuğa saldıracakken yavrular olayın gerçek yüzünü anlatır. Ana kuş rahat uyuması için kahramana gölge yapar.
9. Uyanan kahraman, kuştan, kendisini ak dünyaya taşımalarını ister. Padişahın yeterli erzak temin edilir. Kuş yolda oğlandan yiyecek ister. Yiyecek bulamayan oğlan bacağından bir parça keserek kuşa verir. Kuş bunu yemez. Ak dünyaya çıkınca, dilinin altında sakladığı parçayı oğlandan kopan yere yapıştırır ve ayrılırlar.

19 Bundan sonra bu metinden “B” diye bahsedilecektir.

10. İki kardeşe yer altından gelen iki gelin verilir. Küçük kız ise padişahla evlendirilecektir. Küçük kız padişahın fındık kabuğuna sığan bir elbise ister. Terziler bu iş ile uğraşmaktadır. Küçük kardeş meseleyi bildiğinden memleketine gelince bir terzi yanında çıraklık yapmaya başlar. Bu elbiseyi kendisinin dikebileceğini söyleyip ustasından mühlet ister. Denilen günde elbise hazırır.
11. Düğün şenlikleri başlayınca kahramanın atı birinci gelir. Padişah bu kişiyi görmek ister. Küçük kardeş padişahın yanına geldiğinde onu halka teşhir eder. Babasını ve kardeşlerini öldürür.
12. Mesut olarak yaşarlar.

ZÜMRÜDÜANKA KUŞU (YUKARIÇUKUROVA)²⁰

1. Bir dev, padişahın, yılda bir tane elma veren ağacının meyvesini yer.
2. Devi yakalamak için bekleyen padişahın üç oğlundan ikisi bir şey yapamaz, üçüncüsü yararlar.
3. Devi takip eden üç kardeş bir kuyuya varırlar.

²⁰ Bundan sonra bu metinden “YÇ” diye bahsedilecektir

4. Ağabeyleri, kızları yukarı çektikten sonra, küçük kardeşlerini kıskanarak kuyuda bırakırlar.
5. En küçük kız yukarı çıkmadan önce oğlana iki sihirli kıl ile bir altın tepsi vermiştir.
6. Oğlan, kılın yardımı ile koçları çağırıp yeryüzüne çıkayım derken, yanlışlıkla kara koça binip yer altına iner.
7. Yer altında, önce ; su başını tutan devi öldürerek ülkeyi suya kavuşturur, sonra da Zümrüdüanka kuşunun yavrularını yilandan kurtarır.
8. Oğlan, yer altı padişahından kırk tuluk su ve kırk tuluk et alıp, Zümrüdüanka kuşunun sırtında yeryüzüne çıkar.
9. Yer yüzüne çıkan oğlan; keloğlan kılığına girerek:
 - a. Bir kahveci yanına çırak durarak, büyük ağabeyinin düğününde, onu attan düşürür.
 - b. Terzi yanına çırak durup, ortanca ağabeyinin düğününe giderek onu da attan düşürür.
 - c. Bir kuyumcu yanında çırak durup, küçük kızın istediği altın tepsiyi getirerek onunla evlenmeye hak kazanır.

10. Küçük kızın düğününe kıyafet değiştirerek gelen oğlan, ağabeylerini düşürdükten sonra babasının huzuruna çıkararak, başından geçenleri anlatır.
11. Oğlan küçük kızla evlenerek muradına erer.²¹

ŞİRZAD PEHLİVAN (İRAN/KAŞGAY)²²

1. Kendi başına ormanda dolaşan bir aslan, kervandan ayrılarak kaybolan bir çocuk bulur. Bunu mağarasına götürüp adına Şirzad der ve bir aslan gibi yetiştirir.
2. Dişi aslan ölünce Şirzad insanların arasına gelir. Burada Çınar koparan ve dağ söken adlarında iki pehlivanla arkadaş olur. Üç arkadaş şehirden uzakta bir kulübede yaşamaya başlarlar. Arkadaşların biri evde kalmakta, diğerleri av avlayıp getirmektedir.
3. Üç arkadaşta kırmızı sakallı bir dev musallat olur. Çınar Koparan ve Dağ Söken'i aldatarak yemeklerini ellerinden alır. En son Şirzad bu dev yaralar. Kafası kopan dev bir kuyudan aşağı düşmüştür. Şirzad daha önce bu kırmızı sakallı dev ile ilgili olarak dişi aslandan bilgi almıştır. Arkadaşlar sırasıyla bu kuyudan içeri girmek ister ama başaramazlar. Şirzad kuyudan aşağıya inmeyi başarır.
4. Şirzad kuyunun dibinde bulduğu kızı yukarı gönderir. İki arkadaşı Şirzad'ı yukarı çıkaramazlar. Şirzad dolaşmaya başlar. Bir çiftçiye yardım ederek oradaki aslanları evcilleştirir. Şehre gelir. Bir ejdarha, şehrin suyunu hapsedmiştir. Her gün bir kız verilmeden suyu serbest bırakmamaktadır. O gün sıra padişahın kızıdır.
5. Şirzad, ejderhayı öldürerek padişahın kızını ölümden şehri de susuzluktan kurtarır. Padişahın Simurg'un yerini öğrenir. Simurg'un yuvasını bulan Şirzad, yavruları yemek üzere ağaca tırmanan ejderhayı da öldürür.
6. Durumdan habersiz Simurg yuvasına dönü-

şünde Şirzad'ı öldürmeye çalışır. Yavrular annelerine gerçeği söyler.

7. Simurg, Şirzad'ın isteğini yerine getirip, onu ak dünyaya çıkaracaktır. Bunun için lazım olan yiyecek ve içeceği padişah temin eder. Yolda yiyecek biter. Şirzad kendi etinden bir parça kesip kuşa verir. Kuş bu eti yemez, ak dünyaya ulaştıklarında eti eski yerine yamar.
8. Şirzad öteki arkadaşlarını bulur. Kızı kendi aralarında paylaşamayan Çınar Söken ve Dağ Koparan'ın elinden kızı alır. Birlikte mutlu bir hayat sürerler.²³

KESİKBAŞ (TATAR)²⁴

1. Hz. Muhammed arkadaşlarıyla otururken bir kesik baş yanlarına gelir. Peygamber bundan ürker. Hz. Ali, bu Kesikbaş'ı Muhammed'e götürmek ister fakat yerinden dahi oynatamaz.
2. Kesikbaş hikayesini anlatır. O ermiş bir kişidir. Ailesi ve çocukları ile mutlu yaşarken bir dev gelerek oğlunu ve baş'ın gövdesini yemiştir, karısını da bir kuyu olan ininde hapsedmiştir.
3. Hz. Ali Peygamber'den izin isteyerek Kesikbaş ile birlikte bu dev öldürmeye gider. Kuyuya varınca Kesikbaş'ı ve Döldül'ü geride bırakan Ali içeri girer, yedi gün yedi gece sonra kuyunun dibini bulur.
4. Kuyunun dibinde açılan kapıdan bir saraya ulaşan Ali, Kesikbaş'ın karısını bulur, dev öldürür, diğer devlerin üç yüzünü de öldürür, kuyu dibindeki beş yüz Müslümanı da kurtarır.
5. Hz. Ali dua eder. Cebrailin kanadıyla yer yüzüne ulaşırlar. Hep birlikte Peygamberin huzuruna varırlar. Peygamber dua eder, Kesikbaş ve eşi genç birisi olur, ölen oğullarının köpekleri de kemiklerinden yeniden canlandırılır.²⁵

21 Şimşek, a.g.e., 99-100.

22 Bundan sonra bu metinden "İK" diye bahsedilecektir.

23 Bu hikaye Haver Sudabe-i Kayani tarafından İran Kaşgay Türkleri arasında derlenmiş, Farsça'dan çevirisini Nebizade Kıyam yapmıştır.

24 Bundan sonra bu metinden "T" diye bahsedilecektir

25 **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 18**, Tatar Edebiyatı II, Ankara 2001, 57-62.

KÜÇÜK BAHADIR (ÖZBEKİSTAN)²⁶

1. Halkını mutlu yaşatmak isteyen bir padişah vardır. Padişahın diktiği Altın Elma ağacının her sene meyvesi azalır. Padişah durumu anlamak ister ve bekçi bırakır. Padişahın üç oğlu vardır. Bu çocukların ilk ikisi hırsız yakalayamaz. Küçük oğul gökyüzünden gelerek elmayı çalan at'ı yakalar.
2. Atın nasihatlarına uyan Kahraman atın sırtında önce göğe yükselir, sonra da kendi memleketine kılık değiştirmiş olarak döner. Atın yelinden kıl alan Küçük kahraman yer yüzüne ayak basar basmaz altın bir telek bulur. Atın sözünü dinlemeyip bu teleği alır. Babasının sarayına koyun çobanı olur. Bu telek ile koyunları semirtir.
3. Komşu memleketin padişahı durumu öğrenir. Teleği altın olan kuşu getirmesini oğlandan ister. Kahraman, atın yardımı ile altın telekli kuş yakalanıp padişaha teslim edilir. Kuş ötmeyiz. Kuş ötmek için bir şart koşar. Güneşin neden gök yüzünde bir müddet durduğunun sebebi öğrenilecektir. Küçük kahramandan bunun cevabını bulması istenir. Kahraman, atı yardıma çağırır. At, kahramanı bilinmez bir uzaklığa götürür. Yolda, birbiriyle kavga eden iki dağa rastlanır. Dağlar, güneşten, kavga etmelerinin sebebini öğrenmesi şartıyla, yol verirler.
4. Bir müddet sonra bir şehre varırlar. Bu şehirde su baskını vardır. Su baskınının sebebi ırmağı enlemesine kapatan balıktır. Balık yardım ister. Dönüşte yardım etmek vaadiyle oradan ayrılırlar.
5. Karanın ucuna gelen at ile kahraman buradan yerin altındaki karanlık aleme inerler. Yer altında güneşin annesinin yaydığı loş bir ışık vardır. Güneşin annesi gelenleri ağırlar ve dertlerini sorar. Güneşin döneceği vakit yaklaştığından anne misafirleri saklar. Güneş gelince de kahramanın aradığı soruları güneşe sorar.

26 Bundan sonra bu metinden "Ö" diye bahsedilecektir.

6. Balık bir ayıyı tırmandığı ağaç ile birlikte yutmuş, ağaç balığın midesine oturmuştur. Dağların savaşı, büyük bataklıktaki aslanın kanını yaladıklarında bitecektir. Güneşin, tepede asılı kalmasına sebep olan ise ırmak kenarında yaşayan güzel bir su perisidir. O kızı seyretmek için güneş beklemektedir.
7. Problemleri öğrenen kahraman tekrar yer yüzüne döner. Kahraman balığın karnındaki ağacı kesip dışarı çıkarır. Bataklıktaki aslanı öldürüp iki dağın arasına atar. Memlekete dönerek kuşun sorusunu cevaplandırır.
8. Padişah, kahramandan, bahsettiği su perisini getirmesini ister. Atın yardımı ile oğlan su perisini getirir. Su perisi evlenmek için bir şart koşar. Kaynar süt kazanından kim yüzüğünü çıkarırsa onunla evlenecektir. Kazanlar kurur. Kız yüzüğünü sütün içine bırakır ve yüzünü açar. Kızın güzelliği karşısında şaşıran padişah ve vezirler süt kazanına düşüp ölürler. Bir tek kahraman kurtulur.
9. Güneşin bakmaya doyamadığı su perisi ile oğlan evlenir.²⁷

ŞAN KIZI DESTANI (ESKİ – BULGARİSTAN)²⁸

Eski Bulgar Türklerinin destanı olan Şan Kızı Destanında konu ile doğrudan doğruya bağlantı kurulabilecek bir kısım vardır. Ancak burada yer altında yaşayan büyük kuşun yerini at almaktadır.

1. At, düşmanın sıkışıklığından faydalanarak kaptı bulup öldürür ve mağaraya saklanır.
2. Karanlıkta güçlkle ilerleyen At, yolun birkaç yöne ayrıldığını görür.
3. Devle karşılaşan at çarpışmaya başlar. Devi öldüren at, mağarada ilerleyerek çıkış noktası arar.
4. Beygirle karşılaşan at ondan övgü alır. Devi öldürdüğü için Beygir At'a minnettardır.

27 Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 14, Özbek Edebiyatı I, Ankara 2000, 44 - 52.

28 Bundan sonra bu metinden "EB" diye bahsedilecektir.

5. Kötü Alplerle birlikte olan cinler ve yöreler etrafa dehşet saçmaktadır. Çıkan kavgalarda beygir yaralanmıştır.
6. At beygiri bağlı olduğu yerden kurtarıp üzerine biner ve mağaradan çıkar. Beygirin gözleri ışığa alışık olmadığı için kör olur.
7. Tanrı, Beygire acır ve ona görmesi için yeniden göz verir.²⁹

KÖKÜTEY. (ALTAY)³⁰

1. Destanın kahramanı Kara Atlı Kuzgun Kara Batır'dır.
2. Kaan Kerede, bu kahramanın kayın babası Kara atlı Han'ın at sürüsünden alacalı taylarını çalıp götürmüştür.
3. Kara Atlı Kuzgun Kara Batır, bu tayları geri almak için Altay dağlarının en yüksek noktasına çıkar. Burası gök ile yerin birleştiği yerdir.
4. Burada çok kalın gümüş bir kavak ağacının tepesinde Kaan Kerede'nin yuvasını ve iki yavrusunu görür. Yavrunun biri hıçkıra hıçkıra ağlayarak "Beni bugün yedi başlı ejder yiyecek" demektedir; ikinci yavru ise "Ben yarına kadar,

bir gün daha yaşayacağım" diyerek gülmektedir.

5. Kaan Kerede ile savaşmaya gelen Kuzgun Kara Batır, bunların haline acır. Yavruyu yemek üzere denizden çıkan yedi başlı ejderi öldürür.
6. Yavrular Kuzgun Kara Batır'a analarının nasıl geleceğini yuvaya gelen yabancıyı yutabileceğini anlatarak, onu, tıpkı Kırgız masalında olduğu gibi saklarlar. Bir müddet sonra fırtına, kasırga kopar, yağmur yağar... Kaan Kerede gelir.
7. Yavrularını bulan ana çok sevinir. Yavrular ona kendilerini kurtaran ve ejderi öldüren Kuzgun Kara Batır'ı gösterirler. Kaan Kerede ile Kuzgun Kara Batır dost olurlar.
8. Kaan Kerede, çaldığı alacalı tayları Kuzgun Kara Batır'a geri verir... Kuzgun Kara Batır yurduna dönerken yolda rakipleri tarafından öldürülür. Kaan Kerede onu "mengü suyu" (ab-ı hayat) ile diriltir. (Kögütey Eposu, s. 109, 110, 130-145, 150-151).³¹

29 Baştu, **a.g.e.**, , 134, 136, 138, 140, 142.

30 Bundan sonra bu metinden (A) diye bahsedilecektir.

31 Abdülkadir İnan, Türk Folklorunda Simurg ve Garuda, **Makaleler ve İncelemeler**, I, Ankara 1987,351-352.

GÜNEŞ TANRIÇASININ KARDEŞİ (JAPONYA)³²

1. Kahraman cennetten sürülür. Hi nehrinin yanındaki Torikomi'ye gelir. Burada insanları aramaya başlar ve acı ile ağlaşan iki yaşlı ile karşılaşır. Bu iki yaşlı insandan erkek olan Dağ tanrısının oğlu ve toprak tanrısıdır. Yanlarında çok güzel bir kız vardır.
2. Kahraman, bu insanların neden ağladığını sorar. Yaşlı adam: "Sekiz kızım vardı, fakat her sene Koshi'nin sekiz çatalı yılanı (ejderha) geldi ve birer birer kızlarımı yedi. Şimdi ağlıyorum, çünkü Kush-inada-hime'yi yılanı verme zamanı geldi" diye cevap verir.
3. Kahraman, ejderhanın neye benzediğini öğrenir ve kızını kendisine eş olarak vermesi karşılığında yaşlı adama yardım edeceğini bildirir.
4. Yaşlı adam, Güneş tanrıçasının erkek kardeşi olduğunu öğrendiği kahramana biat eder.
5. Kahraman, kızı bir tarağa dönüştürerek saçına yerleştirir, sonra, pirinç birası (sake) hazırlatıp sekiz kapılı ve sekiz sıralı bir çit yaptırır ve her sıraya birayla dolu bir fiçi yerleştirir.
6. Birayı içen ejderha uykuya dalar. Kahraman, iki kabzalı kılıcı ile yılanı parçalara ayırır. Ejderhanın kuyruğu kesilirken kılıç kırılır. Kuyruğun içinden çok keskin bir bıçak çıkar.

³² Bundan sonra bu metinden (J) diye bahsedilecektir.

7. Kahraman bu kılıcı kız kardeşine gönderir. Bu kılıç, Kusa-nogi-no-tachi'dir (otları bastıran ejderha kılıcı)
8. Kahraman bir ev yaptırır. Eşinden üç çocuğu olur. Bunlar: Oho-toshi-no-komi (büyük ekin tanrısı), Uka-no-mitama (Muhteşem Yiyecek Ruhü) ve istediğinde yılan ve insan biçimine girebilen, Idzumoun tanrısı, Ohonamichi (Büyük İsim Sahibi) dir.
9. Ohonamichi ve seksen erkek kardeşi bir prensle evlenmek isterler. Ohonamichi, kardeşlerinin çantasını taşımaktadır. Kardeşler yolda bir tavşanı yaralarlar. Ohonamichi tavşana yardım eder. Tavşan, iyiliğin karşılığı olarak prensesle Ohonamichi'yi evlendirmek ister.
10. Prens Ohonamichi'yi evlenmek üzere seçtiğini söyler. Kardeşler Ohonamichi'yi hile ile öldürmek isterler. Ohonamichi iki kere ölür, ikisinde de annesinin ağlamaları sonucu dirilir. Üçüncü seferin olmaması içine yer altında yaşamaya başlar. Yer altında prensesle evlenir.
11. Prenslerin yardımıyla birçok tehlikeden kurtulan Ohonamichi seksen kardeşini öldürür. Birçok prensesle evlenir ve bunlardan pek çok çocuğu olur.³³

CEHENNELERE İNİŞ (YUNAN MİTOLOJİSİ)³⁴

1. Yanına bir arkadaşını alarak babasının ruhuyla konuşmak ve geleceğini öğrenmek için yer altına inmek isteyen kahraman Aineias, Kymeli bir kahin kadından yer altına nasıl inileceğini öğrenir.
2. Önce ormandan altın dalı bulurlar. İki güvercin kahramanlara yol gösterir. Suları kirlı bir gölün kenarındaki mağaradan yer altına inmeye başlarlar. Yolda, korkunç hayallerle karşılaşır.
3. Bütün tehlikeli yaratıklar yer altında toplanmışlardı. Yer altı dünyasına sadece ölümler gi-

³³ Mackenzie, a.g.e., 305-309.

³⁴ Bundan sonra bu metinden (Y) diye bahsedilecektir.

rebilmektedir. Geçişin bekçisi, bunları, ellerinde altın dal olduğu için ırmağın karşı tarafına geçirir. İkinci bekçi üç başlı köpek Kerberos'a, çörek vererek yer altında yaşayan ruhların dünyasına girerler. Burada önce aşk yüzünden intihar edenlerle karşılaşılır.

4. İniltilerin geldiği kavşağa ellerindeki altın dalı asarak ilerleyen kahraman ve refakatçisi yüce insanların bulunduğu yere ulaşır. Babası Kahramana ırmağın suyundan içerir. İstikbalini de öğrenen kahraman babasından aldığı öğütlerle ayrılır. Aynı yolu takip ederek zorlu bir yolculuktan sonra yeryüzüne çıkan kahraman arkadaşlarıyla birlikte denizlere açılır.

G'de asıl kahraman olması gereken Ayı Kulaklı yerini Gürgen Kıvradan'a devretmektedir. Bu konu ile ilgili olarak bir yanlışlığın olduğunu düşünmeyiz. Çünkü hiçbir masalda, olay zinciri yardımcı kahramanın doğuşu ve gurbete çıkışı ile başlamaz. Gerek E'de, Gerek D'de ve gerekse B'de bu durum aynı olduğu halde G'de kahraman yerini başka birine devretmektedir ki yanlışlık da buradan gelmektedir. T'de Hz. Ali bir kuş sırtında değil, yer altında kurtardıklarıyla birlikte Cebrail'in kanadına binerek ışığa çıkarlar. Yer altında diğer basamaklar yoktur. Yer altında sadece bir kısım vardır ve burada kötü ruhlu, kafir devler yaşamaktadır.

J'deki kahramanın kılıcı Hz. Ali'nin Zülfikar adlı kılıcını hatırlatmaktadır. Zülfikar da çatal uçlu idi. Ayrıca Y'deki Kerberos'un önüne konulan çörek Türk halk masallarındaki "kurdun önüne et, atın önüne ot" sembolüyle karşımıza çıkmaktadır ki, bunun değişik varyasyonları da vardır. Bazılarında koyunun önüne ot, kurdun önüne et" şeklinde de geçmektedir.

D metninde yer altına inen kahraman, birinci merhale ile sınırlı kalmaktadır ve yer altına geçişte olayın ikinci merhalesi yoktur. Orada, yer altı dünyasında yaşayan ejderhaya, kurban edilen bakireye ve yer altı diyarının kartalına rastlamaktadır. Anlatıcının ya da kaynak kişinin belleğinden, olayın ikinci merhalesinin çıktığını düşünebiliriz. Çünkü yerin daha derinliklerine geçiş yok fakat açılan başka bir kapıdan giriş vardır.

Eski Yunan mitolojisinde, yer altına inme mo-

tifi hakkında geniş bilgi vardır.³⁵ Odysseus ölmüş bir kahinle buluşup geleceği öğrenmek için, büyücü Kirke'nin tavsiyesi üzerine derin bir çukur kazar ve bir kurban keser. Kesilen kurbanın kanı çukura doldurulur. Kurbanın kanından yemek isteyen ruhlar, yer altından çıkıp gelirler. Hiç birisi yer altında yaşamaktan memnun değildir.³⁶ Türk masallarında yer aldığı gibi adaletli ve demokratik bir sistem yoktur. Orada yaşayanlar da yer yüzüne çıkmak isteyen kahramanın düşüncesine saygı vardır. Yer altına inen kahramanlar genellikle kehanet ya da kayıp bir şeyi bulmak için inerler. Halbuki Türk masallarında yer altına inme haddesi intikam alma, cezalandırma niteliklidir.

Hindistanda, Garuda kuşu ile ilgili anlatımlar arasında yer altı dünyası vardır. Hint anlatımlarındaki kuş şeytani bir kuştur. Türk anlatımlarında yardımsever, minnettar bir kuş vardır. Araplarda ve Mısırlılarda yer altı dünyası ile ilgili ve ejderhaya (su tanrısına) insan kurban etme ile ilgili anlatımlar vardır. Dede Korkut Hikayelerinde Tepegöz'e yemesi için insan verildiği bilinmektedir. Fakat bu kurban etme değil, bir yerde esareten bağlı kalmadır. Türk destan ya da anlatıma dayalı ürünlerinde yer alan ve yer altından gelerek insanları yer altına kendine hizmet etsinler diye kaçırıp hapseden yaratık tipi A'da Kaan Kerede olmaktadır. Burada yer altında yaşayan Zümürdüanka kuşu Kaan Kerede gibi olumsuz bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu yönüyle Hintlilerin şeytani kuşu Harday'a benzemektedir. Ancak A'daki olumsuz tipin Hint mitolojisinden alındığını söylememiz için daha çok örneğe ihtiyacımız vardır. Belki de İnan'ın, yer altında yaşayan kuşun kaynağı hakkındaki görüşleri de buradan gelmektedir.³⁷

Yer altı diyarının padişahı kızını kahramana vermek ister fakat kahraman bunu kibarca reddeder. Belki de bu olayın, eski Türklerde kız olsun erkek olsun evlenmeden ölenlerin nikahlandırılmasıyla ilgisi vardır. Türk soylu halkların yer

35 Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi**, İstanbul 1970, 414-419, 494

36 Can, **a.g.e.**, 371.

37 İnan, **a.g.e.**, 351-352.

altı dünyası ile ilgili anlatımlarında kahraman ejderhadan kurtardığı kız ile evlenmez. Persios ise Andromeda ile evlenir. Japon mitolojisindeki olay Yunan mitolojisi ile benzerlik göstermektedir. Bu yönüyle Türk mitolojisinden ayrılır fakat, Güneş Tanrıçasının kardeşi durumunda olan kahramanın çocukları ile Balkan Türk masallarında da diğer Türk masallarındaki benzerleri gibi "Altın Elma" tipi kahramanları arasında bir benzerlik vardır.

Japonlarda cennetten sürülen kahraman-Güneş Tanrısının kardeşi-, Dağ tanrısının oğlu Toprak Tanrısının kızını ejderhadan kurtararak onunla evlenir.³⁸ Bu evlilikten doğan çocuklardan Ohonamichi en küçük kardeştir. Diğer kardeşlerinden akıllı, yardım sever, cesur ve kendisini sevdiren bir karaktere sahiptir. Balkan Türk masallarında görülen "Altın Elma"nın kahramanı ile benzer özellikler taşırlar.

Ermenilerde "Dirilik Elması" adlı masal ile "Altın Elma" masalındaki yer altı dünyası benzer motifler bulundurmaktadır.³⁹ Ermeni masalları ile Türk masallarının birbirine birebir benzemesi, -bu iki milletin uzun süre kardeşçe bir arada yaşadığı düşünülürse-, gayet normaldir. Türk ve Ermeni folklor ürünlerinin benzeşmesi hakkında değişik görüşler vardır ki bunları da ayrıca belirtmeliyiz.⁴⁰

Gürcülerde: Gürcistan'da Paskunce adlı masal da (Padri adlı kahraman) Türk Halk masallarından Zümrüd ü Anka veya Sihirli Elma masallarında karşımıza çıkan yeraltına inme epizoduna rastlıyoruz. İki ayrı kaynakta rastladığımız iki ayrı masalda yer altı dünyası epizodu yer almaktadır.⁴¹ Bu masallardan birisinin adı doğrudan doğ-

ruya yer altı dünyası adını taşımaktadır.⁴²

Kıbrıs Türk masallarındaki yer altı dünyası, Anadolu Masallarının aynıdır. Kazaklarda, Kırgızlarda Er Töstük masalında,⁴³ Azerilerde, Melik Memmed Nağılı (masalı), Altaylıların Kökütay destanında yer altı dünyası vardır ve bunlar Balkan Türk masallarıyla aynı motifleri taşırlar.

Biz burada, epizotlar halinde yer alan motifleri ve mitolojik unsurları 1. Yeraltına inme ve yer altı dünyası, 2. Yeraltında yaşayan büyük kuş, 3. Yeryüzüne çıkma 4. Suyu hapseden ejderha, 5. Su tanrısına kurban verme başlıkları altında ele alıp incelemiştik. Daha önce adını verdiğimiz makalelerde konuyu işlediğimizden burada tekrara düşmemeyi yeğliyoruz.

Zerdüşt dininde Ehrimen: kötülük ve karanlıklar tanrısıdır. Bir çirkinlik sembolüdür. Şeytanların ordusunu yönetir. İdaresi altındaki ifritlerden birinin, Süleyman Peygamberim yüzüğünü çaldığına inanılır. Türk mitolojisindeki Erlik de, Tanrı tarafından yer altına hapsedilir. Erlik kötülük ıssı ve karanlıklar ülkesi hükümdarıdır. Türk masal veya anlatımlarında insanları yer altına kaçırarak kendisine hizmet etmeye çalıştıran bir hoca vardır. Bazı Anadolu masallarında olağanüstü güçlere veya yamyamlık yapan hocalara rastlamaktayız. Bunlar, sırrını öğrenen talebelerini yer altındaki dünyalarına götürerek orada hapsedmektedir. Bu hocalar, çok kolay kılık veya don değiştirme özelliklerine de sahiptir. Şan Kızı destanında da böyle bir kötülükler melegine rastlamaktayız.

Altay kavimleri ruhun ölümsüzlüğüne inanmaktadır. Beden ölümü gerçekleştikten sonra ruh duruma göre ya doğrudan göğe, Tanrının katına ya da yer altında zalim bir Tanrıya uzun bir süre hizmet etmeye gider. Altay kavimlerinde öte alem, bu alemin bir yansımasıdır. Tıpkı masallardaki gibi orada da yenilir, içilir, savaşılar, hayvan

38 Donald A. Mackenzie, **Çin ve Japon Mitolojisi**, Çev: Koray Akten, Ankara 1996, 305-306-307.

39 **Ermeni Halk Nağilları, (SSRİ Halklarının Nağilları)** Çev: Sabir Tarverdiyev, Azerbaycan 1988, 61-72.

40 Bkz.: Dursun Yıldırım, **Türk Bitiği**, Ankara 1998, 283-289; Seyidov Minali, **Azerbaycan Ermeni Alakaları**, Azerbaycan İlimler Akademiyası, Baku 1976, 8-39.; Enver Uzun, Ermeni Medeniyet Sah-tekarlığı: Sasunlu David Destanı, **Azerbaycan Yazıcılar Birliği**, Baku 1999, No:2, 16-17.

41 Aleksandra Gulandi, **Gürcü Halk Masalları**, (Paskunci), Tiflis 1986, 62-69; Şara Şenicje, **Gürcü**

Halk Masalları, (Paskunci), Tiflis 1991, 187-211, Yer altı Dünyası 272-289.

42 Şara Şenicje, **a.g.e.**, 272-289.

43 Evgeniya Kudınova, **Skazki Naradov SSSR, Er-Tostik**, Alma-Ata 1987, 155-177; ayrıca bkz. F. Janusakova, **Kazahskiye Narodniye Skazki, Er-Tostik**, Alma-Ata 1980, 7-31.

beslenilir. Ve tıpkı gök gibi yerin katları da vardır.⁴⁴

Eski Yunan mitolojisinde: Ölüler ülkesine ege-
men olan tanrılar vardır. Bunlar Hades, Persepho-
neia ve Thanatos'tur.⁴⁵ Aineias, Kahi Helenos'un
isteği üzere Kahin kadın Sibylle'nin yanına gider
ve ondan yer altına inmenin yolunu ve şeklini
öğrenir. Aineias Hades'in diyarına inecek, orada
babası Ankhises ile görüşerek geleceğini öğre-
necektir. Yer altına inilen geçit kirlı suları olan
Avernus gölünün kenarındadır. Bu gölü ve inme-
lerinde kendilerine yardımcı olacak altın dalı, iki
güvercinin kılavuzluğu aracılığıyla bulurlar. Yer
altındaki dünyaya geçişte karşılaştıkları Kharon
gelenleri kayığına almak istemese de ellerindeki
altın dal onların isteğine boyun eğmesine sebep
olur. Üç başlı, yılan kuyruklu köpek Kerberos ise,
kendisine ikram edilen çörek nedeniyle kahra-
manlara ilişmez. (bu olay masalarda karşımıza
çıkan "atın önüne ot, kurdun önüne et" kalıbıyla
da vardır.) Dönüş yolunda çok zor ve korkunç yol-
lardan bahsedilmektedir.⁴⁶ Fenike mitolojisinde
Tanrıça Afrodit, ölen Adonis'i kurtarmak için yer
altına iner. Aynı olay değişik bir biçimde Firigye
kralı için de anlatılmaktadır.⁴⁷

Japon mitolojisinde yer altı nimetlerinden yi-
yenler tekrar yer yüzüne çıkamaz.⁴⁸ Ya da başka
varlıklara çevrilerek cezalandırılır.⁴⁹

Yakut Türklerinde bir anlatıma göre bir yer altı
dünyası masalında karganın ve Yakut Türklerinin
yaratılış miti yer altı dünyasıyla ilgilidir.⁵⁰ Yer altı-
na inen kahraman ile yer altı prensesi Yakutların
ilk ataları olma özelliği göstermektedir. Ve bu an-

44 Jean-Paul Roux, **Altay Türklerinde Ölüm**, İstanbul 1999, 171.

45 Haçerlioğlu, **a.g.e.**, 695.

46 Can, **a.g.e.**, 415-419.

47 Haçerlioğlu, **a.g.e.**, 16.

48 Mackenzie, **a.g.e.**, 295. Bu olay Yunan mitoloji-
sinde de vardır. Yani yer altı dünyasının yiyecek-
lerinden yiyen birisi bir daha yer yüzüne çıkamaz.
Ancak persios yer altı dünyasının suyundan içtiği
halde yer yüzüne dönebilmiştir.

49 Mackenzie, **a.g.e.**, 276.

50 Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara 1989,
106.

latımda ortaya çıkan olaylar zinciri, Anadolu halk
masallarıyla da örtüşmektedir. Altın Arığ adlı
Hakas destanında bir yer altı dünyası vardır.⁵¹
Mikail Baştu'nun Şan Kızı Destanında yer altı ve
yeraltına dayalı bir inanç sistemi olduğunu gö-
rürüz.⁵² Bu yeraltında genellikle kötülük ruh-
larının dolaştığına ve bunların da zaman zaman
iyilik ruhlarıyla ve hatta bizzat tanrı ile mücade-
leye giriştiklerine şahit oluyoruz.⁵³ Ancak Mikail
Baştu'nun Hint asıllı birisi olduğunu ve bir İslam
misyoneri olarak Bulgarların arasında bulundu-
ğunun düşünürsek destanın bazı yerlerine kendi
inanç sisteminden veya etnik mitlerinden bazı
aktarımlar yaptığı sonucuna gidebiliriz. Ve yine
aynı destana göre yeraltında altın bir göl vardır.
Bu göl, destan kahramanlarından birinin gözle-
rinden olmuştur.⁵⁴

51 Fatma Özkan, **Altın Arığ**, Ankara 1997, 20.

52 Baştu, **a.g.e.**, 26-28.

53 Baştu, **a.g.e.**, 78.

54 Baştu **a.g.e.**, 72.

Çin ve Japon mitolojisinde biri bulutların üzerinde ve diğeri yeraltı dünyasında olmak üzere iki adet cennet vardı.⁵⁵ Türk mitolojisinde de böyle bir inancın varlığı bilinmektedir. Orta Asya mitolojisinde gökteki Hayat ağacı ile büyük kartal motiflerinin paralellerini yerde de görürüz. Mesela Er-Töştük destanındaki büyük kartal, özellikleri ile Anka kuşunu andırmaktadır. Fakat bu kuş, gökte değil; yer altında yaşayan bir kartaldı. ... (Güney Sibirya'daki Minusinsk Tatarlarının söylediği Türkçe bir destanda da görüldüğü gibi) yer altında da ikinci bir dokuz dallı kutsal ve ulu bir ağaçtan söz açılmaktadır. İşte bu Türk mitolojisinin bir özelliği sayılsa gerektir.⁵⁶

Yer altına inme veya yer altında bulunma, Türk anlatım ürünlerinde bir nevi olgunlaşma sembolü veya gizli sırlara vakıf olma ile eşitlenmiş olarak kullanılmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi'nin belirli bir yaştan sonra toprak altında kendisine hücre yaptırdığını da hesaba katar isek bu olayın manevi tarafını da göz ardı etmememiz gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. İtikafa çekilme de karanlık bir yerde gerçekleştirilmekteydi.⁵⁷

55 Mackenzie, **a.g.e.**, 275.

56 Ögel, **a.g.e.**, 111-112.

57 Abdülbaki Gölpınarlı, **Vilayetname (Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş – ı Veli)**, İstanbul 1958. 38. "Hacı Bektaş, Arafat Dağındaki çilehanede itikafa girmişti. Erenlerden bir nicesi, çile-haneyeye geldiler, onunla sohbet ettiler. Bu arada, Erenler şahı dediler, burası çok karanlık, ışık girecek bir yeri yok, bir penceresi olsaydı ne olurdu?"

Masallarda kuşlar, insanları bir yerden bir yere nakletme⁵⁸ gizli sırları ve eski olayları bilme, tıbbi olarak insanlara yardım etme ve kılık değiştirme özellikleriyle kullanılır. Özellikle güvercinlerin olağanüstü güçlerle yakından ilgisi olduğuna inanılır. Kartal; güç sembolü, karga ve baykuş; uğursuzluk, şahin; av... Ve masalların en önemli kuşu ise yer altı kuşudur. Yeraltında bir ağacın üzerinde yuvası olan, her yıl, çıkardığı yavruları, -belki de ağacın koruyucusu veya ruhu - yılan tarafından yenilen, içine düştüğü durumdan kendisini kurtaranlara karşı müteşekkir olan, üzerine kırk tulum su, kırk tulum et ve bir insan bindiği halde uçabilen, insan eti yemeyen kuş...

Kartal... Gökyüzünün mağrur kuşu. Düşmanına tahammülü yoktur. Özellikle doruklarda kurduğu yuvası, kıskançlığının doruğa çıktığı alandır. Bu alana yaklaşabilecek en büyük tehlike ise insan ve yılandır. Kartal kadar kimse yükseğe çıkamaz. Yükseklerde ataların yaşadığı gökyüzü vardır ve ancak o sınıra kartallar yaklaşabilir.

Kuşlar tanrıların sırlarını bilirler. Kendileri de zaten Tanrıların aldıkları şekillerdir.⁵⁹ Kesikbaş Hikayesinde Hz. Ali'yi ve kurtardığı kişileri yer yüzüne çıkarmak için Tanrı Cebraille buyurur ki "bu

58 Zeynel Abidin Makas, **Türk Dünyasından Masallar**, İstanbul 2000, 168: Falcı hemen kılık değiştirip, kocaman bir kuş oluvermiş. Pürüsu da sırtladığı gibi geçmişler derenin öbür yakasına.

59 Mackenzie, **a.g.e.**, 74.

insanları kanatlarına al ve çıkar”⁶⁰. Bulgar Türklerinin destanı Şan Kızı’nda Alp Şahin tanrının biniti ve ölenlerin ruhlarını gök yüzüne taşıyıcı olarak gösterilmektedir.⁶¹ Bahaeddin Ögel’e göre : Ön Asya mitolojisinde başlıca iki önemli efsanevi kuş vardır. Bunlardan birincisi Arapların ‘Anka’ dedikleri kuştur ki biz Türkler bu kuşun Farsça ve Arapça adlarını birleştirerek Zümrü-dü Anka deriz. Aynı kuşa İran mitolojisi ise Simurg veya Sireng adını verirdi. (Mütercim Asım’a göre de bu kuş İran mitolojisinden Araplara geçmiştir.)⁶² Olcas Süleyman’ın da, bu kuşun Hint-İranlıların folkloruna ait bir varlık olduğu yolunda görüşleri vardır.⁶³ “*Türk Dünyası Kültüründe Bazı Mitolojik Hayvanlar*” başlıklı makalesiyle Hayrettin İvgin kuşlar bahsine girmiş ve daha önce bahsedilen yer altında yaşayan büyük kuşlar hakkında bilgi aktararak, Türk dünyasındaki benzer motifleri üzerine durmuş, bu büyük kuşun, öncelikle Hint kökenli olduğu ve oradan Türk kültürüne geçtiği tezine kanaat getirmiştir.⁶⁴ Konu ile ilgili olarak, özellikle yeraltında yaşayan büyük kuş hususunda Abdulkadir İnan’ın, Türklere has bir büyük kuş olduğu görüşlerini kendi görüşlerimize daha yakın buluyoruz.⁶⁵

Türklerin ana yurdu meselesinde değişik görüşlerin olduğunu da ihmal etmemeliyiz ve buna yer altı diyarının kartalını da ilave etmeliyiz.

Kazak Türklerinin altın işlemeciliğine ait ürünlerinde, kurgan kazılarında elde edilen buluntuları arasında hayat ağacı motifini bulabiliyoruz. Bu madenler üzerinde dağ, hayat ağacı ve kuş birlikte nakışlanmıştır.⁶⁶ Prof. W. Eberhard’ın Anadolu masalları hakkındaki kitabında da bu

efsanenin paralelleri görüyoruz.⁶⁷ Ve yine Şan Kızı destanında Türk masallarında olduğu gibi Alp Karga’nın iki yavrusu vardır.⁶⁸ Phonex gibi kendi külünden ya da yeniden doğuşunun ifadesi değil, bizzat gözlenebilir bir gerçek, yuva ve yavrular şeklinde bunu izah edebiliriz. Karga ile ilgili olarak Anadolu’ya yakın zamanlarda gelerek yerleşen Kırgız ve Özbeklerde uğur ve uğursuzluk inançları yaşamaktadır. Bir evin önünde karga öterse iyi haber gelir, ala karga öterse uğursuzluktur.⁶⁹ ki Şan Kızı destanında da Karga kötülüğü ifade eder. İran mitolojisinde bu kuşun Kaf veya Elburz dağlarında oturduğu ve Tahmuraf ve Zal’ın tilsimlerinin de bu kuştan geldiği söylenir.

Humay veya Türkçe Hüma kuşu ise daha başkadır. Peygamberin hadislerinde ve İslami edebiyatta da geçen bu kuş, bir cennet kuşudur. İslamiyette ve Önasya masallarında Zümrüd-ü Anka ile Hüma kuşu birbirlerine karıştırılmıştır. Kaf ve Elburz dağlarında değil de; cennette oturan bu kuş, zaman zaman uçarak, yedi kat göğün üzerindeki felekler ve burçlar arasında dolaşan ve hatta Tanrıya kadar gidip gelen bir kuştur. Türk halk edebiyatında da Hüma, erişilemeyecek yüksekliklerin bir sembolüdür.⁷⁰

Yunus Emre’nin Divan’ında da bu kuşa ve yılanlara rastlarız.⁷¹

Yunan mitolojisinde Pheniks (Phoiniks), Zümrüdüanka, Simurg, Garuda kuşları birbirinin aynıdır.⁷² Fakat, Türk yer altı dünyasına ait, yaşadığı farz edilen kuş, her ne kadar tek olsa da yavrusu çifttir ve bu yavrular, her sene, anne kuşun yuvasından ayrılmasını fırsat bilen bir yılan tarafından yenmektedir. Çocukları kapıp boğması da yoktur.

60 Antoloji, 62.

61 Baştu, a.g.e., 46

62 Ögel, a.g.e., 108.

63 Olcas Süleyman, **Az i Ya**, Çev: Natık Seferoğlu, İstanbul 1992, 56.

64 Hayrettin İvgin, Türk Dünyası Kültüründe Bazı Mitolojik Hayvanlar, **Türksoy**, IV, Temmuz 2001, 50-53.

65 Ögel, a.g.e., 108.

66 **Kazakistanniy Köne Altını**, Almatı, Öner, 1983, 85.

67 W. Eberhard – P. N. Boratav , **Typen Türkischer Volksmaerchen**, Wiesbaden 1953, 73; Ayrıca bkz.: Ögel, a.g.e., 541.

68 Baştu, a.g.e., 18.

69 Çevik, a.g.m., 13.

70 Ögel, a.g.e., 108-109.

71 Faruk Kadri Timurtaş, **Yunus Emre Divanı** 104. *Hamza’yı Kaf’dan aşuran elin ayağın şesüren Simurg-ı Kaf ardındağı ol ağulu ilan benem*

72 Can, a.g.e., 494.

Çocukları kapıp kaçırın kartal bir efsanedir ve bu masaldakinden farklıdır. Feridüddin Attar Mantık'ut- Tayr eserindeki tasarımlarla da bir ilgisi yoktur.⁷³

Hemen bütün inançlarda insan ruhunun ölüm sırasında bir kuş biçiminde vücuttan ayrıldığı ve uçup gittiği sanılmıştır.⁷⁴

Kızılderililer törenlerinde kartal veya şahin kanadından yapılmış yelpazeleri kullanmaktadır. Bu yelpazelerin sap ve gövdeleri geyik derisindedir. Tüylerin üzerine ise "dua yolu" kazınır.⁷⁵ Çift başlı kartal, gökleri koruyan Tanrının büyük ve güçlü bir bekçisidir.

Yakut Türkleri için kartal çok önemlidir.⁷⁶ Bürküt aynı zamanda Kazaklar ve Kırgızlar tarafından milli bir arma olarak da kullanılmakta, ayrıca her yıl bürküt adına düzenlenen av merasimleri tertip edilmektedir. Şaman davuluna vurmakta ve manzum dualar okumakta devam eder; bildiği bütün ruhları adlarıyla çağırır. Bunlar arasında bürküt (kartal) da vardır. Kartalı "tanrı kuşu kartal, bakır tırnaklı müthiş kuş, sağ kanadı güneş kaplar, sol kanadı ayı kaplar" diye tavsif eder.⁷⁷ V.M. İonov, L'aigle les croyances des Yakutes. Le Culte de l'aigle chez les Yakoutes (Sbornik MAE, 1913, t. XVI.'ten edindiğimiz bilgiye göre: Yakut, Altay, Kazak-Kırgız ve Başkurt folklorunda, eski şaman ayinlerinde kartal, çok önemli bir unsur olmuştur. Yakutlarda son yıllara kadar kartal kültürünün yaşadığı da V. M. İonov tarafından da tespit edilmiştir.

Esasen Yakut Türkleri bu ulu kartala fazla özellik vermiyorlardı. Kutsallığı meydanda idi. Fakat Hindistan'ın Daruga'sı ile İran'daki Hüma ve Anka kuşlarından da kesin çizgilerle ayrılıyordu. Bu sebeple, Ortaasya mitolojisinde görülen her büyük kartalı, Daruga, Hüma veya Anka kuş-

ları ile birleştirmek doğru değildir.⁷⁸ Başkurt folklorunda "Semrük" iki başlı bir kuş olarak tasvir edilir. Bir başı, kişi başı gibi olup, kişi dilince konuşur. Çar'ın arması olan iki başlı kartal işte bu "Semrük" kuşunun resmidir. "Mengü Suyu"nu içmiş, ölmez. Kaf dağının tepesinde yaşar. Göllerde bulunan ejderhaları kapıp kaf dağına atar.⁷⁹ Selçuklu kartalı ile Bizans kartalı da çift başlıdır.

Müslüman olamayan (şamanist) Türklerin destanlarına sokulan Kaan Kerede, Kaan Kere yahut Ulu Kara Kuş efsanesinde de aynı unsurlar bulunuyor. Şamanist Altaylıların "Kögütey" destanındaki Kaan Kerede masalı Kırgız Folklorundaki Alp Kara Kuş masalının en yakın varyantıdır.⁸⁰ Oğuz Türklerinin ongunları Şahin, Kartal, Tavşancıl, Uc ve Çakır'dır ve gerek Yazıcıoğlu, gerekse Reşideddin'e göre bu avcı kuşlardan Kartal; Bozoklar kolundan Ay-Han Oğullarının Yazır, Döğër, Dodurga, Yaparlı boylarının ongunudur.⁸¹ Yakutlarda tespit edilen bir masala göre "Kara Atlı Kulun Kulustur masalında Harday, şeytani bir kuş olarak tasvir edilmektedir"⁸²

Er Töştük'ü alarak yer yüzüne çıkarın kuş, Anadolu masallarındaki Zümrüd-ü Anka kuşundan başka bir şey değildir. Gerçekte ise bu efsanevi kuş, Hint efsanesindeki Garuda kuşunun görev ve paralellğinde bir kuştur. Herhalde Hint Tanrıları yeraltında yaşamıyordu ve Türk mitolojisinde izleri görüldüğü gibi iki yansımali bir dünya (yer-gök) anlayışı da yoktu.. Bu motifin kökü, Hindistan'da olabilir ama Hindistan eski haliyle düşünülürse bir inançlar ve kavimler cennetidir. Bu Hindistan kıta büyüklüğünde ve yaklaşık olarak bir milyar nüfuslu bir bölgedir. Masala giriş ve anlatılış şekli ise, Hint masallarında başka türlü, Türk masallarında ise başka türlü olmuştur. Er-Töştük masalında, bu kuşa "Kara-Kuş" yani kartal denmektedir. Tünediği ağaç ise Hayat-a-

73 Orhan Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, İstanbul 1975, 716.

74 Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 346

75 Alice Marriot – Carol K. Rachlin, **Kızılderili Mitolojisi**, Çev: Ünsal Özünlü, Ankara 1995, 92, 257.

76 İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1972, 45.

77 İnan, **a.g.e.**, 105.

78 Ögel, **a.g.e.**, 110.

79 İnan, **a.g.m.**, 350

80 İnan, **a.g.e.**, 351.

81 Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, 3. baskı, Ankara 1980, 210-211 sayfaları arası ilaveler.

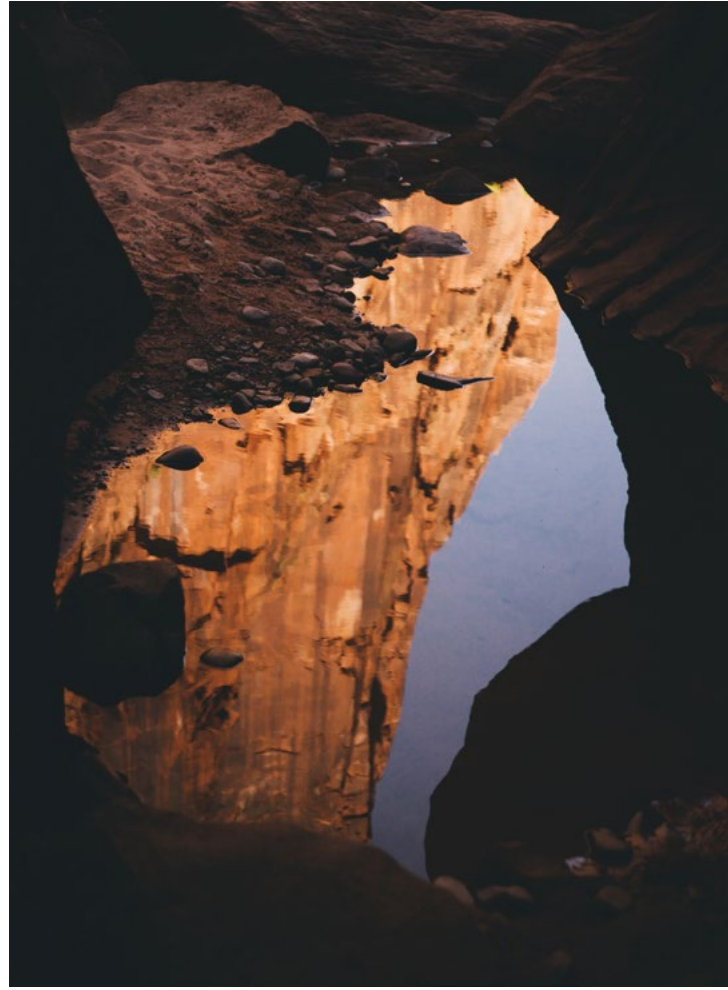
82 İnan, **a.g.m.**, 352

ğacıdır. Yine Orta Asya inanışlarına göre, ağacın altında bekçi olarak bir yılan bulunurdu. Buryatlar bu yılanı “Abırğa” derler. Bu yılan hayat ağacını beklerdi. Bu masalda ise bu yılanı “Acırğa”, yani ejderha denmektedir.⁸³

Phonex yaşlanınca bir yuva kuruyor ve bu yuvada kendi ateşiyle yanıyor, küllerinden yeniden diriliyordu. Garuda kuşu da buna benzeyen şeytani bir kuştur. Halbuki Türk masallarında karşılaştığımız kartal kesinlikle insan eti yemeyen, her sene yavrulayan ancak yavrularını hain yilandan kurtaramayan, yuvasında iki yavrusu olan bir kuştur.

Yunanlı kahramanlar yer yüzüne birisinin kılavuzluğunda ve yayan dönerler. Bu dönüş esnasında bir hayli de eziyet çekerler. Türk masallarında ise yer yüzüne çıkma hadisesi hemen hemen her keresinde (bir keresinde at üstünde) yer altında, hayat ağacı üzerine tünemiş büyük kuş vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu kuşun yavrularını, yilandan kurtaran kahraman, yer üstüne kuşun sırtında döner ki, bu eylem diğerlerine nispeten çok daha kolaydır. Kuş, yer altı dünyasında iken yer yüzüne kahramanı çıkarabilmek için kahramandan, külliyetli miktarda et ve su ister. Kahraman bunları, hem kızını ölümden ve hem de şehri susuzluktan kurtardığı için minnet duygusu taşıyan ya da kendini borçlu hisseden yer altı padişahından temin eder. Yer yüzüne çıkmaya çok az bir süre kala kahramandan et isteyen kuşa, kahraman kalçasından veya kaba etinden kestiği bir parçayı verir. Kuş bu eti yemez. Dilinin altında saklar. Yer yüzüne çıkıldığında, kuş, bu eti dilinin altından çıkarıp kahramandan koparılan yere, tükürüğüyle monte eder. Ermeni masallarında Yer altı diyarının kartalının gün ışığına çıkmaya çok az bir zaman kala et istemesi üzerine oğlanın kendi etini kesip vermesi ve kuşun bu eti yemeyip dilinin altında saklayarak gün ışığına gelindiğinde kesilen yere dilinin altında sakladığı eti yamayıp eski haline döndürmesi motifi yoktur. Ayrıca bu masalda kuş, oğlandan et yerine koyun kuyruğu talebinde bulunmaktadır. D’de, çok uzun bir yola çıkarsa da, hiçbir şey verilmediği görülmektedir.

83 Ögel, **a.g.e.**, 541.

Yunan mitolojisine göre yeryüzündeki yılanlar Perseus’un bir kılıç darbesiyle başını koparttığı Medusa’nın yeryüzüne damlayan kanından meydana gelmişti.⁸⁴ Su ve ejderha arasında da derin bir ilişki görülmektedir.⁸⁵ Sümer’lerden Hitit’lere, Anadolu’dan Kafkasya’ya kadar uzanan geniş bir alanda İlluviyenka adlı dev bir yılanın çeşitli öyküleri anlatılmıştır. Bu yılan bazen tanrılarla, bazen de kartallarla savaşmıştır. Antikçağın Orfik

84 Can, **a.g.e.**, 225.

85 Mackenzie, **a.g.e.**, 292. “Ejderha, tabii ki, Ari-Hint kahraman Indra tarafından öldürülen “Kuraklık iblisi” ve kanı suların yükseldiği zamanda nehri kırmızıya boyayan, Nil nehrinin su hapsedicisi gibi, suları serbest bırakmaya zorlanan, su-üreticisi ya da su-kontrolçüsü ya da bir “su hapsedicisi” idi.”

dininde evrenin oluşması, Kybele'yle Ofiyon adlı yılanın sevişme sarsıntılarıyla açıklanır. Attika'lıların ilk kralları Kekrops, İkinci kralları Eretheus birer yılanıdır. Sümer'lerin yaratılış efsanelerinde gökyüzü ve yeryüzü tanrılarını yaratan Lakmu'yla Lakamu, erkek ve dişi birer yılanıdır. Mısır efsanelerinde gökyüzünde yaşayan yılan Apofi, her gün güneşi doğudan batıya taşıyan tanrı Ra'nın peşinde dolaşır, bir gün onu sokup öldürür. İskandinav tanrısı Votan, ikide birde yılan kılığına girer. Slav efsanelerinin kahramanı Vseslaviç bir yılanın oğludur.

Yunan tanrılarında, hastaları iyileştiren Asklepios ve evleri ve kentleri koruyan Agatbodaemon bir yılanıdır. Amerika yerlilerinde de yılan tanrılar vardır.⁸⁶ Bütün dünyada suların ruhu yılanıdır.⁸⁷ Türklerde meşhur evren genellikle sulak

yerlerde yaşar.⁸⁸ Aslında buradaki ejderha veya yılan Çeyeni kabilesinden bir gencin tabuya aykırı hareket etmesinden dolayı cezalandırılan ve Mississippi'nin ruhu haline dönüştürülen bir insandır. Bu yılanlar da, yani su tanrıları da kendilerine kurban adanmasını isterler veya hediye verilmesini isterler. Yılanlar öldürüldükten sonra sular serbest kalır.⁸⁹

Çin'lilerin "ejderha kuyu"ları, genellikle derin bir dağ mağarasının içinde bulunur. Bu kuyunun, kaynağını ejderhaya borçlu olduğuna inanılır. ... Ünlü bir ejderha kuyusu, Hu-Cheu'daki Pien Dağ'ının tepesinde bulunur. Bir mağaradan akar ve adı "Altın Kuyu Pınarı"dır. Mağara "Altın Kuyu Mağarası" olarak bilinmektedir ve dibine hiç kimsenin ulaşamayacağı kadar derin olduğuna inanılır.⁹⁰

Türk mitolojisinde yılanları yaratılış ve bekçilik görevleriyle tanıyoruz. Ayrıca 12 Hayvanlı Türk Takviminde burçların birinin adı Yılan'dır.⁹¹ Altay Türklerinin yaratılış efsanesinde, Tanrı, Dokuz Dallı ağacın beş dalının dışındaki meyveleri yememeleri için canlılara gözcülük yapsın diye yılan ve köpeği tayin etmişti. Yılan görevi esnasında uykuya daldığı için kendisine emanet edilenler zarar görür ve Tanrı tarafından cezalandırılır. Yılan artık insanlar tarafından görüldüğü yerde öl-

88 Marriot –Rachlin, **a.g.e.**, 74. ; "Delikanlı göle doğru bakmış. Gölden koskoca bir yılan yükselip çıkıyormuş. Vücudu mavimsi bir deriyle kaplıymış, başında bir çift boynuz ve gözlerinde de kırmızı küçük birer benek varmış. 78

89 Mackenzie, **a.g.e.**, 55. "Suları hapseden yılan (ejderha) olan Osiris öldürüldükten sonra, sular onun kanıyla kırmızı akmış ve yükselerek etrafı basmıştır. Esas olarak, tehlikeli bir Tanrı olan Osiris, suların yükselmesindeki "yeni" ya da "taze" suydur. Breasted'in yorumuna göre "onun kötü karakterine olan inanç, geniş bir popülerite kazandıktan çok uzun yüzyıllar sonra, hafızalarda yaşamaya devam etti. "Sonunda Osiris", iyi huylu bir bolluk dağıtıcısı" haline geldi ve onun katili ve esasen yararlı bir tanrı olan Set, hikayenin kötü kahramanı haline getirilmiş ve karanlığın ve kötülüğün sembolü olan ejderha "Apep" ile birleştirilmiştir."

90 Mackenzie, **a.g.e.**, 74, 76.

91 Dursun Yıldırım, Türklerin Yılbaşı Özgürlük Günü Bayramı, **Türk Bitiği**, Ankara 1998, 145.

86 Hnaçerlioğlu, **a.g.e.**, 698.

87 Mackenzie, **a.g.e.**, 56, 59

dürülecektir.⁹² Bunlardan başka yine Şahmaran adıyla meşhur bir masal yada efsane de vardır. Bu konuda Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun detaylı bilgi verdiği makalesini zikredebiliriz.⁹³ Ancak, Şahmaran efsanesi ile yer altı dünyasındaki hayat ağacını bekleyen yılan birbirinden çok farklıdır. Yılanın hayat ağacını beklemesi ve yer altı dünyasındaki devasa kuşu-kartal nesilsiz bırakması ile Adem ile Havva'nın cennetten kovulmasına sebep olan süreç içindeki yılanla bir paralellik var gibi durmaktadır. Bu durum hayat ağacını bekleyen yılan ile eski Türk dini arasında bir ilişki kurulabilir mi sorusunu da aklımıza getirmektedir.

Sulara kurban verme Mısırdaki⁹⁴ Japonlarda⁹⁵ İnkalarda⁹⁶, Yunanlılarda⁹⁷ anlatım esasına dayalı metinlerde yer alıyordu. Antil Adalarında yaşayan yerliler de Vudu'ya ak derili genç kızları kurban ediyorlardı.⁹⁸

SONUÇ

Yer altı dünyası ile ilgili masalların Türk kozmolojisi, yaratılış mitiyle ilgili olduğu kesindir. Hemen hemen her mitolojide bir yer altı dünyası ve buna dayalı mitler vardır. Lang'ın "antropolojik görüş"üne göre de bu böyledir. Türk masallarıyla Japon mitolojisinden naklettiğimiz kısmın benzerliği dikkate alınırsa W. Grimm'in "parçalanan mitler" teorisi ortaya çıkar.

Türk destan, masal veya hikayelerinde rastlanılan Zümrüd ü Anka, Yer Altı Diyarının Kartalı, Simürg gibi olağanüstü kuşların menşeyini Hintlilerin Geruda'sına veya Farslıların Simürg yada Sireng'ine, Yunanlıların Pheniks (Phoiniks)'ine

bağlı olarak düşünmemek gerekir. Belki bu isimlerin birinin yerine başkasının (daha güçlü) geçmesi kuralı gereği kullanılmış veya alınmış olabilir.⁹⁹ Ancak Türk masal kahramanı olarak karşımıza çıkan kuşlar içinde, yer altında yaşayan kuşun diğer masal kahramanlarından fevkalade değişik yaratılışı, karakteri olduğu görülmektedir.

Balkan Türk anlatım esasına dayalı metinlerde karşımıza çıkan yer altı dünyasına ait varlıklar, doğrudan doğruya Türk dünyası ile birebir örtüşmektedir. Yunan, Mısır, Arap ve İran mitolojileriyle kahramanlar ve eylemleri bazında bir benzerliği yoktur.

Yer altı dünyası ölüm ve tekrar doğum ile ilgilidir. Anlatım esasına dayalı metinlerde dünyalar arası seyahat eden kişilerin basit insanlar olmadığı görülmektedir. Tanrısal güce sahip olan bu kişiler çok zor şartlara katlanabilir, korkunç mahluklarla mücadeleye girişebilir ve onları alt edebilir. Bu kişilerin yer altına inmeleri, onların miracı olarak yorumlanmalıdır. Yer altına inen kişiler, aynı zamanda iyiler ile kötülerin çekişmesinde, mağdur-iyileri temsilen, zalim-korkunç kötülerini alt ederler.

Türk destan ve hikayelerinde yer altı dünyası ile ilgili elimizde iki tip metin vardır.

Yarı hayvan-yarı insan olan kahramanların indiği yer altı dünyası;

Altın elmayı çalan hırsızın yaralayarak peşinden giden soylu gencin indiği yer altı dünyası.

Her iki tipte de karşımıza çıkan dünya birbirinin aynıdır. Olay örgüsü de değişmemektedir. Yunan Mitolojisinde olduğu gibi, kahramanlar istikballerini öğrenmek için ya da özledikleri birine kavuşmak için yer altına inmezler. Yer altına, insanlara tebelleşen hain, hırsız, iğrenç varlığın arkasından, intikam alma ve düşmanı yok etme düşüncesiyle inerler. Bu durum Japon mitolojisi ile de aynıdır.

Yunan mitolojisinde yer altına inen kuyu ya da mağara, kirliliğin bir gölün etrafındadır. Buradan

92 Ali Abbas Çınar, **Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler**, Muğla 1996, 160.

93 Bilge Seyidoğlu, **Kültürel Bir Sembol: Yılan**, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara 1998, 86-92

94 Mackenzie, **a.g.e.**, 287.

95 Mackenzie, **a.g.e.**, 294

96 Orhan Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, İstanbul 1975, 676.

97 Can, **a.g.e.**, 227.

98 Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 677.

99 Özkul Çobanoğlu, **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara 1999, 162.

yer altına inmek için sihirli bir objeye ihtiyaç vardır. Halbuki Türk anlatımlarında yer alan yer altı dünyasına gitmek için böyle bir objeye ihtiyaç olmadığı gibi, yer altı dünyasına inen mağara ya da kuyu da bir dağda bulunmaktadır. Çünkü dağ ruhların toplandığı mekandır.¹⁰⁰ Mağara ise atalar ruhunun bulunduğu yerdir. Mağara ana rahminin sembolüdür.¹⁰¹

Türk destan ve masallarında rastlanan yer altı dünyasına ait yiyecek ve içecekler kahramanlar tarafından kullanılmamaktadır. Halbuki, Yunan mitolojisinde kahraman, yer altındaki dünyanın suyunu içebilmektedir.

Yer altı dünyası ile ilgili anlatımlarda Türk soyluların kahramanlarından birinci gruba dahil edilenler yarı insan ve yarı hayvan olanlar olağanüstü mahlukları alt eden kahramanlardır. Yarı insan yarı hayvan kahramanlar ya da bir hayvan tarafından tıpkı kendileri gibi yetiştirilen kahramanlardır. Dede Korkut hikayelerinde de bir peri kızından olan Tepegöz'ü, aslanların büyüttüğü Basat öldürmektedir. K'da yer altına inen kahraman da bir aslan tarafından büyütülmüştü. Diğer taraftan kahramanların ayı – insan kırması bir varlık olduğu da unutulmamalıdır. Her halde bunun, ayıların çok güçlü varlıklar olması, inlerinde kış uykusuna yatmaları, ve bir insan gibi hareket etmeleri etkin rol oynamaktadır. Orta Asya'da Altaylı olmayan Ostiaklarda genç yaşta ölmek, yada bir ayı tarafından öldürülmek sonucunda, ölen kişi, doğrudan doğruya göğe yükseliyordu.¹⁰² Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da ayılar tarafından kaçırılarak eş edinilmiş erkek ve kızlarla pek çok hikaye duyarsınız. İkinci grup kahramanlarda ise, yani padişahın en küçük oğlu olan kahraman ise, herhalde Japon mitolojisinde olduğu gibi güneş tanrısı ile ilgilidir. Ö'de yer altına inen kahramanın güneşin annesiyle konuşmasını ve güneş'in bir su perisine aşık olmasını görmekteyiz.

100 Amel Esin, **Türk Kosmolojisi**, İstanbul 1979, 19.; Roux, **a.g.e.**, 154, 155, 184.

101 Roux, **a.g.e.**, 184.

102 Roux, **a.g.e.**, 70.

Habeş diyarında canavara kurban edilen kutsal bakire, ekonomik hayat tezahürü olarak denizciliği yaşayanlar için geçerlidir. Denizi yatıştırmak, sakinleştirmek için geçerlidir. Türk anlatımlarında ise, kutsal yada soylu bakire, yer altında ki insanların suya kavuşması kurban edilmektedir. için

Yunan Mitolojisindeki yer altı dünyasına inen kahramanlar orada her hangi bir canlıya ya da varlığa zarar vermezler. Halbuki Türk destan ve anlatımlarında yer altı dünyasına ait iki ejderha, bir kötü ruh yok edilmekte, sükun ve adalet sağlanmaktadır.

Yer altı dünyasında kötüler ve kötülüklerin temsilcileri ile mazlum durumda yaşayanlar vardır. Aslında yer altı dünyasındaki iyiler ile kötülerin çatışması Tanrının veya yaratıcı gücün yer altındaki hükümlanlık haklarıyla da doğrudan ilgilidir. Yer altında kötülere galebe çalanlar ilahi güç verilenler ile, ilahi gücü kendilerinde bulunduranlardır. Bu kahramanların yer altına inmeleri de olgunlaşmaları, kamil olmaları ile doğrudan ilgilidir diye düşünülebilir. Ve yer altı dünyası ile yer altına ait inançların giriftliği, yerleşik hayata, ekinciliğe geçme ile bağlantılıdır. Göçebe, hayvancı veya toplayıcı toplumlarda yer altı dünyasından ziyade gök ve gökyüzü ile ilgili inançlar ağır basmaktadır, karmaşıktır veya bu toplumlar yerleşik hayata geçtikten sonra yer altı ve yer altına ait düşünce sistemlerinde değişiklikler olmaktadır. Her iki görüş de doğrudur.

Türklerin yaratılış destanında iki türlü dünya vardı. Kötülerin atıldığı yer altı dünyası ve Tanrının yaşadığı gökyüzü. Yer altında yaşayan kötülük ruhları oraya hapsedilmiştir. Zaman zaman insanları kaçırarak kendi tuzaklarına düşüren ve kendilerine hizmetçi yapan kötülük ruhlarına karşı mücadeleler de verilmektedir ve bu mücadeleler daima iyilerin zaferiyle sonuçlanmaktadır.

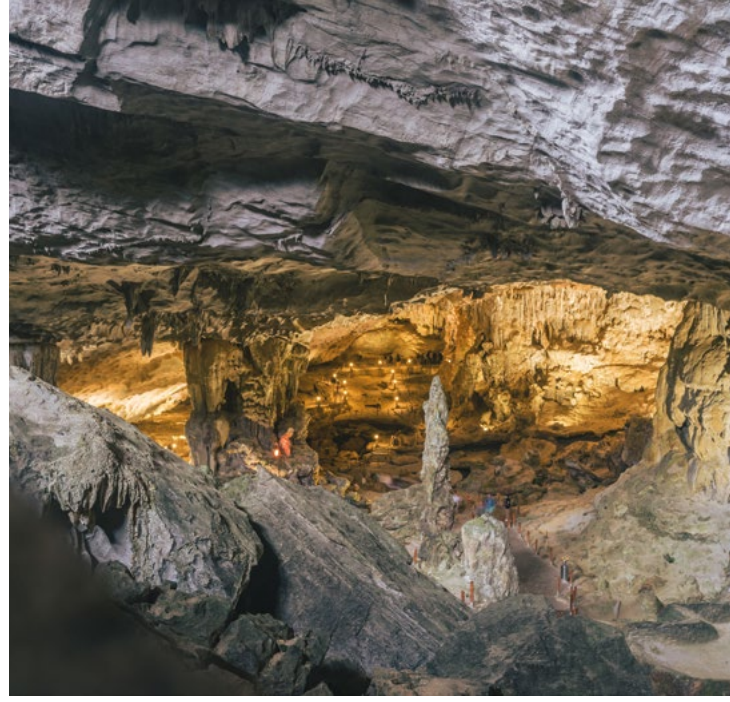
Kuşlar, özellikle devasa büyüklükteki kuşlar, her toplumun inanç sisteminde vardır. Bunları birbirinden ödünç alma yerine, insanın yaratıcı muhayyilesi ile açıklamamız daha doğru olur diye düşünüyoruz. Bürküt, ya da kartalın kutsallığını Hint mitolojisindeki Garuda ile açıklamak, diğer

milletlerin yaratıcı muhayyilesini hiçe saymak olur. Ayrıca bizler, birbirinden tamamen kopuk ve farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların, ya da dışı kapalı toplumların mitolojisinde yer alan büyük kuşların varlığını izah etmede zorluk çekeriz. Ayrıca Anadolu Türk Halk kültürü ve batını mecazları tam anlamıyla ifade ettiğimizi söyleyemeyiz. Eski Türk Dinindeki “Turna” motifinin İslam dinindeki “Cebrail” ile aynı görevleri taşıması; Hz. Muhammet’ten ziyade Hz. Ali ile ve onun menkabevi hayatı ile anlatım esasına dayalı metinler meydana getirilmesinin Dede Korkut Hikayelerinin ruhuyla doğrudan ilgili olduğunu da düşünmüyoruz değiliz.

Anlatım esasına dayalı mitolojik karakterli türlerde karşımıza çıkan yer altına inme, yer altında olağanüstü kuşun yavrularını kurtarma, ejderhayı öldürerek bakireyi kurtarma ve son olarak olağanüstü kuşun sırtında yer üstüne çıkma hadiselerinden oluşan bölümlerin her birini ayrı ayrı olarak değerlendirdiğimizde, bunların değişik milletlerin masallarında birbirine benzer şekilde bulunduğunu görüyoruz. Ancak uygulama ve davranışlar itibarıyla bunların birbirinden ayrıldığına da şahit oluyoruz. Bu durumu; birbirinden uzak veya birbirine yakın toplumların mitolojilerinde benzer hadiselerin olması, toplumların tarih sahnesine veya insanlık alemine çıkışları ne zaman olursa olsun benzer düşünce ve inançlar meydana getirdikleri düsturu ile açıklayabiliriz.

Masalları parçalanan mitler teorisiyle açıklanan görüşe, Japon mitolojisinde yer alan Güneş Tanrıçasının kardeşinin yer yüzüne inmesi ve toprak tanrısının kızıyla evlenmesi ve onlardan olan çocuklar ile bu çocuklardan en küçüğünün prensesle evlenmesi olayını anlatan kısmı Ayı Kulaklı ve Altın Elma masallarının birleştirilmiş hali olarak görebiliriz. Anlatım esasına dayalı metinlere dayalı olarak Japon mitolojisi ile Türk mitolojisi arasında, dolayısıyla Balkan Türkleri ile bir bağ olduğunu söyleyebiliriz.

Suların coşması, baharın gelmesi veya hayatın yeniden canlanması demektir. Baharın coşkun zamanında suların bulanıklığı ile ejderhanın öldürülmesi arasında bir bağ vardır ki bu bağ ej-

derhanın kanı münasebetiyledir. Bu başlangıca dayalı olarak insan (özellikle bakire) kurban edilmesi değişik toplumlarda mevcuttur (Türklerde kendi soyundan gelen insanların kurban edilmesi hadisesi yoktur). Ancak bu hadise bir şekilde sona erdirilmiştir. Bakirenin, ejderhaya veya su tanrısına kurban edilmesi bir şekilde son bulduktan sonra, olayın hatırası, anlatım türlerinde de yerini almıştır denilebilir.

Bir kere diğer milletlerdeki yer altı dünyası ile Türklerle ait yer altı dünyası birbirinden farklıdır. Bu dünyanın, yerüstünde ve gökte tasavvur edilen dünyadan pek bir farklılığının olmadığı görülmektedir. İkincisi ise kahramanların yeraltına inme sebepleri birbirinden farklı uygulama ve davranışları içermektedir. Yer yüzüne çıkma ise diğer milletlerin masallarında olduğu gibi değildir. Yeraltında verilen mücadeleler de Türk masallarında, diğer milletlerinkinden farklıdır. Bu farklılığın temelinde milli karakterler ve ekonomik hayat tezahürleri yatmaktadır. Benzer ekonomik hayat tezahürleri benzer davranışlar sergilese de uygulamalarda milli karakterler kendisini belli etmektedir.

KAYNAKLAR

Tahir Alangu, **Billur Köşk**, İstanbul 1990.

Ali Berat Alptekin, **Taşeli Platosu Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Doktora tezi) Erzurum 1982.

Erdoğan Altınkaynak, **Bir Gagauz Masalı ve Türkiye'deki Varyantları, "Ayı Kulaklı"**, KİBATEK Sempozyumu, Romanya – Köstence, 1999.

Hayat Aras, **Alday-Buucu Destanı Esasında Tuva Türkçesi'nde İsim**, Ankara, 2001.

Nikolay Baboğlu, **Masallar**, Kişinev, 1992.

Pertev Naili Boratav, **Az Gittik Uz Gittik**, İstanbul 1992.

-----, **Zaman Zaman İçinde**, İstanbul 1992.

Mikail Baştu, **Şan Kızı Destanı**, Çev: Avidan Aydın, Ankara 1991.

Joseph Campbell, **İlkel Mitoloji**, Çev: Kudret Emirağaoğlu, Ankara 1995.

Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi**, İstanbul 1970.

Doğanay Çevik, Türkiye'de Yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, 21, Ankara 2001.

Ali Abbas Çınar, **Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler**, Muğla 1996

Özkul Çobanoğlu, **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara 1999.

W. Eberhard – P. N. Boratav, **Seching Türkische Tiermarchen**, Ankara Üniversitesi Yıllığı, Ankara 1947.

----- **Typen Türkischer Volksmarchen**, Wiesbaden 1953.

. Oruç Eliyev – Rıza Halilov, **Allah Yıhan Evi Gızzar Tiker**, Bakü 1994.

Ermeni Halk Nağılları, (SSRİ Halklarının Nağılları) Çev: Sabir Tarverdiyev, Azerbaycan 1988.

Abdülbaki Gölpınarlı, **Vilayetname (Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli)**, İstanbul 1958

Pierre Grimal, **Mitoloji Sözlüğü (Yunan ve Roma)**, İstanbul 1997.

Umay Günay, **Elazığ Masalları (İnceleme)**, Erzurum 1975.

Aleksandra Ğulandi, **Gürcü Halk Masalları**, (Paskunci), Tiflis 1986.

Orhan Hançarlıoğlu, **İnanç Sözlüğü**, İstanbul 1975.

Abdülkadir İnan, Türk Folklorunda Simurg ve Garuda, **Makaleler ve İncelemeler, I**, Ankara 1987

----- Göçebe Türklerin Destanlarının Karakteri, **Makaleler ve İncelemeler, I**, Ankara 1991

-----, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1972.

Hayrettin İvgin, Türk Dünyası Kültüründe Bazı Mitolojik Hayvanlar, **Türksoy**, IV, Temmuz 2001

F. Janusakova, **Kazahskiye Narodniye Skazki**, Er-Tostik, Alma-Ata 1980.

Ruhi Kara, **Erzincan Masalları (Metinler)**,

Kazakistanniy Köne Altını, Almatı, Öner, 1983.

Evgeniya Kudınova, **Skazki Naradov SSSR**, Er-Tostik, Alma-Ata 1987.

İgnacz Kunos, **Türk Halk Edebiyatı**, Haz: Tuncer Gülensoy, Kayseri 1994.

Donald A. Mackenzie, **Çin ve Japon Mitolojisi**, Çev: Koray Akten, Ankara 1996.

Zeynel Abidin Makas, **Türk Dünyasından Masallar**, İstanbul 2000.

Alice Marriot – Carol K. Rachlin, **Kızılderili Mitolojisi**, Çev: Ünsal Özünlü, Ankara 1995.

Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Folklorunda Kesik Baş**, Ankara 1989

Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (1)**, Ankara 1989.

-----, **Türk Mitolojisi (2)**, Ankara 1995.

Fatma Özkan, **Altın Arığ**, Ankara 1997.

Jean-Paul Roux, **Altay Türklerinde Ölüm**, İstanbul 1999

Saim Sakaođlu, **Kıbrıs Türk Masalları**, Ankara 1983

Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırma**, Ankara 1975.

-----, Kültürel Bir Sembol: Yılan, **Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara 1998

Minali Seyidov, **Azerbaycan Ermeni Alakaları**, Azerbaycan İlimler Akademisi, Bakü 1976.

Olcas Süleyman, **Az i Ya**, Çev: Natık Seferoğlu, İstanbul 1992.

Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, 3. baskı, Ankara 1980.

Şara Şenicje, **Gürcü Halk Masalları**, (Paskunci), Tiflis 1991

Şeyhoğlu Mustafa, **Hurşid-Name (Hurşid ü Ferahşad)** Haz: Hüseyin Ayan, Erzurum 1979.

Esmâ Şimşek, **Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması I-II**, Ankara 2001

Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhi ve Hüsrev ü Şirin'i İnceleme – Metin**, İstanbul 1980.

-----, **Yunus Emre Divanı**,

Vagif Veliyev, **Azerbaycan Folkloru**, Bakü 1985.

Enver Uzun, Ermeni Medeniyet Sahtekarlığı: Sasunlu David Destanı, **Azerbaycan Yazıcılar Birliği**, Bakü 1999, No:2.

Dursun Yıldırım, Türklerin Yılbaşı Özgürlük Günü Bayramı, **Türk Bitiği**, Ankara 1998

KADINLARIN EĞİTİMİ VE KISA TARİHÇESİYLE TÜRK KADINLARI

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi, erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr.

İki türlü eğitim vardır. Örgün ve yaygın eğitim. Her ikisi de birbirini destekler ve başarıyı getirir. Dünyanın neresinde olursa olsun ve hangi düşünceden, felsefi akımdan olursa olsun kadınlarını eğitimsiz bırakan toplumların silinip yok olacağı veya geri kalmışlığı peşinen kabul edeceği kesindir. Ancak ki toplumlar, kadınlarının başarısı neticesinde ve başarılarına paralel olarak yükselirler.

Yeni nesilleri yetiştirenler kadınlardır. Çocuğu erkekler değil, kadınlar eğitir ve hayata hazırlamada ilk temeli onlar atarlar. Diğer eğitimler atılan bu temelin üzerinde yükselir.

Din, bir yaşam biçimidir. Hayata uygulanamayan veya çağın gerisinde kalan, kendisini yenilemeyen dinler ya bağnazlaşır, saldırganlaşır veya silinip giderler.

Özellikle din adına kadınlarını cahil bırakan, eğitimsiz bırakan toplumlarda kadın doğum makinesi ve cinsel obje olmaktan başka bir şekilde algılanmaz. Bir takım kişilerin kendisine din adamı kimliği ile ortaya çıkıp televizyonlarda ve diğer basın yayın organlarında vaaz ve nasihatleriyle yazılarında, açıklamalarında bunu çok rahat görebiliriz. 3-4 yaşındaki bir kız çocuğunun babasına namahrem olacağını söyleyen bir sözde din adamının düşüncesinden ne hayır gelir. Bu adamın akli acaba neye çalışmaktadır? Kızların işyerlerinde çalışmalarının zina olacağını iddia eden bir adamın

Dillerinde dişilik – erkeklik unsurları taşıyan toplumların felsefesi de dünyayı algılamak ve yorumlamakta kadına hak tanımaz. Mesela Arapçada dişilik erkeklik vardır ve tarihin derinliklerinden beri Araplar arasında kadının hiçbir hükmü

yoktur. Her ne kadar İslamiyet ile birlikte Arap dünyasında kadına bazı haklar verilmişse de, daha sonraları bu hakları da elinden alınmıştır. İngilizce, Rusçada ve diğer Hint – Avrupa kökenli dillerde de dişilik erkeklik vardır ve bu toplumlara, bazılarında şimdi dahi, bazılarında ise yakın zamanlara kadar kadının hiçbir hakkının olmadığı görülecektir. Ancak bu farklılığı kanun zoruyla gidermeye çalışırlar.

Türk topluluklarında İslamiyet öncesinde kadın ve erkek arasında bir eşitsizlik yoktu. Tarihi kaynaklar da bunu doğrulamaktadır. Ancak İslamiyet’i kabul ile birlikte kadın, özellikle yerleşik şehir toplumlarında geri plana atılmaya, toplumsal kariyerinden uzaklaştırılarak, sosyal statüsünü kaybettirmeye yönlendirildi. Bunu da din adına yapılan baskılar neticesinde gerçekleştirdiler. Kadın, cinsel bir varlık, neslin devamını sağlayacak bir obje oldu. Anne, bacı, nine, teyze, hala, hayatı paylaştığımız eş olma durumundan çıkarıldı.

“Kutadgu Bilik” denilen ve Türkler arasında ilk İslami eserlerden olan kitapta, Arap toplumunun kadınlara mahsus düşünceleri yer almaktadır. O günden bugüne kadar da bu düşünceler bazı kesimler tarafından çağa da uydurulmadan olduğu gibi devam ettirilmiştir. İşin bir başka tuhaf tarafı İslamiyet kadın ve erkek her Müslümana ilim öğrenmeyi bir görev saymaktaydı. Kadının eve kapatılması İslamiyet’in bir telkini değil, bizzat Arap toplumunun hayatı ve toplumsal yaşayışı algılamasından, biraz da dillerinden gelen bir düşüncenin ürünüydü. Günümüzde dahi Suudi Arabistan’da, kadınların insan olamayacağı tartışılmakta ve kabul edilmektedir.

İlk İslami teşkilat ve teşrifat kitabımız sayılan “Kutadgu Bilik”te kadınlar için, “doğacaksa doğmasa iyidir, doğduysa yaşamasa iyidir, yaşadıysa dışarıya çıkmasa iyidir” diye sözler geçmektedir. Dolayısıyla kadın, ikinci sınıf bir varlık olarak değerlendirilip eve hapsedilmeli yolunda telkinlerde bulunmaktadır.

Kitabi dinlerin hemen hepsinde, kadının, insanoglunun cennetten kovulmaya sebep olan varlık olarak gösterilmesi veya kabul edilmesi ka-

dınları peşinen suçlu ilan etmeye ve kadınların da bu suçluluğu kabul etmesine neden olmuş gibi görülmektedir. Yaratılış efsanelerinde de kadının erkekten bir parça olarak yaratılması da benzer neticeler doğurmaktadır diyebiliriz. Halbuki son ve tekamül etmiş din diye bilinen Kur’an-ı Kerim’de böyle bir şey yoktur.

İslamiyet ile birlikte Türk toplumunda kadınları da toplumsal hayattaki statülerini korumaları yolunda, İslamiyet’le barışık hale getirmeye çalışan ilk hareket, Hoca Ahmet Yesevi tarafından başlatılmıştır. Velayetnamelerde kadın ve erkeklerin bir arada ibadet ettirildiği nedeniyle Hoca Ahmet Yesevi üzerine Horasan’dan bir grup molla ve şeriatçı âlimlerin geldiğinden bahsedilir. Kendisini teftişe gelen mollara verdiği ders velayetnamelerde anlatılır.

Ahmed Yesevî'nin ünü yayılıp müridleri çoğaldıkça muhalifleri ve kendisini çekemeyenler de artmış. Bunlar Hoca Ahmed Yesevî hakkında çeşitli iftiralar uydurup yaymaya başlamışlar. Hoca Ahmed Yesevî'yi bilhassa meclisine kadın-erkek birlikte katılıp zikretmekle suçlamışlar. Şeriate son derece bağlı olan Mâverâünnehr ve Horasan âlimleri bu durumun şeriate aykırı olduğu hususunda birleşip konuyu incelemek üzere birini göndermişler. Yapılan inceleme neticesinde bunun iftira olduğu anlaşılmalı, fakat Ahmed Yesevî kendilerine bir ders vermek istemiş. Hoca Ahmed Yesevî müridleriyle toplantı halindeyken ağzı mühürlü bir hokka getirtmiş ve topluluğa hitaben, “Sağ elini bulduğ çağından bugüne kadar avret uzvuna dokundurmamış biri var mı?” diye sormuş. Kimse cevap vermemiş, sonunda müridlerinden Celâl Ata elini dokundurmadığını bildirince Ahmed Yesevî hokkayı eline vermiş ve onu müfettişle birlikte Mâverâünnehr ve Horasan diyarına göndermiş. Âlimler ve şeriatçılar toplanıp hokkayı açtıklarında, içinde pamukla ateşin bir arada bulunduğunu görmüşler. Bununla âlimler ve şeriatçılar Hoca Ahmed Yesevî'nin kendilerine vermek istediği dersi anlamışlar. Hoca Ahmed Yesevî bu kerametiyle, “Eğer kadın ve erkek ehl-i Hak meclisinde birlikte ibadet ve zikir ederlerse, Hak Teâlâ'nın gücü onların kalbindeki her türlü kötülüğü yok etmeye muktedir olur.”

demek istemiş. Hoca Ahmed Yesevî'nin ahvalinden şüphe edenler çeşitli hediyeler göndermek suretiyle kendilerini affettirmek yoluna gitmişler.

Yesevilik sayesinde Türk – İslamî ve kadınların toplumsal statüleri korunmuştur. Anadolu'ya geliş ile birlikte Hacı Bektaş Veli ve Alevilik sayesinde kadınlar bu statülerini korumayı devam ettirmişlerdir. Ancak Sünnî kesimde sadece dini eğitim verilmeye başlanmış, o da yüksek bir eğitime ulaşmamıştır. Kız çocuklarının ilerleyen yaşlarda eğitimi tamamen yaygın eğitime, ev içi eğitime devredilmiştir. Ya da yüksek eğitim sadece soylulara, asillere bırakılmış gibidir. Harem, bu eğitimi verme görevini de kullanıyordu. Tanzimat ile birlikte kadınların eğitimine önem verildiği ancak bazı tutucu çevrelerin bu gelişmeye direndiği görülmektedir.

Fransız ihtilalini gerçekleştirenlerin başında sokak kadınları gelir. Jan Dark kimdi?

Bizde durum farklıdır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Kara Fatmalar, Halide Onbaşılar, Nene Hatunların fonksiyonunu düşünelim. Nene Hatun gerçekten yaşlı bir kadın değildir. Taze bir gelindir. Rusların tabyaları aşır geldiğini duyunca ileri atılmış, bunun üzerine bütün Erzurum topyekün bir karşı saldırıya geçmiştir.

Yine rivayetlere göre, Ege Bölgesinde eşkiya sürüsü gibi gezen zeybeklerin düşmana karşı verilen mücadeleye karışması, çamaşır yıkayan kadınların hikmetli davranışları ile gerçekleşmiştir. Bunu da anlatmadan geçmeyelim:

Osmanlı döneminde, uzaktan gelen bir erkek, yol güzergâhında kadın veya kadınlar var ise “-Destur... Erkek var!” diye bağırmaktadır. Bunun yapılış sebebi ise, kadınlar kendilerine çekidüzen versinler, anlayış gereği toparlansındır. Dere kenarında çamaşır yıkayan kadınları gören zeybek grubundan birisi kadınlara yönelik olarak “Destur... Erkek var!” diye bağırır. Kadınlardan bazıları oralı olmazlar ve işlerine devam ederler. Bu sesleniş birkaç kere devam eder. Kadınlardan bazıları yine aldırılmazlar. Bunun üzerine Efe kadınların üzerine yönelir ve “Bre edep”izler. Destur... Erkek var! diye seslendik. Neden topar-

lanmazsınız” diye hiddetle bağırır. Kadınların içlerinden eke olanı karşı gelir ve o efeye: “Biz erkek göremiyoruz. Eğer erkek olsaydınız, düşman yurdunuza girmiş malımıza, canımıza, namusumuza ilişirken, sizler böyle gezmez, gider savaşırdınız.” der. Efe ve kızanları kadının bu haklı sözleri karşısında hiçbir şey demez ve hep birlikte düşmanla savaşmaya giderler.

Türkiye’de toplumun kadına bakış açısı, Cumhuriyetle birlikte tamamen değişmiş, eğitimlerine önem verilmiş, ancak bu birden bire ve çabucak olmamıştır. Kırsal kesimde ise günümüze kadar kadınların okutulmaması, okula gönderilen kızların ahlaksızlık yapacağını savunan bir takım güruha rastlanılmaktadır. Dört yaşındaki bir kız çocuğunun babasına namahrem olduğunu savunan, çalışmayı – üretmeyi ve kendi kazancını sağlamayı men eden, kadını sadece bir cinsel obje ve çocuk makinesi olarak gören zihniyetlerin varlığını hepimiz biliyor, görüyor, duyuyoruz.

Ben bu arada hayatta bizzat yaşadıklarımı anlatmak istiyorum.

İki ablam ve bir küçük kız kardeşim var. Ablalarımın ikisi de okula gönderilmedi. 1960’lı yıllarda, öğretmenleri defalarca evimize gelip babama yalvardığı halde onların okula gönderilmediğini yine ablamarımdan duydum. Ablamın büyük olanı, altı çocuk doğurdu ve bunların dördü yaşadı. Evlendikten çok daha sonraları ki bu 1980’li yıllarda gerçekleşti, okuma yazma seferberliğiyle birlikte okula gitti okuma yazmayı öğrendi ve bana, üniversite öğrencisi iken mektup yazdı. Daha sonraları da Kur’an öğrenmeye merak sardı ve okumaya başladı da. Kocasını bir inşaat işçisi, yağlıboya ustasıydı. Halı dokumayı öğrendi ve ailesinin ekonomisine katkı sağladı. Pazarlarda elbise satıcılığı yaptı. Sonuçta yaşayan dört çocuğunu da okuttu. Çocuklarından biri öğretmen, biri bilgisayar mühendisi ve en küçükleri de şimdilerde tıp alanından doçentliğe hazırlanıyor. Bir kızı var ve o da liseyi bitirdikten sonra Belçika’dan bir Türk ile evlendi. Babam, büyük ablamı okutmadığına, pişman olduğunu defalarca dile getirmişti. Böylesine hırslı bir insanın, okumuş olsa idi neleri başaracağını tartışmaya gerek yok.

İkinci ablam, hala okuryazar değil. Genç yaşta evlendirildi. Beş kız ve bir erkek çocuk doğurdu. Büyük kızı, 1980'li yıllarda Boztepe Lisesine giderken, öğretmenleri tarafından kros ekibine seçtirildi. Kırşehir'deki yarışmaya gitmesine, futbol merakı da olan babası müsaade etmemesine karşılık, öğretmenlerinin de teşviki ile katıldı ve birinci geldi. Kızının koşu yarışmasına katıldığını ve birinci geldiğini mesai arkadaşlarından duyan baba, eve hışımla gelip kızını azarlamaya başladı. Biraz sonra da yumuşayıp, "Hele getir şu madalyayı da bir görelim" mahcubiyeti ile birlikte gururunu saklayamadı. O kız, lise son sınıfı, öğretmeni olduğum Ergani Lisesinde benim yanımda bitirdi. Çok istemesine rağmen sınavlarda başarılı olamadığı için yükseköğretime geçemedi. İlk fırsatta hiç tanımadığı birisi ile, görücü usulü ile evlendi ve kızlarına karşı sert davranışlar sergileyen babasının ocağından ayrıldı. Bir oğlu oldu. İstanbul'da işe giren bu kızın oğlu şimdi Gıda Mühendisliğinde okumaktadır.

Ergani'de öğretmenlik yaptığım 1985 yılında, komşumuzun 21 yaşındaki kızı hiç okula gönderilmemişti. Halk eğitim kurslarına kayıt yaptırmıştı. Kendisine bazı hat ve tuğralar vermiştim. İplikle bunları kumaşa işlemiş ve ilk sergisini de açtırmıştım. Bana hediye ettiği iki eserini hala evimde sergilerim. Duydum ki bir dul erkekle, görücü usulüyle evlendirilmiş.

Ardahan Üniversitesi rektörlük binasının önünde, rektör yardımcımız Prof. Dr. Orhan Söylemez ile sohbet ederken, öğrenci işleri daire başkanımız Evrin Hanım yanımıza geldi. Bizden bir yardım istiyordu. Yardımın mahiyeti ise bir kız çocuğunun kazandığı okula kayıt ettirilmesi ile ilgiliydi. Adam, meslek yüksek okulunu kazanan kızını alıp gelmiş Ağrı'dan Ardahan'a. Kazandığı yer ikinci öğretim olduğu için 200 lira gibi bir para yatırması gerekiyor. Adam, "Ben nerden vereceğim bu parayı, ikinci öğretim olduğunu bilse idim hiç getirmezdim. Kayıt yaptırmayacağım, alıp götüreceğim. Evlensin, ev hanımı olsun." Diyordu. Dikkat ettim adamın gömlek cebinde lüks sigara paketi vardı. Orhan Hoca ile birlikte bu parayı biz ödedik. O kızcağzın gözlerinde hem hü-

zün, hem korku ve hem de sevinç nasıl belirmişti anlatamam. O anın fotoğrafı olsa idi, kesinlikle fotoğraf alanında büyük ödülü kazanırdı.

Başarılı bir öğrenci idi. Son sınıfta, bitirdiği tezinden çıkardığı makale ile, Çankırı'daki öğrenci toplantısına katılmaya hak kazandı. Gidecek parası yoktu ve ailesi de bu parayı vermiyordu. Yardımlarımızla gidebildi. Tebliği çok beğenilmişti. Düzenleyiciler, bölüm başkanı olmam nedeniyle bizzat beni arayarak yetiştirdiğimiz öğrencimiz için nedeniyle tebrik ettiler. Katılım belgesi ile birlikte ailesinin yanına gittiğinde annesinin kendisini nasıl kucakladığını, babasının ise, mahcubiyet ile birlikte içten içe nasıl gurur duyduğunu anlatırken kendisi de ağlıyordu. Şimdi mezun oldu ama ne yaptığını bilmiyorum. Keşke, bize gelse idi ve onu enstitüde yüksek lisans ve ileri için hazırlayabilse idik.

Netice olarak diyebiliriz ki, tarihin her döneminde kadınlara yönelik bir baskı ve onu sosyal hayat dışına itmeye yönelik bir hareket olmuştur. Bu hareketlerin temelinde din olgusu yatmakta veya ağır basmaktadır. Kadınların sahip çıktığı, desteklediği bir hareketin başarısız olma ihtimali yoktur. Kadınlarını eğitmeyen toplumların ve kültürlerin geri kalmışlığa, yok olmaya davetiye çıkardıkları kesindir.

KIRIMÇAKLAR

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Prof. Dr., ARÜ, İBEF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr

Kırımçaklar Türk asıllı Musevidirler. Hazar imparatorluğunun bakiyeleridirler. Karaylarla ayrılmaya başlamaları VIII. asra kadar gider. Yapmış oldukları kongre ve toplantılarda her iki grup da birbirini davet ediyor ancak birlik seslerinin arasında her kes kendi tezinin doğruluğu yolunda çaba da sarf ediyor.

Bazı kaynaklar onların Filistin'den gelen Yahudiler olduğunu iddia etse de bu görüş ilmi gerçeklerden uzak olarak addedilmektedir. Bazı kaynaklar ise onları Hazarların bakiyeleri olmakla birlikte değişik yerlerden göçerek gelen Yahudi asıllılarla kaynaşmış olarak gösterir. Büyük Sovyet Ansiklopedisi ise onların kökeni olarak iki kaynak göstermektedir: Türk ve Ceneviz. Resmi

politika gereği olacak ki onlar Türk Dilli Ceneviz asıllı Yahudiler olarak lanse edilmektedirler. (Hatta ilave olarak onların artık Rus dilli olduğu da vurgulanmaktadır ki bu bugün için doğrudur.) Her ne olursa olsun toplumun kendisini tanımlaması elbette çok önemlidir. Kırımçak asıllılar 'Eğer biz beni İsrail'den olsaydık cemaatimiz arasında /Lanet cufutnun sadakasına, hak saklasın belasından/ diye bir atasözümüz olur muydu? Veya Yahudilerde ayrı bir takvim vardır ve onlar bunu hiçbir takvimle değişmezler. Hâlbuki Kırımçaklar 12 hayvanlı Türk takvimini kullanıyordu.' Diye bu teze karşı çıkmaktadırlar. Kırımçakları bir yerlere yamamak veya etnik köklerini saptırmak isteyenler, onların Yahudilere göre farklı ibadet

(Kırımçaklar-Karaylar ve Kırım Tatarları bir arada Kezlev'deki Karay gününde)

edişlerini, gelenek ve göreneklerini, ananelerini izah edemezler.

P. M. Lakub, 1860'da ilk defa Kırımçakların etnografik bilgilerini yayınladı. 'Kırımçaklar Talim'ini bilmiyorlar ve dini hayatlarında onu hiç kullanmıyorlar. Hayat tarzları, gelenek ve görenekleri Yahudi geleneklerinden ziyade Tatarlarınkine benziyor.'sonucuna ulaşır.

Günümüzde anadilini bilen Kırımçak sayısı oldukça azdır. Onların yaşadıkları bölgeleri Kırım'ın Sivastopol (Akyar), Simferopol (Akmescit), Kerç, Feodosya (Kefe) ve Kafkasya'da Novorossiysk ile Suhum olarak verilmektedir.¹

Kırımçaklar üzerine ilk çalışmaları Rusya Yahudilerinin Eğitimi Derneği ve Yahudi Araştırmaları Derneği başlatmıştır. 1860 yılında 'Rassvet' dergisi muhabiri Pötr Moiseyeviç Lakup, Karasubazar'da Yahudi ve Kırımçakların adetleri, sosyal yaşayışları ve cemiyeti hakkında bilgi toplamak üzere görevlendirilmişti. Yaklaşık bir sene Karasubazar'da kalan Lakup'un çalışmalarını 1993 yılında Tavriçeskiye Vedamosti Dergisi (Temmuz-Eylül) sayısında yayınlamıştır.

(Simferopol şehrinde Kırımçaklar adlı dernek ve onun sekreteri.)

İlk modern Kırımçak okulu, Karasubazar'da İsaak Samueloviç Kaya tarafından kurulur. Bu kişi

1 **Başaya Sovetskaya Ansiklopediya**, XIII, Moskova 1973.

1887'de doğmuştur. Daha sonra vakfın parasıyla Vilno'da okutulmuş, Karasubazar' döndükten sonra Kırımçak çocukları için okul açmıştır. Aynı zamanda Tavriya Üniversitesi'nde Arapça, Farsça ve Eski Yahudi dillerini öğrenmiş, Simferopol Pedagojik enstitüsü matematik bölümünü bitirmişti.

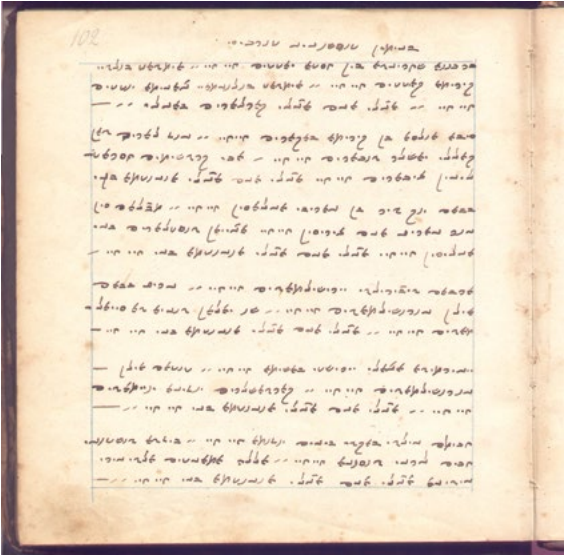
Kaya, Kırım Tatar dilinde ders kitapları hazırlamıştır.² İ. S. Kaya hayatı boyunca Kırımçakların menşeleri ve gelenekleri, adetleri hakkında araştırmalar yapmıştır.³ 1941'de Almanlar tarafından alınan Kerç'te, Kırımçakların öldürülmesi emri yerine getirilirken o buna şiddetle karşı çıkanlardandı. Almanlar Kerç'i aldıktan sonra şehirden çıkamayan Kırımçakları öldürmüşlerdi. Bu toplu katliam eylemi her sene Kırımçaklar tarafından yas günü olarak kabul edilip, toplu mezar ziyareti yapılmaktadır. Bu anmaya "tkun", "tkhun" denilmektedir.

Kaya'nın hayatı zorlu geçmiştir. 1938'de eşi ölür. En küçük oğlu Yakov da savaşta ölür. Sovyet Hükümeti de Kırımçaklara iyi bakmaz. Onun büyük oğlu Rev de hapishanelerde 10 yıl yaşamıştır. Savaş bittikten sonra, Kaya'yı, Kırım Tatar dilinde kitap yayınladığı için Kırım'da kalmasını yasaklarlar. Kırımçak aydını 30 Mart 1956'da ölür. Mezarı Odessa'dadır.

Ressam ve araştırmacı yazar Rebi Davud İliç, yaşlı bir Kırımçak Türkü. Kırımçakların aksakalı. İlkokula gidene kadar Türkçeden başka dil bilmiyormuş, Rusçayı okulda öğrenmiş. Şimdi ise ana dilini bilmiyor sadece bazı kelimeleri anlıyor. Annesi de ölene kadar Türkçeden başka dil konuşmamış. Elde ettiğimiz belge ve bilgilerin büyük çoğunluğunu Rebi'den temin ettik. Daha önce de Türkiye'den kendisine ziyaretçilerin geldiğini söyledi.

2 İsaak Samueloviç Kaya, **Alefbet ve Oqu Kitabı**,1928.

3 İ. S. Kaya, Kırımçaki Etnografiçeski Oçerk, **Yevreiskaya Starina**, I, 1916; **Kırımçaki**, - Kerç 1936.

(Arami alfabe ile yazılı bir metin)

Kırımçaklar, Karaylar gibi kendi ailelerinden gelenlere bırakılmak üzere, yalnızca erkek çocuklar için 'conk' (cönk) adını verdikleri bir defter tutuyormuş. Bu conkların birisi de elinde. Fotokopisini elde ettiğimiz conk 1837 yılında Lermantov tarafından yazılmış İçerisinde Aşık Garip hikayesinin tam metni, şiirler, atasözleri ve türküler vardır.

(Hitler Almanyası'nın kıyımına uğramadan önce bir Kırımçak ailesi)

Rebi, Eski İbrani ve Arami alfabesini okuyabiliyor. Arami alfabesinde normal ünlü olmadığı için okunması oldukça zordur. Lermantov'un yazdığı kitabı okumuş ve Kiril alfabesi ile de yayınlamış Ancak bazı kavramları, Türkçeyi çok iyi bilmediğinden hatalı yazmış. Bunlardan birisi de 'abdestlerini' kelimesi ki bu kelimeyi 'eftazinlarını' diye yazmış. Bu ve buna benzer kelimeleri birlikte okuyarak düzelttik. Rebi Davut'un Kırımçaklar üzerine oldukça fazla çalışması da vardır.⁴ Pismennoye Naslediye Kırımçakov'da, Kırımçak Türkçesi ile yazılmış bir Tavrata da yer vermiştir. Gabay'a ait bir cönk de, Padişah, Şehzade ve Dünya güzeli diye bir masaldan bahsediliyor. Bu conkün Kırım Etnografya müzesinde olduğunu da biliyoruz ancak bakım ve onarım nedeniyle cönkü göremedik.

(Kırımçakların aksakalı, ressam ve yazar Rebi Davut İliç ve geçen yıl kaybettiğimiz sevgili eşi.)

Kırımçakların sosyal hayatı renklidir. Onlar gayet hayırsever insanlardır. Dilencilik ve fakirliği ortadan kaldırmaya çalışırlar. Kendi aralarında anlaşma yaparak mülklerinden yardım sandığına nafaka toplamışlar. Bu vergi miktarı herkeşe göre farklıdır. 1860'ta bu yardım sandığının

4 Rebi Davut İliç, **Pismennoye Naslediye Kırımçakov**, Simferopol 2010.; Rebi Davut İliç, Kırımçaki, Simferopol 2001.

bütçesi 30.000 rubledir. Bu parayla bir hamam kurulmuştu ve fakir kişilere yardım ediliyordu.⁵ Bayramlarda (Purim-Makaveyef Günleri) ve özel günlerde de bu sandığa katkı sağlanırdı. Bundan başka bir fon kurulmuştu ki bu fon da küçük bir faiz karşılığı borç para veriyordu. Vaktinde ödenmeyen borçlar borçlunun aile onurunu zedelerdi.

Kırımçak sosyal tören ve gelenekleri çok eski tarihlere kadar gider. Törenler, yıllarca halkın hafızasında ihtimamla saklanmıştır. Buna hayati gereklilik ve törenlerin dini nitelikli olması sebeptir.

(Kırımçak düğün törenini gösterir tablo.)

Kırımçalarda hastalar, bir takım otlarla şifa dağıtan insanların bilgisine bel bağlardı. Yeni

doğan çocukların istikballerinin parlak olması, yeni evlenenlerin mutlu olarak yaşamaları törenlerin doğru ve uygun yapılmasına bağlıydı. Tıp ve diğer bilimlerin gelişmesi bu uygulamaların unutulmasına sebep olmuştur. Ancak falcılık ve otacılık kısmen de olsa devam etmektedir. Esasında geleneksel inançlar Sovyet halklarının tamamında, özellikle kadınlar arasında olduğu gibi Kırımçaklar arasında da yaygındır.

Kırımçakların meşguliyeti ve adetlerine gelince: Kırım'da ticaret ve zenaatla ilgilenen 200'den fazla insan vardı. Çiftçilik ve zanaatkarlık asıl geçim kaynakları idi. Bunlar dericilik, kunduracılık yapıyorlar ve Paltava, Odessa, Nikolayev, Herson, Harkov gibi şehirlerde satıyorlardı. Evpatoriya'da (Kezlev) bir merkezleri vardı. Karasubazar'daki Kırımçaklar varlıklı kişilerin arazilerini kiralayarak koyunculuk, bağ-bahçecilik yapıyordu. 3 Mayıs 1882'de çıkan kanunla bu icara alma işi sona ermiştir. Çünkü Rusya İmparatorluğu, diğer Yahudiler gibi onların da bazı haklarını kısıtlanmıştı.⁶

Ünlü Karay bilim adamı Firkoviç'in çalışmalarından rahatsız olan bazı Yahudi bilim adamları Onu sahtekarlık ve hırsızlıkla suçlar. Suçlamalarından bir kısmı da Firkoviç'in, Karasubazar'daki ibadethaneden Kırımçalara ait kitapları çalarak bunlar üzerinde tahrif yapıp Karaylara mal etmesi şeklindedir. Bu meseleden ötürü bir müddet Karay ve Kırımçakların arası bozulur. Fakat günümüzdeki gerçek şu ki, Karaylar ve Kırımçaklar aynı soydan gelme, Kırımçaklar henüz bilinmeyen bir sebepten dolayı Karaylar'dan ayrılarak başka bir adla hayatlarına devam etmektedirler.

Kırımçakların Ortadoks Yahudi olmasının hikâyesi ilginçtir. 1860'lı yıllara kadar Kırımçaklar "Kaal" adını verdikleri ibadethaneleri "dua evleri"nde toplanıp birlikte ayin ediyorlar ve bu ayinlerde okunan veya söylenen şeyler sözlüdür ancak dil Türkçedir. Çar'ın adamları Kırımçakları Yahudi statüsünde sayarak sinegoga gitmelerini ister. Kırımçaklar bunu kabul etmezler. İçlerinden biri İstanbul'a giderek bir haham getirir. Haham

5 İgor Veniaminoviç Açkinazi, **Kırımçaki**, Simferopol 2000.

6 P. M. Lakub, Yevrey-Kırımçaki. Etnografiçeskiy Oçerk, **'Knijkiy Jurnal (Vashod)**, No: 4-9, 1891, 17.

çok iyi Türkçe bilen Ortadoks Yahudi Medini Haymshhaya'dır. Haymshhaya Türkçe olarak bilinen ve söylenen bütün duaları yasaklar ve onların yerine Arami dualar öğretir. Fakat aşağıdaki duanın önüne geçilemez ve günümüze kadar getirilir. (Arami dilinde duaları da yalnızca erkekler öğrenebiliyorlar. Kızlar genellikle okula ve okuma yazma öğrenimine tabi tutulmuyorlardı. Karaylara oranla Kırımçaklar daha içe kapalı toplumdur.)

Ölenlerin arkasından aşağıda metnini vereceğimiz ve bugüne kadar şifahi olarak saklanıp korunan dua okunuyordu: *Yaradanım Alla, Atalarımızın Tanrısı! Gunahlarımızı bahışla, zehus etmee takat ver bizge. Evel vahitlardan kelgen adetlerimiz, tılımız milletlerimizge sahlansın. Amen!*

Yaradanım Alla! Bu Kırımçak evimizde er dogmuş adam, dost-arkadaş-ınan-ışanç tapsın bu kara, kıyın kunlerini çekmee. Yardım et bizge yarın yol, çastlı – bahtlı kunler kormee. Kısmet olsa, balalarımız, ahtıhlarımız çastlı yaşaylar, daa guzel gunler korsınler. Amen!

Yahşı fikirler ver bizge olgenleri anmaa, kadış etme erametlı ata-analarımızga, pıkata –pıkanalarımızga, akaylarımızga, kardaş ve kızkardaşlarımızga-epsı tuvganlarımızga. Canları duvacı olsun. Olgenlere ramet, sag kalanlarga meramet. Amen!

Çok yaşlar versin Alla cümle Kırımçaklara Amen!

Kırımçaklarda tek eşlilik söz konusudur. Evlendikten sonar eşler birlikte mezarlığı ziyaret eder ve orada kendilerine yer ayırırlarmış. Bunun manası ölene kadar beraberiz demektir. Evlilik, kapalı bir toplum olduğu için kendi aralarında yapılmıştır. Bu nedenle birbirlerine akraba olmuşlardır. Nüfuslarının çoğalmama sebeplerinden birisi de budur. Erken yaşlarda evlilik vardı. Çoğunlukla gençler evlilik kararlarını kendileri vermez, akraba ve ebeveynleri söz sahibidir. Dul kadınlarla evlilik yasaklanmıştır. Bunun nedeni de birbirlerinden ayrılmış olarak sayılmadıklarıdır

Kırımçakların din adamına ravin denir. Ravin evlilik öncesinde gençlerin günahlarından sıyrılmaları törenini yapar. Yahudilerde (İonkipuka) adlı bir gün var. Ogün af, arınma, merhamet ve dua günüdür ve oruç tutulur. Ogün ravin gençlerin başının üzerinden horoz ya da bir tavuğu

dolaştırarak bunu kurban olarak keser. Oysa bu tören Yahudi dinine göre yapılmamalıdır. Çünkü kurban sadece Filistin topraklarında kesilir. Arınma töreni yapıldıktan sonra gençlerin başlarından aşağı, herkes gücü nispetinde para saçar. Bu tören esnasında fakirlere yardım yapma kurallı gereği evleneceklerin eski elbiseleri dağıtılır. Nikâh töreninde gelin olacak kız, etrafı kadınlar tarafından çevrili olarak bir kenarda, kızlığa veda edişin yasını çeker. Bu kenarda bekleyiş esnasında gelin ağlamalıdır. Kızlar ve erkekler düğünde farklı yerlerde otururlar ve eğlenirler. Bu gün için özellikle belirlenen dualar eşliğinde ravin gençleri şarapla takdis eder. Sonra gelin kocasına itaat yemini eder. Düğün ve oyunlar bittikten sonra ravin gelini masa başına oturtur. Gelinin arkasından damat ve onun akrabaları, en sonuna ise misafirler oturur. Yemekten sonra değişik dualar okunur. Gelin kendi odasına çekilir. Gerdekten sonra gelin ve damat yedi gün odalarından çıkmaz. Kırımçaklarda gelin çeyiz getirmez. Bunun anlaşması da yapılmaz. Nişandan sonra gelin ve damat birbirine çeşitli hediyeler verirler. Damat gelinin evinde, kendine ev yapana kadar bir iki yıl kalabilir.

Çocuk babanın soyadını taşır. Yani çocuk babanın sulbüne bağlıdır. Yahudilerdeki gibi anenin sukbüne kayıtlı değildir. Kadınlar evde ev işleri öğrenirler ve yeteneklerini bu yönde geliştirmeye gayret sarf ederler. Yemek pişirme, çocukların bakımı ve yedi yaşına kadar eğitimi, çamaşır, bulaşık, temizlik, oya – dantel, işlengi vs. işleri kadınlara aittir.

Rebi Davud İliç'in Kiril alfabesine çevirerek hazırlamış olduğu ve yukarda bahsettiğimiz kitap Simferopol'de 2001 yılında basılmış. Üzerinde Kırımçak arması ve armaya iliştirilmiş, Kiril alfabesi ile Vatan – Tanrı – Azat kelimeleri yer alıyor. Kırımçakların Simferopol'de bir merkezleri var. Bu merkezin duvarındaki resimler bir Kırımçak düğününü baştan sona anlatmaktadır. Bu resimler ve Kaya'nın çalışmaları doğrultusunda olaya baktığımızda bunların geleneksel Türk düğünlerinden hiçbir farkı olmadığı anlaşılmaktadır.

İnternet'te Web sayfaları mevcuttur. Rebi'nin

çeviri kitabında 4 adet resim vardır. Bu resimler Purin Yurmihaloviç tarafından yapılmıştır. Aşağıya aldığımız bir yaş destanı ve bir aş destanı Kırımçak folklorunun Anadolu ile bağlantısını çok net ortaya çıkarır.

Yaş Destan'ndan

On dörtünde mahpupluknın çağıdır
On beşinde gören aklın dağıtır
On altı da gögsü cennet bağıdır
On yedi de selvi divana benzer
Aş destanı'ndan
Erişteler uzun olur yiyemem
Pılanaya yağlı olur doyamam
Şehriyenin yanından hiç ayrılmam
Cümlesinin sultanıdır ballı baklava

12 hayvanlı Türk takvimi esasına göre Kırımçaklarda haftanın günleri.: Yugkünü (yuhgünü) = Pazar; Yugbaşkünü= Pazartesi; Ortakünü =Salı; Kankünü =Çarşamba ; Kiçenkünü(kiçeynekünü) =Perşembe; Aynekünü = CumaŞabat Künü = Cumartesi. Şekindedir.

Kırımçaklar ile ilgili olarak Türkiye'de çok az yayın yapılmıştır. Bu konuda ilk kitap bize aittir. Kırımçaklar hakkında çok sayıda da makalemiz vardır. Daha sonraları Nesrin Güllüdağ, Fuzuli Bayat, Haceli Necefoğlu, İsmail Doğan Kırımçaklar ile ilgili makalelerinin yayınlamışlardır.⁷

7 Erdoğan Altınkaynak, Kırımçaklar, Hearlem 2008; Erdoğan Altınkaynak, Karay - Kırımçak İlişkileri Ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri, Dergi Karadeniz, S. 1, Ankara 2008, 35-52.; Nesrin Güllüdağ, Kırımçak Türkçesi Grameri, Ankara 2014.; Ali Haydar Bayat -Hacali Necefoğlu, Kırımçak Etüdleri, Türk Kültürü, sayı 352, 1992.; İsmail Doğan, Kırımçak Türkçesiyle İbrani Yazılı Bir Cönk, Milli Folklor, yıl 13, sayı 50, Yaz 2001.; İsmail Doğan; "Kırımçaklar", Türkler C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 790-795 Nesrin Güllüdağ, Yok Olmaya Yüz Tutmuş Bir Türk topluluğu: Kırımçak Türkleri, Yeni Türkiye, S. 81, Ankara 2015, 452-460.

KAYNAKLAR

Ali Haydar Bayat -Hacali Necefoğlu, Kırımçak Etüdleri, **Türk Kültürü**, S. 352, 1992.

Erdoğan Altınkaynak, **Kırımçaklar**, Hearlem 2008.

Erdoğan Altınkaynak, Karay - Kırımçak İlişkileri Ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri, Dergi Karadeniz, S. 1, Ankara 2008,

İ. S. Kaya, Kırımçaki Etnografiçeski Oçerk, **Yevre-iskaya Starina**, I, 1916

İ. S. Kaya, **Kırımçaki**, - Kerç 1936.

İgor Veniaminoviç Açkinazi, **Kırımçaki**, Simferopol 2000.

İsaak Samueloviç Kaya, **Alefbet ve Oqu Kitabı**,1928.

İsmail Doğan, Kırımçak Türkçesiyle İbrani Yazılı Bir Cönk, **Milli Folklor**, yıl 13, sayı 50, Yaz 2001.

İsmail Doğan; "Kırımçaklar", Türkler C. 20, Yeni Türkiye, Ankara 2002.

Nesrin Güllüdağ, **Kırımçak Türkçesi Grameri**, Ankara 2014.

Nesrin Güllüdağ, Yok Olmaya Yüz Tutmuş Bir Türk topluluğu: Kırımçak Türkleri, **Yeni Türkiye**, S. 81, Ankara 2015.

P. M. Lakub, Yevrey-Kırımçaki. Etnografiçeskiy Oçerk, **'Knijkiy Jurnal (Vashod)**, No: 4-9, 1891.

Rebi Davut İliç, **Pismennoye Naslediye Kırımçakov**, Simferopol 2010.

Rebi Davut İliç, Kırımçaki, Simferopol 2001.

TÜRK DÜNYASI'NDA BÜTÜNLEŞME

Prof. Dr. Nesib NESİBLİ

DTCF, Ankara Üniversitesi[1]

Türk tarihinin son beş yüz yılında Rusya ile münasebetler tayin edici rol oynar. Özellikle eski Altınordu havzasındakiler olmak üzere Türklük 1552'den itibaren gerileme ve kayıp sürecine girdi. Bu uzun süren kötü gidişin, SSCB'nin 1991'de çökmesiyle değişme işaretleri verdiği söylenebilir. Bu durumun getirdiği imkânları belirlemek için daha kuvvetli bir ifade kullanmak da mümkündür: Türklüğün "bahtının açıldığı" yeni bir tarih sürecine girildiğini söylemek de yanlış değildir.

Yeni Türk devletlerinin dünya siyaset meydanına dâhil olması, uzun asırların zincirinden boşalma duygusuyla bir heyecan uyandırdı. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk topraklarının siyaseten olmasa da bir türlü birleşeceği, 21. yy'ın "Türk Asrı" olacağı devlet adamlarınca

sıkça ve her uygun platformda beyan edilir oldu. 100-120 yıl önce temelleri atılan Türk Birliği fikri yeni dünya şartlarında yeniden gündeme taşındı; eski milliyetçi neslin "Dilde, Fikirde, İşte Birlik!" çağrısının gerçekleşme potansiyelinin yüksekliği hissedilmeye, bu büyük gücün yaratılacağı algısı uyanmaya başladı.

Bu heyecan ağırlıklı hareket zamanları artık geride kaldı. 29 yılda bu duygunun yoğun yaşandığı dönemden, aklın hâkim olduğu soğukkanlı yaklaşımlar dönemine geçildi. Bu zaman kesiminde pek çok iş yapılmasına rağmen gerekenler tam manasıyla düşünülmüş, plan ve programlar hazırlanmış ve uygulanmış diyebilmek imkânında değiliz. Üstelik halledilmemiş problemlere ek yeni tehditlerin ortaya çıktığı açıktır ve bunlara nasıl karşılık verileceği endişesi ortadadır.

İki kutuplu dünya sisteminin yerini tek kutuplu dünyaya bırakması, kısa zaman sonra bu durumun değişerek çok merkezli dünyaya evrilmesi; bölgesel bütünleşmelere ivme kazandırdı. Geline nokta, Türk Dünyası'nın her biriminin ve bütünüyle geleceğinin ne şekilde ve hangi bölgede şekilleneceği tartışılan güncel konular arasındadır. Diğer taraftan 19. yy Avrupası için özgün olan millet-devlet ilişkilerinin ayrıntılı şekilde tarif edilmesi ve ona bağlı millet-devlet yapılanmaları örneğinin yeni şartlarda Avrasya'ya geçmesi özel dinamikler oluşturmuştur. Bu, çok şeyi değiştirecek bir süreçtir. Böyle bir karışık ortamda sorular ve aranacak cevaplar da çok katmanlı hale gelmiştir. Temel soru şudur: Türk devletleri ve toplulukları kendi konumunu nerede görüyor, onların bir bütün olarak ortaya çıkması mümkün müdür?

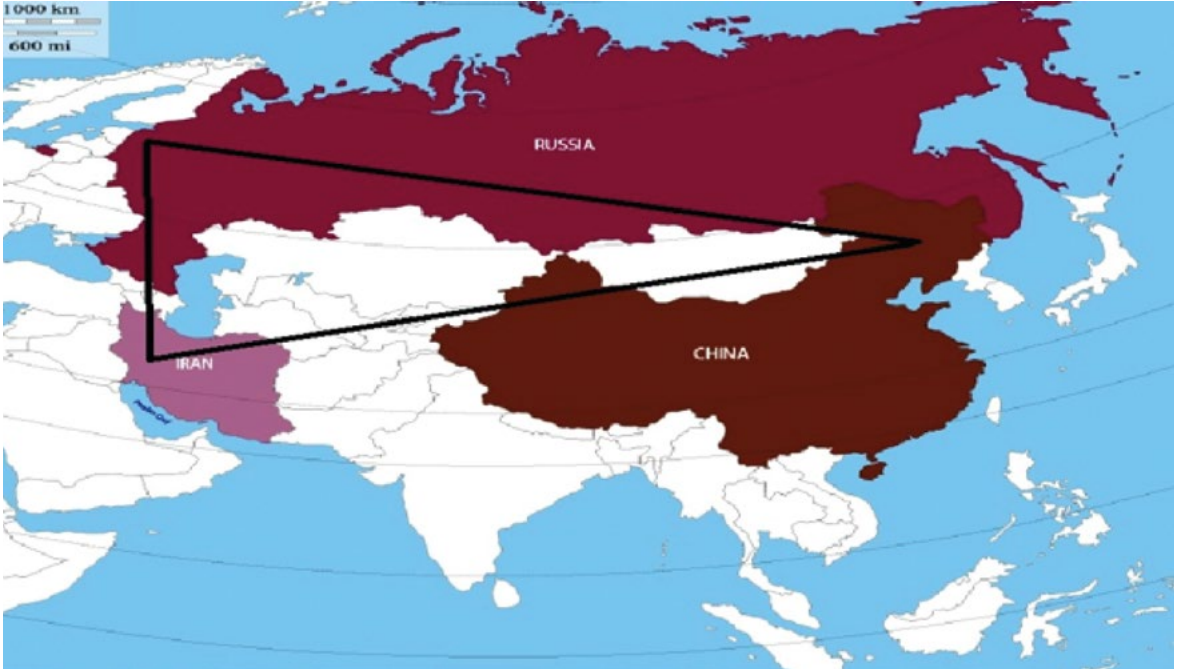
Nereden Nereye?

Yeni bağımsız Türk devletlerinde millet-devlet inşası süreci diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden farklı şekilde cereyan etti. Bu Türk devletlerinde Çarlık ve Sovyet mirasına genellikle olumlu bakıldığından dolayı yeni değerler zar zor kendine yer bulabildi. Bu arada bağımsız devletin varlığı ve idaresi icabı, yeni devlet organları (ordu, merkez bankası, gümrük hizmeti gibi) kuruldu. Fakat devlet kavramının vatandaş için eski otoriter içeriği değişmedi. Düşünülen projelerden ve ortaklıklardan vazgeçildi. Mesela, Merkezi Asya Birliği (Türkistan Birliği) projesi gerçekleşemedi.[2] Var olan sorunlara yenileri eklendi. Bugün bu köklü değişimlerden dolayı Türk devletlerinin kendi içlerinde ve aralarında çözümlenememiş problemleri, çoğalmış hatta katlanmıştır. Bu yıllar içinde ülkeler arası münasebetlerde de hızlı değişimler yaşanmış, çeşitli alanlarda ikili ve çok taraflı ilişkileri ve işbirliğini düzenleyen yüzlerce anlaşma imzalanmış, ama anlaşmaların çoğu kâğıt üzerinde kalmıştır.

Geline nokta kimlik meselesi, belki en çetrefil konudur. Sovyet rejiminin dayattığı kimlikler, bugün tabii bir durummuş gibi devletlerce kabul edilmiştir. Değişen bir durum yoktur. Aslında yüz yıl içinde dayatılan "yeni" kimlikler resmileştiril-

di ve anayasalara geçti. Böylece Jozef Stalin'in 1924'de Türkistan'ı, 1936'da ise Azerbaycan'ı Türksüzleştirme politikaları bu cumhuriyetlerde birçok bakımdan onaylandı. Yerel mikro milliyetçilikler gelişmeye ve daha kuvvetle yer etmeye başladı. Ayrılık ve farklılıklar daha güçlü şekilde belirtilir hale geldi. Birliğin önündeki engellerden biri de ortak alfabenin, daha doğrusu aynı sese aynı işaretlerin, kullanılmamasıydı. Ortak Latin alfabesine geçiş bunun için bir şanstı; bu da büyük ölçüde kaybedildi. Yeni Türk devletleri bunlardan dolayı mazlum durumda kalan Türklerin dertlerine, problemlerine ve çırpınışlarına ses veremiyor. Bir büyük talihsizlik de şudur ki 2002'den itibaren Türk dünyasının lider devletinde (model ülkede) hâkimiyette bulunan iktidar, dünya görüşü itibarıyla Türk Birliği meselelerine soğuk yaklaştı. Eski Rus emperyalizmi ise 2000'in başlarından itibaren toparlanıp, bu bölgelere yeniden arka bahçesi (Yakın Hariç Doktrini) muamelesi yapmaya başladı.

Söz konusu olumsuzlukların yanı sıra geçen 29 yıl süresinde bağımsız Türk devletleri ve toplulukları arasında bütünleşmeyi sürdürecektense onlarca teşkilatın kurulmasını da göstermeliyiz. Bunlar arasında bir ideal birliği var gibi görünse de yer yer kişi ve grup önceliklerine dayandığı görülmektedir. Resmî kurum ve kuruluşlar tabii bu cümlelerin dışında ayrıca değerlendirilecek yapılardır. Onların da ciddî eksiklerle doğdukları söylenebilir. Bütünleşmeyi sağlayacak ve devam ettirecek Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (2009, Türk Konseyi/ Türk Keneşi), Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (1993, Türksoy), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (2009, TürkPA), Türk Kültür ve Mirası Vakfı (2012), Türk İş Konseyi (2011), Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (2014), Türk Üniversiteler Birliği (2013), Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı'nın (2013, TAKM) çalışmaları henüz istenen seviyede değildir.[3] Özel dernek ve vakıfların, Türk Dünyasına hizmet düşünceleri de sağlam bir temele oturtulma ihtiyacındadır. Duygu ve fikir cihetiyle doğru düşünülmüş olsalar bile hedefleri ve yol haritalarını düzenlemede zayıf kaldıkları görülüyor.

Türk Dünyası'nda bütünleşmenin geleceğini ölçülü-biçili, planlı-programlı hale getirmek bakımından bu süreci etkileyebilen olumlu ve olumsuz faktörlere de göz atmak gerekiyor.

OLUMLU FAKTÖRLER

Son 500 yılda hâkim güçler (Rusya, Çin, İran) ne kadar Türk Dünyası'nın coğrafi bütünlüğünü bozmaya, onu param parça etmeye çalışsa da, Türklüğün çoğunluğu belli bir coğrafi bütünlük içinde yaşamaktadır. Özellikle Türkistan'daki devletler ve topluluklar Türklerin yoğun yerleştiği bölgededir. Bunun yanı sıra Zengezur ve Orenburg gibi bitişik ve birleşik yerleşimin zarar gördüğü coğrafi bölümlenmeler de vardır. Bu meselede Hazar Denizi'nin gelecekteki statüsü önemlidir. Türkler, tarihsel olarak bozkır halkı olduğundan etrafında yaşadıkları Hazar, fazla dikkatlerini çekmemiştir.

1991'den sonra Hazar'ın artık beş kıyı devlete ait olması ve burada dünya çapında petrol ve doğal gaz yataklarının keşfi, söz konusu havza'yı dünya siyasetinin duyarlı konusu haline soktu. Hazar'ın hukukî statüsü meselesi son yılların en önemli müzakere konularından birine dönüştü.

Su yüzünün beş kıyı devlet arasında bölünmesi, Hazar'ı Türk Dünyası'nın bir gölüne dönüştürebilir. Hazar gölünün bu beş devletin ortak istifadesine verilmesi Türk Dünyası için kritik bir meseledir. O takdirde mevcut dengelere göre Rusya ve İran askeri deniz gücünün at oynatmasına fırsat doğar.

Rusya, İran ve Çin'in idareleri altında tuttukları Türk halklarını asimile etmek hedefleri açıktır. Yüzyıllardır uygulanagelen bu politika bugünün iletişim imkânlarıyla ileri seviyeye çıkmış görünüyor. Bu şartlarda Türk topluluklarının kültürlerine karşı tutumları, dilleri ve edebiyatları üzerinde yürüttükleri mühendislikler, milli varlığın zayıflamasını sağlamak içindir. Bu bölücü faaliyetlere rağmen Türk kültürü canlılığını korumuş, dünya Türklüğünü bir birine bağlayan en önemli unsur olma özelliğini devam ettirmiştir.

Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ticarî ve ekonomik işbirliği, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları imzalandı. Bakü-Ceyhan, Bakü-Erzurum, TANAP doğal gaz kemerleri ve Bakü-Kars demir yolu hattı gibi gerçekleşen projeler ekonomik bütün-

leşmenin ilk örnekleri oldu. Türk devletleri arasında ticaret ve yatırım hacmine bakıldığında bütünleşme düzeyinin hâlâ ilk aşamada olduğu görülüyor. Burada başka bir önemli husus daha var: Türk topluluklarını bünyesinde barındıran ve bu söylediğimiz dostane olmayan tavırları sergileyen Rusya ve Çin'in Türk devletlerinin çoğu için önde gelen ekonomik partnerler olması dikkat çekicidir. Ama doğal zenginliklere sahip Türk cumhuriyetlerinin ekonomik yapısı tamamlayıcı-rekabetçi esaslarda işbirliğinin genişlemesi için müsait şartlar oluşturuyor.

Ekonomik gerekliliklerin yanı sıra jeopolitik gereksinimler de gün geçtikçe artmaktadır. Çünkü her iki Türkistan için jeopolitik ortam hızla gayri müsait hatta tehlikeli hal almaktadır. Askeri, ticarî-ekonomik ve siyasi alanlarda Pekin-Moskova-Tahran üçgeni işbirliğini pekiştirmektedir.

Söz konusu üçgenin tarihen ve günümüzde Türklerle savaş halinde olmasını görmek için uzmanlık bilgilerine gerek yok. Dikkatle haritaya bakınca ortalama bir aydın bunu görebilir. Bununla beraber, zengin stratejik düşünce geleneğine sahip olmayan, yeni bağımsızlığına kavuşan Türk devletleri gibi, Türk düşmanı üçgenin dışında kalan Türkiye de ne yazık ki artan tehdidin farkında olduğu görüntüsünü vermiyor.

Bu arada başka bir tehdide, dolayısıyla Türklüğü bütünleşmeye zorlayan bir faktöre de kısaca göz atalım. Türkistan'daki devletler ve Azerbaycan, uluslararası teorilerdeki tasnifte ekonomik, askerî ve siyasî parametrelere göre "küçük devletler" listesinde yer almaktalar. Bu grup devletlerin kapasitesinin darlığı ve yetersizliği sadece güvenlik sorunu oluşturmaz, milletleşme sürecinin yarıda kalmasına da yol açabilir.

OLUMSUZ FAKTÖRLER

Şimdi gelelim Türk Dünyası'nda bütünleşmeye engel olan olumsuz faktörlere. Bu faktörler listesinin başına Türk cumhuriyetlerindeki otoriter rejimleri koymak gerekiyor. Bilinen bir gerçeği tekrar etmek zorundayız; entegrasyona yatkın olanlar demokratik rejimlerdir.

Freedom House'un uzun yıllardır sürdürdüğü araştırmalara göre, Doğu Avrupa ve Avrasya'nın totaliter komünist rejimden demokrasiye geçiş dönemini yaşayan 29 ülkesi arasında en kötü durum Türk cumhuriyetlerindedir. Freedom House'un 2018 şemasında da görüldüğü üzere, seçim süreci (EP), sivil toplum (CS), bağımsız medya (İM), milli demokratik idarecilik (NDG), yerel demokratik idarecilik (LDG), hukuk sistemi (JFİ) ve yolsuzluk (CO) kategorilerine göre Türkmenistan 29., Azerbaycan 28., Özbekistan 27., Kazakistan 25. ve Kırgızistan 22. olmak üzere listenin sonlarında yer almışlar. Bu ülkelerdeki yönetimler *Oturmuş Otoriter Rejimler* kategorisiyle tanımlanmaktadır.

Yeni Türk devletlerinde otoriteyi temsil edenler eski Sovyet parti-devlet nomenklatürü denilen yerel elitlerdir. Onları halklarından farklı ya-

pan Rus kültürüne, Rus devlet ve devletçiliğine aşırı bağlılıklarıdır. Son 30 yılda yerli siyasi elitler her ne kadar "milli" görünmeye çalışsalar da, en azından psikolojik olarak Rusçuluktan kopmuş değiller.[4]

Bağımsızlık yıllarında yerel milliyetçiliklerin ve farklı kimliklerin oluşmasına yukarıda değindik. Bu mesele konumuz bakımından çok önemli olduğu için tekrar vurgulayalım: Milli kimlik meselesini çözmeden Türk cumhuriyetleri hiçbir önemli problemini çözemeyecektir.

Siyasi liderler adeta zirve görüşmeleri ve diğer resmi toplantılarda hep soy kökünün birliğini dile getirirler. Fakat Sovyet döneminde Türk halklarına dayatılan bölücü ve coğrafya esaslı Sovyet tarih konseptleri halen yürürlüktedir.[5]

Türk devletleri arasında büyük gücün (great power) yokluğu bütünleşme sürecini aksatan faktörlerden biridir. Türk Dünyası'nın lider devleti olan Türkiye Cumhuriyeti devleti ekonomik ve siyasi parametrelerine göre bölgesel güç sayılmaktadır. Türkiye'nin nükleer güç sahibi devletlerden olmaması da güvenlik meselelerinde diğer Türk devletlerinin gözünde onun liderliğini bir zaaf gibi düşündüren esas unsurlar arasındadır.

Büyük güçlerden hangisinin Türk Birliği'ne sıcak bakabileceği tartışılan konulardandır. Fakat Pekin-Moskova-Tahran üçgeninin bu birliğe düşmanlık edeceği, şiddetle karşı olduğu ve hiç istemeyeceği tartışma kabul etmeyen bir gerçekliktir.

SONUÇ

Yaklaşık 30 yıllık bütünleşme süreci tecrübesi, Çarlık ve Sovyet rejiminin Türklüğe bildiğimizden daha ağır darbe indirmiş olduğunu ortaya koydu. Hızlı de-kolonizasyon politikalarının uygulanmasının geciktirilmesi objektif tarih bilincinin henüz ilk adımlarını atması ve tam yerleşmemesiyle açıklanabilir.

2020 yılına gelindiğinde soru hâlâ şudur: Türk Birliği'nin oluşması karşısında bu kadar engel varken süreç devam etmeli mi? Cevap açıktır: Devam etmelidir. Hatta süreç akıllıca yürütülmezse ve yeterli hızda ilerlemezse bugüne kadar çekilmiş zahmetlerin heder olacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bir diğer hususu da dikkatte tutmak lazımdır: Türkiye beka meselesini gerçekten ciddiye alıyorsa, gerçekten büyük devlet olmak istiyorsa, onun en kestirme yolu Türk Birliği'nden geçer.[6] Türk cumhuriyetleri gerçek bağımsızlığa ve egemenliğe kavuşmak, kimlik ve diğer milli meselelerini çözmek istiyorsa, bunların çözümü de Türk Birliği'ndedir.

BDT/Avrasya Birliği, Şankhay İşbirliği Teşkilatı, hatta Avrupa Birliği/NATO, Türk Birliği'nin alternatifini olamaz. Türkler birlik olurlarsa, bu teşkilatlardan herhangi birine katılmak tehdit değil, fırsatlar sağlayabilir.

[1] Makale Türkçesinin editi ve katkılarından dolayı dostum Yağmur Tunalı'ya teşekkür borçluyuz.

[2] Bkz.: Hasan Ali Karasar, Sanat K. Kuşkumbayev, *Türkistan Bütünleşmesi. Merkezî Asya'da Birlik Arayışları. 1991-2001*, İstanbul: Ötüken, 2009.

[3] Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Bıyıklı, *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar, İlişkiler ve İş Birlikleri*, Bişkek: KTMÜ, 2018. Türk Konseyi'ni Türk

Dünyası'nın gözbebeği sayan yazar, bu teşkilatın faaliyetinde ciddi problemlerin bulunduğunu, "potansiyel olmakla beraber, olması gerekenler beklentilerin altında görülmektedir" diye tespit etmiştir (s. 71).

[4] Bu halin bir belirtisini sunalım. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamoli Rahmonov soy ismindeki eki (-ov) attı. Aynı hareket Türk cumhuriyetleri Cumhurbaşkanlarından gelmedi. Hepsi bir yabancı ada başka bir yabancı ek (-ov, -yev) ilave ederek acayip soy isimleri taşımaktalar.

[5] Darhan Kıdırali ve Gaybulla Babayar'ın *Ortak Türk Tarihi* [Astana, 2017] başlıklı çalışmalarının hazırlanması ve ortaokullarda ders kitabı olarak tavsiye edilmesi görkemli bir yeniliktir. Bu münasebetle Türk Akademisi'ni tebrik etmek gerekir.

[6] Tam 100 yıl önce rahmetli M. Emin Resulzade Azerbaycan meselesinde yanlış konumda olan Türkiye temsilcilerine sesleniyordu: "Senin istikbalin ne Rumeli, ne Hicaz, ne de Irak'ta; Türkistan'dadır, fakat yolunun üzerinde, eski Turan'ın göbeğinde Azerbaycan namında bir genç, yiğit delikanlı var. Yeni Turan'ın anahtarı ondadır. Onunla önceleri anlaşmazlık çıkarırsan, önce onun gönlünü kırıp kendisine bir zarar verirsen bütün imkânların heder, emellerin harap, tahtın da berbad olur." (Mehmet Emin Resulzade, *Asrımızın Siyavuş'u*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği yayınları, 1989, s.35).

UKRAYNA'DA AHISKALI TÜRKLER

Arslan TEKİN

SUNUŞ

Herkesin bildiği hikâyedir... Bülbülü altın kafese koymuşlar da "Ah vatanım!" demiş. İnsanoğluna kendi toprağı hâriç dünyayı versen vatanının özlemini kalbinden söküp atamıyor. Pek çok ülkeden gazetecilik çalışması yaptım; hemen her ülkede "ah vatanım!" diyen insanlara rastladım. Bu insanlar ki, yerini yurdunu edinmiş, çoluk çocuğa karışmış, zengin olmuş; kimi de o yerde doğmuş ama ana-babasının, atasının geldiği toprakları unutmamış.

Öyle olaylarla karşılaştım ki, beni çok etkilemiştir. Kudüs'te Ermeniler, Yunanistan'da Karamanlılar ve en son Ahıskalılar!

Bunları bizzat görmesem, dinlemesem meseleyi abartıyorlar diyeceğim... Ama öyle değil...

Ermeni de, Rum da Türkiye'yi unutamamıştı. Bu topraklar onun öz vatanydı. Müslümanlarla bir alacağı vereceği yoktu ama başkalarının politikalarına kurban gitmişlerdi.

Ahıskalıların dramı bambaşka... Ahıskalılar sadece ve sadece dünya siyaset tarihine ismi, çağdaşı Hitler'le birlikte en acımasız diktatör olarak geçen Stalin'in keyfi uygulamalarının kurbanları idiler.

Ahıskalılar neden yurtlarına dönemiyorlar, neden dünyanın dört bir tarafında, acılar, sefaletler içinde yaşıyorlar?

Neden başkaları döndü de onlar dönemedi?

Neden?... Neden?...

Ahıskalılar 1994 yılında Çeçenistan'da karşıma çıktıklarından beri, bu sorunun cevabını Özbekistan'da, Gürcistan'da ve en sonra Ukrayna'da aradım.

Ukrayna'da Ahıskalıların "kampları"nı gezdim... Yurt özlemlerini, yoksullarını, çaresizliklerini gözledim.

Bu röportajımız, Ukrayna'da yokluk içinde yaşamaya mecbur bırakılmış Ahıska Türklerinin yaşayışlarından kesitlerle yola çıkarak bu acılı "vatansız" insanların geçmişi ve geleceği üzerinedir.

Bu çalışmanın bir kısmı gazetede çıktıktan sonra Ahıska meselesi üzerine tartışma başladı. Bana iki araştırmacıdan O. Uravelli ve Yunus Zeyrek'ten –ki her ikisi de Ahıska meselesine çok kafa yormuş kıymetlerdir– tenkidî yazılar geldi. Bu yazıları aynen bu kitaba aldım.

Acılı Yurdun İnsanları

Karaçay Türklerinden Halimat Bayramuk'un "İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" romanı kadar beni yaralayan, düşündüren eser çok azdır.

Erich Maria Remarque (1898-1970)'ın (Ünlü "Garp Cephesinde Yeni Bir şey yok" romanının yazarı) "İnsanları Seveceksin" romanı hem üslûp bakımından hem roman tekniği bakımından çok güçlü olmasına rağmen (ikisi de çeviri kitaplar olduğu için çevirirken edebî kayıplar eşit) "İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" (Ötüken Yay.) gibi hiç etkili olmadı. Erich Maria Remarque bir Yahudi ve soyunun Alman Nazilerinin kırıma uğratmasını dramatik bir dille anlatıyor... Hele Nazi kamplarını anlattığı bölümler insanın yüreğine işliyor.

"İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç", neden "İnsanları Seveceksin"den daha etkili oldu? Herhâlde benim dilimin bir versiyonunu konuşan, benim

dinimden olan insanların inanılmaz sürgün dramını anlattığı için...

Stalin, kölelerine hep aynı muameleyi yapıyor... İnsanlar hayvan katarlarına dolduruluyorlar ve çok ağır, çok meşakkatli bir yolculukla sürgüne gönderiliyorlar. Halimat Bayramuk'un "İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" her satırı, her sayfası insan yüreğinin derinliklerinde tortu bırakmış sürgün acılarının aksisadasıdır:

"Gün, yıl kadar; gece ise ondan da uzun görünüyordu. Katar yol almaya devam ediyorsa da zaman ilerlemiyor gibiydi. Her zaman olduğu gibi günde bir kez ihtiyaç molası ve ölü çıkarma. Feryat, figan ve göz yaş. Ölülerin sayısı da her geçen gün artmakta. Burada aklı olan, aklını yitirmiş gibidir. Gerçekten delirenler de vardı. İnsanlar âdeta ağaç kütüğü gibi olmuşlar, idraklerini kaybetmişler. Tek yaptıkları veya yapmaya çalıştıkları şey yiyecek aramak, soğuktan korunmak...

Gokka Abidat'ın sessizce ağladığını görerek sorduğunda:

- Çocuk öldü ama onu kimse duymasın, hatta öteki çocuklarım bile. Onlara uyduğunu söyledim. Gideceğimiz yere bir an önce yetişebilirsek, onu kendi ellerimle toprağa vereceğim, dedi

Mola verdiklerinde yere kar yağmış olduğunu fark ettiler. Gokka annesinin yere inmesine yardım ederken, солдатların, bunların vagona doğru gelmekte olduklarını gördü. Abidat ölen kızının yanında kalmıştı. Aslında ölünün vagona kalmasını sakıncalı olduğunu Gokka bilmiyor değildi. Yine de telaşlandı. Çok geçmeden çocuğun cesedini de çıkardılar. Abidat'ın ağlayacak gücü yoktu, peşlerinden bakakaldı.

Tekrar vagona toplandılar. Artık ağlayan, inleyen pek yoktu, zaten buna güçleri de kalmamıştı. Çocuklar kıpırdamadan yatıyordu. Sözü kısası hayat gittikçe sönüyordu."

*

Stalin 21 halkı yerlerinden etmiş... Kafkas halklarının Müslüman olanlarını, Kırımınlı, Kovelileri ve başkalarını...

En son yurtlarına dönenler Kırım Türkleri oldu. Sürgündeki 21 halktan yalnız biri kaldı: Ahıskalılar. Dünya dillerinde Mesket olarak bilinen Ahıskalılar.

Ahıska, bizim hemen sınırimızda... Kırım da öyle... Kırım'la aramızda Karadeniz var... Ahıska ise doğumuzda Posof'a 12 kilometre uzakta... Tel örgülerin öte yanı... Kim bilir Türkiye'ye girebilen nice Ahıskalılar tel örgülerin bu tarafından öbür tarafına bakarak iç geçirip ağıt düzmüşlerdir...

Ukrayna'da bir kampta karşılaştığım Ahıskalı, 1944 sürgününden önceki dönemi anlatırken, tel örgülerin Ahıska tarafından Türkiye tarafını seyrettiklerini, uzaktan uzağa bayramlaştıklarını, düğünlerine, yaşlarına ortak olduklarını söylemişti.

Ahıska'nın yüzölçümü 6.160 km²'dir. Bölgede 91.000 kişi yaşıyordu. 14 Kasım 1944'te hepsi sürgün edildiler. Şu anda sürgündeki Ahıskalıların ülkelere göre dağılımı şöyle: Azerbaycan: 106.000, Kazakistan: 145.000, Kırgızistan: 57.000, Özbekistan: 30.000, Rusya Federasyonu: 70.000, Ukrayna: 18.000. Diğerleri: 3.000. Toplam: 429.000. Bu rakama Türkiye'ye göçenler alınmadı. Bunların da 200.000 olduğu tahmin ediliyor.

Ayakta kalabilen tek Osmanlı camisi Ahıska'nın Sakuneti köyünde imiş.

Ahıska Türklerinin varlıklarından da dramlarından da pek kimsenin haberi yoktu; ta ki, Sovyetler dağılmaya yüz tutuncaya kadar... Yani Gorbaçov'un glastnostu, perestroykası konuşulmaya başlayana, Sovyet cumhuriyetleri kıpırdanana kadar.

Bu kıpırdanma Ahıska Türkleri için çok acı oldu. Özbekistan'da Türk Türk'e kırıdırılmak istendi. Bu olay çok anlamlıdır. Bunun sebepleri üzerinde durmayacağım... Neticelerinden yola

çıkacağım. Bu neticelerdir ki, Ahıska Türklerini "Mesketlerin dramı" olarak bütün dünyaya duyurmuş, Türkiye meseleyi halletmek için önayak olmuştur.

Neden Stalin'in sürdüğü bütün topluluklar yurtlarına 13 sene sonra, 30 sene sonra, 40 sene sonra, 45 sene sonra dönebildi de, Ahıska Türkleri 55 yıldır dönemiyor?

*

Kafkasların Rusların elinde bulunan bir Petigorski şehrinde bana telefon etmişlerdi. Telefonda kişi Anadolu Türkçesiyle konuşuyordu. Biraz daha konuşunca şive farkı anlaşılıyordu.

Bu kişi Ahıskalı Türk'tü ve kader onu Kafkasların bir ücra köşesine atmıştı.

Her rastladıkları Türkiyeli Türk'e dertlerini anlatıyorlardı. Birincisi vatan hasreti; ikincisi çaresizlikleri idi. Buldukları yerde cuma namazı kılabilen bir cami bile yapamamışlardı. Çocuklarını okutacak okulları yoktu. Rus mekteplerine gidenler ise yukarı sınıflara doğru gelindikçe dökülüyorlardı. Üniversiteyi bitirenler hemen hiç bulunmuyordu...

Benim telefonumu Kafkaslara iş yapmaya giden bir iş adamı tanıdıktan almışlardı. Ahıskalılar dertlerini bu iş adamına açmışlar, o da: “Sizi şimdi bir gazeteci ‘ağabey’le görüştüreyim.” demişti.

Zaten meselelerine yabancı değildim ve uzun zamandır bu meselenin üzerine gitmeyi düşünüyordum.

Ukrayna’da Kamplar

Ben önce Ukrayna’dan işe başladım...

Ukrayna nere, Ahıska nere? diyeceksiniz...

İnsan vatanından sürülünce, ha Ukrayna, ha Rusya, ha Sibiryaya... Fark etmiyor. Nerede bir tırnak ucu imkân verilmişse oraya savruluyor. Ahıskalılar da böyle...

*

Ukrayna’ya ilk defa gidiyordum. Daha kuzeye gidildikçe hava soğuyor... İyi giyinmeli... Gidece-

ğim şehir Donetsk. Ukrayna’nın doğusunda. Başşehir Kiev’e 730 km., Kırım’ın başşehri Bahçesaray’a ise 600 km. uzak.

Türkiye’den Donetsk’e haftada iki gün Ukrayna uçağı kalkıyor. Ahıskalılar Donetsk’e 120 km. uzaklıkta Slaryanks’a yerleştirilmişler. Donetsk’ten buraya geçeceğim.

Havaalanında Ukrayna Müslümanlarının önde gelenlerinden Kâmil Nazimoviç karşıyor. Kâmil Bey bir Tatar Türk’ü ve Ukrayna’nın en büyük camisi olan Donetsk Camisi’nin de dernek başkanı...

Ukrayna Müslümanları deyince... Herhâlde bir Kırım Türklerini biliyorsunuz. Kırım’dan başka Ukrayna’nın bütün sathına yayılmış Tatar Türkleri yaşıyor. Sayıları kiminin dediğine göre 1,5 milyon, kiminin dediğine göre 2 milyon... Ukrayna Müslümanları bir uyanışın eşiğindedir. “Ukrayna Müslümanları Partisi” adıyla bir partileri bile

var. Ukrayna'ya gidene kadar onlar hakkında pek bilgim yoktu. Dikkat çekici gözlemlerim oldu. Sadece şunu belirteyim, sürgün Ahıska Türkleri için Ukraynalı Tatar Türklerinin arasında bulunması bir şanstı.

Eğer eski Sovyet cumhuriyetlerine uçakla gitmişseniz, hemen her havaalanında aynı karışıklığı yaşıyorsunuz. Çantanızın gelişi gecikiyor; ahiret sorularına muhatap oluyorsunuz. Cebinizdeki paranıza kadar göstermek zorunda kalıyorsunuz. Burada Özbekistanlıların hakkını teslim edelim, kaç defa gittim, hiçbirinde zorluk çekmedim. Diğerlerinde ise, çantanızın banda gelmesini boşuna hayal edersiniz. En az yarım saat bekledikten sonra havaalanının içinde arabadan çantanızı bulup itiş kakışla almanız gerek.

Gümrük işlemlerini bitirdikten sonra kendimi dışarı attım. Kapıdan çıkar çıkmaz karşımda elinde ismimin yazıldığı bir kâğıt tutan iki kişi gördüm ve onlara yöneldim. Onlar da soran, araştıran gözlerle etraflarına bakıyorlardı. Kâmil Beyin yanında bir de Koreli arkadaşı vardı.

Donetsk'te hava İstanbul'a göre çok soğuk ve her yer karla kaplı... Arabamız, gide gele buzlaşmış yolda seyrediyor. Şoförün ustalıkla kullandığı otomobil ne kayıyor ne sarsılıyor. Allah'tan iyi bir günde gelmişiz. Kâmil Bey öyle diyor. Bir iki gün önce gelseymişiz, tipiye yakalanacaktık. Sonra Kiev'e kadar gittiğimde gördüm ki, Ukrayna'nın her yerinde kar var.

Kâmil Nazimoviç ve Koreli arkadaşı beni otele yerleştirdiler.

Halkların Kardeşliği

Malaçar'da iki katlı bir bina Ahıskalılara tahsis edilmiş. Bu binada 19 aile yaşıyor. Ahıskalıların dertlerini dinlemek için binanın altında bir haneye misafir oluyoruz. Evin sahibi Server Yasinov, karısı da Maşhal Yasinova. Burada bekçilik yapıyor ama beş yıldır para alamıyor. Bir ineği var; sütünü satıp karnını doyuruyor.

Malaçar'da kalan ailelerin hepsi dertli... Herkesin ailesinin bazıları ya Özbekistan'da kalmış ya başka memlekette. Gidip gelmeleri

mümkün değil... Yol parasını kaldıramıyorlar. Evli çocuklarını, kardeşlerini 10 yıldır göremeyenler varmış.

Ahıskalıların, çocuklarını Ukrayna okullarına yazdırmaktan başka çareleri yok ama çocuklar dile yabancılar. En fazla altıncı sınıfa kadar gelebiliyorlar. Liseyi bitireni çok az.

Ahıska Türklerinin dramını incelerken önce Gürcistan'ı tanımak ve onların Ahıska Türkleri meselesine bakışını anlamak istedim ve iki yıl kadar önce Gürcistan'a gittim. Diploması dilinde hani ne derler: "Dost ve müttefik"... Gürcistan bizim için öyle...

Türkiye ile bu ülke arasında hiçbir problem yok. Ülkemizde belki bir, belki iki milyon Gürcü yaşıyor. Bu insanlar bizim insanlarımız. Dolayısıyla Gürcistan'da yaşayan Gürcüler de akrabalarımız!

Ve... Ahıska Türklerinin, Gürcistan toprakları içinde kalan bölgelerinden göçürülmesinde de Gürcülerin hiçbir rolü yok. Zaten o despot komünist yönetiminde bir milliyetler, bir de "nomenklatura" yani iktidarı ellerinde tutanlar vardır. "Nomenklatura"nın en tepesinde de o zaman daha önce yazdığım gibi Stalin bulunmaktadır. Stalin de Gürcü'dür. Ancak, Ahıskalıların sürülmesiyle Stalin'in Gürcülüğü arasında bir bağlantı kurmak imkânsızdır. Stalin değil de yerinde Rus Lenin olsaydı, sonuç aynıydı. Komünist zihniyet meselesi...

Sovyetler dağılırken Gorbaçov'un yönetiminde Dışişleri Bakanlığı koltuğunda oturan ve dünyaya geniş bir perspektiften baktığına inandığım Şevardnadze'nin, Ahıskalıları gibi gadre uğramış, mazlum bir topluluğun eski topraklarına kavuşup vatan acısını dindirmelerinin önünde bir set olacağını düşünmek haksızlıktır.

Nitekim, Şevardnadze beş bin Ahıskalı ailenin dönüşüne izin verdiğini açıklamıştı.

Ama iş izin verdim demekle bitmiyor. Arkasından ister istemez bazı şartlar geliyor. Ahıskalıların topraklarından sökülüp atıldığı yerlerde şimdi başkaları yaşıyor ve bunlar çoğunlukla Gürcüler ve Ermeniler... Üstelik Ermenilerin bu topraklarda gözü olduğuna dair rivayet de muhtelif... Bana, o zaman, Ermenilerin silahlı olduğu söylenmişti.

Ferdî olarak insanları düşündüğünüzde ne Gürcü'nün ne Ermeni'nin ne de Türk'ün bir birinden farkı yok... Aynı bölgenin insanları... Dilleri ayrı, dinleri ayrı ama, ortak lisanları insanlık. İnsanlıklarının da ortak yanları var. Yüz yıllardır bir arada yaşamamanın, komşu yaşamamanın getirdiği alışkanlık, töre ve gelenek birliği... Siyasî emeller güdenler, akıllarını çelmezlerse bu insanların bir arada yaşamamaları için hiçbir sebep yoktur.

Ukrayna'da Simenoka solhozunda Kâmil Mugaraşilov'la konuştum. Kâmil Mugaraşilov başından geçen bir olayı anlatmıştı.

Kâmil Mugaraşilov'un dedesi ve babası, Ahıska'nın Cünta (Çivinta) köyünden sürülmüş.

Yıl: 1980. Kâmil Mugaraşilov hastalanıyor ve Ahıska tarafına Borcom şehrine sanatoryuma tedaviye gidiyor. Hastaneden izinli çıktığı zamanlar Borcom pazarında dolaşiyor.

Pazarda bir Ermeni'yle karşılaşıyor. Bu Ermeni onun dedesinin köyünden ve dedesini de tanıyor. Kendisini köye götürebileceğini söylüyor. Bu Ermeni'nin ailesi Ahıskalılar sürülünce onların köyüne getirilip yerleştirilmiş. Ermeni, Kâmil Mugaraşilov'u evinde ağırlıyor. Ertesi günü, Kâmil Mugaraşilov'u babasının evine götürüyor. Bu evde, bir Terekeme Türk'ü kadınla evli Gürcü oturuyor. Gürcü eve buyur ediyor ve iki gün ağırlıyor.

Ermeni, Gürcü ve Türk dostluğu... Başkalarının siyasetinin kurbanı bu insanlar pekâlâ anlaşıyorlar.

63 Köy Boş

Ahıska'da göçürtülen Türklerin oturduğu köylerin sayısı 220'dir. Buralara çevreden veya başka bölgeden getirtilen Gürcüler ve Ermeniler yerleştirilmişlerdir. Ancak 63 köyün boş tutulduğu belirtilmiştir.

Ahıskalılar diyorlar ki: Yeter ki güvenlik içinde bizi vatanımıza iletsinler. Biz dışımızla tırnağımızla çalışır, eker biçer, kazanırız.

Şevardnadze 5 bin ailenin dönüşüne izin vermişti ama bu öyle kolay değil... Gürcüler, Ahıskalıları tekrar iskân etmek için bizim elimizde imkân yok, diyorlar. Güvenlik meselesi bir tarafa, orala-

rın yeni sahiplerinden satın alınması gerekiyor. Yani mesele çetrefilli...

Eski Devlet Bakanı Refaiddin Şahin'in Gürcistan'a özel bir ilgisi olduğu gibi Gürcü yetkililer de kendisini seviyor ve sayıyorlar. Refaiddin Şahin Bey'in Türk millî meselelerine de yakın ilgisini bildiğim için Ahıskalıların dertlerini açtım. Refaiddin Şahin Bey şunları söyledi:

"Emlâk Bank benim başında olduğum Devlet Bakanlığına bağlıydı. Emlâk Konut olarak Ahıska'ya, sürgündekilerin getirilip yerleştirilmesi için 2 bin mesken yapmayı taahhüt ettik ama sözümüzü yerine getiremedik."

Hayatta Kalma Savaşı

Ahıskalıların sürgün yaşadıkları Slaryanks'a varıyoruz. Burası eski bir askerî kampmış. Ahıskalılar getirilip yerleştirilmişler.

Ukrayna'da Donetsk Cami Derneğinin başkanı Kâmil Nazımoviç, Ahıskalıları görmeye benimle geleceğini söyledi. Kâmil Bey onları biliyormuş. Dinî bayramlarda ve ihtiyaç olduğunda Ahıskalılara Ukrayna Tatar Türklerinden toplanan yardımları götürürmüş. Arabayı damadı Ruslan kullanıyordu. Ruslan Tatar Türkçesini hemen hiç bilmiyordu. Ukrayna Müslümanları arasında dil meselesi çok mühim. Birçok yerde Rusça ana dil kabul edilmiş.

Yanımızda Fahrettin isminde bir Ahıskalı genç de vardı. Bu genç, Donetsk Camisi bünyesinde açılan ve Ukrayna Devleti tarafından resmen tanınan İslâm Fakültesinin öğrencisi idi. Yarı yıl tatili için ailesinin yanına gidiyordu. Ayrıca bize de yardımcı olacaktı.

Kâmil Bey yoldan endişeliydi. Ukrayna'nın kışı bizim kışa benzemiyor. Hava sakinken, birden tipi çıkabiliyordu.

Yola koyulduk. Ana yol olduğu için çoğu yer kardan temizlenmişti. Yolda sıkı polis kontrolü vardı. Ama bizi hiç durdurmadılar. Donetsk'i çıkınca sağ tarafımda bir alanda insanların öbek öbek topladıklarını ve bir işle meşgul olduklarını görüyordum. Ama bir anlam veremiyordum. Kâmil Bey, bu insanların balık tuttuğunu söyledi.

Meğer orada bir göl varmış ve göl buz tuttuğundan insanlar gölün üzerinde delik açıp balık avlıyorlarmış. Bu insanların zevk için bu işi yaptığını sanmayın; onlar üç beş balık tutup günlük işlerini çıkaracaklar.

Donetsk'ten sonra, Kostantinovsk, Duruşkovka, Kramotorsk şehirlerini geçiyor, Ahıskalılar sürgün yaşadıkları Slaryanks'a varıyoruz. Burası eski bir askerî kampı. Ahıskalılar getirilip yerleştirilmişler. Kamp meskenlerine bitişik ahırlar, kümesler yapılıncaya bir köy görüntüsü çıkmış ortaya. Ahıskalı sürgünlerle konuştuğunda bu öğretici ahır ve kümeslerin nasıl bir önem taşıdığını anlayacaktım. Çünkü; Ukrayna fakirdi,

sürgünlere yardım sağlaması mümkün değildi. İş verse dahi, kaç yıldır aylık ödemiordu. Bütün eski Sovyet kalıntısı devletlerde olduğu gibi, Ukrayna'da da ücretler çok düşüktü ve bu parayla insanlar karınlarını dahi doyuramıyorlardı.

Zorda kalan bir insan da geçim çareleri arıyorlar ve buluyorlardı. Meselâ hayvancılık; bir ineği olan, birkaç tavuğu olan karnını doyurabiliyordu.

Sürgün edilenler veya göçenler, değişik çevrelerden ve kültürden geldiklerinden dolayı yeni yerlerinde ayakta kalabilmek için yerlilerden fazla çalışıyor; bilgi ve kültürlerini de yerlilerin bilgi ve kültürleriyle birleştirip ayakta kalma savaşı verdikleri gibi, etraflarına da çok şey öğretiyorlardı.

Daha iki sene önce Yunanistan'da, Türkiye'den göçen Karamanlılar ve Rumlar, eski Yunan halkına insanca yaşamayı ve medeniyeti öğrettiklerini bana, Anadolu şivesinin bütün hususiyetlerini taşıyan Türkçeleriyle tatlı tatlı anlatmışlar ve kendilerine bir öğünme payı çıkarmışlardı.

Ahıskalılar da Stalin'in hayvan katarlarında Asya'nın içlerine sürüldüklerinde, yerli halkın eski alışkanlıklarını terk ederek kendileri gibi çalışkan olduklarını ve yeni şeyler öğrendiklerini söylediler.

Türkiye'ye Göç

Köye girişte iki kişinin karlı yolda yürüdüğünü gördük. Kâmil Bey, o kişilerden birini tanıyordu. "İlimdar Dayı" dedi. Arabamızda yer olmadığı için alamadık. Hızla köy meydanına geldik ve Ruslan'ı geri göndererek İlimdar Dayı ile yanındakini getirttik.

Bizi duyanlar birer ikişer evlerden ara sokaklardan çıkıp yanımıza gelmeye başladılar. İslâm Fakültesi öğrencisi Fahrettin, kendi evlerinde

toplanılmasını teklif etti. Çünkü, Fahrettin'in ağabeyi Sadri Ahmedov, aynı zamanda, Ahıska Türklerini temsil eden Vatan Derneği'nin Sırayanks Şubesi başkanı.

Geniş tek bir odada bir aile kalıyor. Burası anlaşılan eski bir koğuş.

Bir Türk gazeteci olarak meseleleriyle ilgilenmem onları o kadar duygulandırdı ki... İlimdar Dayı benim için dua ediyor.

Acıyı çeken bilir. Ahıskalıların kaçınıcı sürgünü bu! Yüz yıllar öncesine gittiğinizde İç Anadolu'dan göçürülüp Ahıska'ya yerleştirilmişler. Onun için Türkçeleri, yakınlarındaki Azerîlerden ve diğer Türk gruplarından farklı. Orta Anadolu ağzının hemen bütün hususiyetlerini taşıyorlar. Yıllar içinde, sürgünden sonraki yaşadıkları çevrenin etkisi kendisini gösteriyor. Rusçadan, Gürcüceden ve diğer Türk topluluklarının şivelerinden kelimeler alınıyor.

Ahıska, Dede Korkut Hikâyelerinde Ak-Sıka (Ak Kale) olarak geçer. Gürcüce adı Ahal-tsikhe (Yeni Kale)'dir.

Ahıska bölgesinde 1267'den itibaren Kıpçak Türkleri Atabekler Beyliğini kurmuşlar. Atabekler Beyliği 310 yıl sürdü.

Ahıska 1578'de III. Murad zamanında, Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Ahıska'nın da içinde bulunduğu bölgeyi Osmanlı topraklarına kattı. Ahıska, Çıldır Eyaleti merkezi oldu. Yozgat, Konya ve Tokat'ta Türkler getirilip buralara yerleştirildiler. Onun için Ahıskalılar kendilerini öz Anadolu Türk'ü kabul ederler.

1828'de, Ruslar, tıpkı şimdi Çeçenistan'da uyguladıkları bir vahşî saldırı ile Ahıska'yı aldılar. 50 bin kişinin yaşadığı Ahıska'da çocuk ve kadın demeden 40 bin insanı katlettiler. Ruslar her zamanki politikalarını burada uyguladılar ve bölgeye 100 dolayında Ermeni'yi yerleştirdiler.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Ahıska, Ardahan, Kars çevresinde Rusların desteğinde Ermeniler yine katliam yaptılar. Şubat 1918'de Türk Ordusu Erzurum, Sarıkamış ve Kars'ı kurtarınca, Ahıska-Ahılkelek Türkleri Ermenilerin elinden kurtulmak için Türkiye'ye müracaat ettiler. Referandum sonucu Kars, Ardahan ve Batum vilâyetlerinde referanduma katıldı. Kullanılan 87.048 oyun 85.129'u Türklerin lehine çıktı. Böylece bu vilâyetlere bağlı Ahıska ve Ahılkelek Osmanlı Devleti'ne bağlandı. (Rasim Bayraktar, 21. Yüzyılda İnsanlık Dramı, 1999)

*

Simenoka solhozunda yaşayan İslâm Abbasov:

- Ukrayna'nın bir ton altını yerine, Ahıska'nın bir cadı ekmeği eyidir, dedi.

"Cadı ekmeği"ni açıklarken lazut ekmeği diye açıklık getirdi; sonra bunu da anlamadığımı görünce "lazut"un "mısır" manasına geldiğini belirtti. İslâm Abbasov, dertli mi dertli... "Yatıyorum kalkıyorum, bura kim, ben kim diyorum." diyor, sonra yanımdaki arkadaşlarıma dönerek:

-Bize sitki candan yardım etse vetene gitsek, bu adam sorgusuz sualsiz cennete girer!

Ahıskalılar Slaryanks'ta Ukrayna hükûmetinin tahsis ettiği bu yerlerde kalıyorlar. Ukrayna'nın imkânları kıt. Ancak bu kadarını yapabilmiş. Zaten Ahıskalılar da bundan şikâyetçi değiller. Kendilerini kabul ettikleri için, Ukrayna

hükûmetinden Allah razı olsun, diyorlar.

Ahıskalı kadınlara "acıların kadınları" desek yeridir. Hepsi yurtlarından atıldıkları zamanı hatırlıyorlar ve anlatırlarken, gözleri buğulanıyor. Şimdi Ukrayna'da sığındıkları birer göz derme çatma evlerde yurtlarına dönme umuduyla yaşıyorlar.

Ahıskalı Annenin Büyük Derdi

Adı: Sayalı Becetova. Kocasını ölmüş, yedi çocuğu ile kalmış. Bir de sürgün yiyip Ukrayna'ya düşmüş. Çocuklarının dördü kız, üçü erkek. En büyük kızını vefat etmiş, ondan iki torunu kalmış. Üç çocuğu ise sakat. Belden aşağı hemen hemen yok. Bir sedirde gün boyu oturmaya ve bakıma muhtaçlar. Sakat çocukların biri erkek, diğerleri ise kız. Erkeğin adı Ali, kızlar ise Dilaram ve Leyla... Beni korkunç sarsan bir görünüştü. Önce konuşamadıklarını ve aklen de özürlü sanmıştım.

Kızın biri söze girince, gayriihtiyarî: "Siz konuşuyor musunuz?" dedim. Onlar alışkındı, sözüme güldüler.

Bu çocuklar son derece yetenekliler. Ne çare ki Ahıskalılar ve acı çekmeye mahkûmlar! Elleri-nden tutulsaydı birer dahi olarak insanlığı büyük hizmet yapacak şekilde yetişirlerdi.

Ukraynalı Gelin

Ukrayna'ya göçürtülen Ahıskalılar arasında yerli halkla evlenenler de çıkıyor. Ukraynalı hanım, evinde kaldığımız Muhammet İzzetov'un gelini. Ahıskalıların zor şartlarına rağmen, gelin Müslüman olmuş ve İbrahim'le evlenmiş. Biri kız iki çocuğu var. Ukraynalı kadın aynı Ahıskalılar gibi Türkçe konuşuyordu. Çocukları da hem Rusçayı hem Türkçeyi aynı oranda biliyorlar.

Akşam saatinde imam Şah İsmail'e uğradık. Düzenli cuma namazını Şah İsmail kıldırabiliyor. Ahıskalıların imam meselesi de ayrı bir problem.

Ukrayna'nın Slaryanks çevresindeki köylere ve kamplara yerleştirilen Ahıskalılarla konuşmalarımız derinleştikçe derinleşiyordu. Sürgün hikâyeleri hemen hepsinin aynı idi. Sürgünü yaşayan içlerinde birkaç yaşlı insan vardı. Abdullah Enser ve İlimdar Dayı idi. İlimdar Dayı sürgün edilirken 8 yaşındaymış.

Bir gecede toplamışlar ve evlerinden göçürmüşler. Önce otobüslere bindirilmişler, sonra 15 km. uzaklıktaki Agara İstasyonu'na götürmüşler. Üç gün burada bekletmişler. Yanlarına hiçbir eşya alamamışlar. Vagonlara doldurulup yola çıkarılmışlar. Bir ay yol gitmişler. Bu yolculuk anını ne siz sorun ne biz anlatalım... Dizinin girişinde verdiğim Halimat Bayramuk'un "İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" romanında anlattıkları İlimdar Dayı'nın, daha sonra konuşan Abdullah Enser'in ve başka evlerde dinlediğim Ahıskalıların göç hikâyelerinin aynısı idi.

Sürgün: Ölen Ölür

Her vagonun bir görevli askeri var... Her vagona ise 50-60 kişi...

İhtiyaç karşılamak bir dert... İnsanlar tren durunca fırlayıveriyorlar. Trene yetişemeyenler oluyor. Onlar öylece kalıyorlar. Akıbetleri meçhul. Veya bir yol bulan, iki gün sonra başka bir istasyonda trene yetişiyor.

Bu mağduriyet içinde, açlıktan, hastalıktan, soğuktan insanlar ölüyor. Ölülerini vermek istemiyorlar... İllâ gömülsün istiyorlar, ama asker silâhı dayıyor: "Vermezseniz vururum!" Naçar ölülerini teslim ediyorlar. Gözlerini önünde cansız

bedenler vagonlardan fırlatılıp yazıya atılıyor. Sürgünlerin birçoğunun anasının, babasının, kardeşinin, çocuğunun, eşinin mezarı belli değildir.

Sürgün öyle bir şey ki, şimdi bile aileler parça parça... Aşağıda bahsedeceğim... Bir Çiçek Ana'yla karşılaştım.

Ahıska'dan 14 yaşında ayrılmak zorunda kalan Çiçek Ana, gittiği Özbekistan'da yedi çocuk büyütmüş. Bu defa da Ukrayna'ya gelmiş. Çocuklarının hepsi evli... Hepsi bir devlette. Bir oğlu Ukrayna'da kampın imamlığını yapıyor. Bir kızı Özbekistan'da, bir kızı Stavropol'da (Rusya), Bir kızı Kuba'da (Azerbaycan)... Böylesine dağılmış bir aile... Kendisi daha yakında Azerbaycan'da kızının yanında imiş. Bu sefer Ukrayna'daki oğlu Şah İsmail'in yanına gelmiş. Türkçeyi çok güzel konuşuyordu, çok tatlı dilliydi.

Abdullah Enser de 14 yaşındayken sürgüne yollanmış.

Sürgünün bu kadar uzak olacağını bilmiyorlardı. Demişler ki, Kura ırmağının öbür yakasına geçeceksiniz... Bir müddet yaşadıktan sonra döneceksiniz. Abdullah Enser anlatıyor:

"Türkiye ile uruş olacak, siz gırlmayasız. Bir aylık geyiş alın, bir aylık yiğış alın. Evlerinizin bişeyisine degmeyin. Malınız mülkünüz böle galacak. Evleri

kitliyacaksınız, anahtarını bize vereceksiniz. Kâğıtları yapıştırıyör. Diyor ki, bir aydan sonra siz gelürsüz. Onların içinde Müslümanlar vardı, bir Azerbaycanlı vardı, yanınıza çoh yeyecek alın ki, siz Orta Asya'ya gedeceksiz, gulağımıza söyledi. Bizi köyün kenerine, bir tallaya yıgdılar. Bir yüz seksen tütün iduk. 20 makine geldi. Her bir makine altı semiya, sekkiz semiya yüklediler. Gettuk Ahıska'dan aşığa Agara... Agara'ya gettik ki, vagonu düzmüşler... Vagonların ardı yoh, hesabı yoh. Biz Edigon'den geldik. Hangi reyondan geldi, vagonu doluyuyor, kitliyir. Öyle bir dolduruyor ki, ayahta duramazsın. Yarı gecede getirip doldurdu... Projektirler ışık veriyir... Galktuk... Ula gapıya çıhmah lâzım... Her yer kitli. O esgerde hizmet eden oğlanlardan gelmişti bize... Demir penceresini gırdılar... Ordan atleyip vagonu açtılar, şenlik döküldi. Artık dışarı çıhmah lâzım. Agara'da üç gün galduk; vagonun içinde... Üç günün içinde, üç yüz köy miydi, beş yüz köy miydi, vagonlara doldurdular, hazir oldı. Üçüncü gün başladı; atmış, yetmiş vagonu bir poyiz çekip gediir, çekip gediir. Tiflis'e gelduk, Tiflis'ten Bakü'ye gelduk. Bir söz çıhtı ki, biz parahoda binip, hı... gemiye binip, parahodınan denizi geçecek. Oğlanlar, kızlar aqlamaya başladılar. On bir, on iki saat durduk orda. Sonra başladuk bir kenardan çekip getti. Parahoda bindirmedi. Poiz getti. Diyerler ki, iki paragotu denizde alabora edip bizi yoh ediyirler. Dünye ne der diye ruhsat vermemişler. Dolanup gelduk. 24 sudka da bir dönüm, iki kova çorba veriyordu, can başına 500 gram mıydı, 600 gram mıydı, ekmek veriyordu. Özbekistan'a gış günü gelip düştük... Bozuh evler, aynalar yoh. Bi yandan rüzgâr giyor, o yandan çıkıyor. Pez yoh, Pez mi dersiniz, soba, soba yoh. Kolhozda, imanlı Müslüman adamlar var da, kime yetirdiyse bulup verdi. Özbekistan can başına 16 kilo tahıl verdi. Öyleynen bişeyler ettik ama çoh adam gırdı. Aç, aç... Yetmiyor. Bağırıyor evden ki: 'Acım ben garnım doysa ölmem!' Kim götürüp verecek. Gücü olan kolhozların sedirleri, reisleri yardım etti. Bir garı, sabahınan galktı, hiçbişey bulamadı, başladı dilenmeye... Tanış idi. Getti, bir yerde it dişledi onu. Onı alıp banisaya, hastaheye götürdüler... Evinde yedi, sekkiz yaşında bir gızı, dört yaşında bir oğlu var idi. Gocası esgerde. Öldi getti de gocası. Üç gün banisada gendine geliir. Aglıyor, diyor, evimde benim iki çocugum var idi. Çolakliya çolakliya geliyor eve ki, oğlan böle başını goyup ölmüş de giz

sag. Ögle semiyeler oldı ki, dört dene, beş dene can öldi, bir dene galdı. Çoh acı çekduk. Sonra başladuk işlemeye... Kolhozlarda, köylerde... Ekmek gazanmaya başladık... Özbekler bir ekmek bulsa, biz iki ekmek bulduk... Öyle işleduk. Özbekler başladı bizden özenmeğe ki, ha çalışmak böle olur. Özbeklerle eyü anlaştuk. Gardaş olduk.”

Bizim Türkçemiz mi temiz, Abdullah Enser'in Türkçesi mi? Arada bunca yıldan sonra, hiç Türkçe kitap okumadıkları hâlde, sadece birkaç Rusça kelime girmiş. Neler bunlar? Poyiz (tren), parahod (gemi), semiya (aile), sudka (bir gün: 24 saat), pez (soba), banisa (hastahane)...

‘Özge Yurtta Şah Bolmadan’

Mustafa Enser da, İlimdar Dayı da, evinde toplandığımız Vatan Derneği Slaryanks Şubesi Başkanı Sadri Ahmedov ve odadaki herkes “önce vatan!” diyor, sonra bu olmazsa “Türkiye”yi dilendiriyorlar.

İlimdar Dayı Ahıskalılarının saygı gösterdikleri bir “aksakal” yani danışılacak kişi. İmam olmadığı zaman namaz da kıldırıyor. Dedi ki:

- Biz terezinin tepesine çıktık. Bizim gönlümüzün havf bolduğu Türkiye'den ayrı olmak.

Ardından da ilâve etti:

- Osmanlı Türk'ü olsaydı kanını canını satıp bizi götürürdü.

Bu, Türk devletine bir sitem. Sonra Türk devletinin Ahıskalıları Türkiye'ye getirmek için çıkarıldığı kanunun muhtevasından bahsedeceğim.

Söz yurt özleminden açılınca Abdullah Enser Babür'ün sözünü nakletti:

“Özge yurtta şah bolmadan öz yurdunda geda bolman yahşidir.”

Yani, başka yurtta şah olmaksansa kendi yurdunda dilenci olman iyidir.

Ardından Sadri Ahmedov da Ali Şîr Nevaî'nin şu beyiti okudu:

Altın kafes içinde gül bitse

Bülbülge âşiyân bolmaz imiş

Bunu da açıklamaya gerek var mı?

Sohbetimiz bitti. Kalkıyoruz... İlimdar Dayı, uzun bir dua okudu. Vatana kavuşma dileğinde bulundu.

Ahıskalılar Ukrayna'da çok zor şartlar altında yaşıyorlar. Çocuklarının kültürlerini ve dinlerini unutmamaları için bir kulübede, İlimdar Dayının kızı din eğitimi veriyordu. Aralarına oturdum, ben de beş on dakika Kur'ân-ı Kerîm okuma dersi verdim!

Sürgün Sebepleri

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye getirilmeleri için çalışma başlatıldı ve ardından 11 Temmuz 1992 tarihli ve 21281 sayılı "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair" 3835 numaralı kanun çıkarıldı.

Ahıska Türklerinin sürülüşlerinin siyasî sebepleri üzerinde durmak gerekir.

Ahıska Türkleri neden sürüldüler?

İkinci dünya savaşında Almanlar Kafkasları işgal ettiler. Kafkas halkları ha Rusların işgali, ha Almanların işgali diye düşünmüşler, belki Almanlar çekilirler ve kendileri de bağımsız olurlar diye akıllarından geçirmişler. Bunun için de Kafkaslarda bazı aydınların gözündeki ister istemez Almanlar "kurtarıcı" oluyordu. Savaş Almanların yenilgisiyle sonuçlanınca Stalin, fırsatı kaçırmadı ve Kafkaslardaki, Kırım'daki Müslüman toplulukları, Volga Almanlarını Asya'nın içlerine ve Sibiryaya sürdü. Bunların hepsini de Almanlarla işbirliği yapmakla suçladı. Ancak, onların Azerbaycanlı olarak gördükleri Ahıskalıları ise suçlayacak bir sebep bulunamıyordu.

Batılı araştırmacılar, bu hususta şu sonuca varmışlardı:

Stalin, bizim Kuzey Doğu Anadolu'muzda bir harekât başlatmak ve bu bölgeleri işgal etmek istiyordu; onun için Türk sempatanlarını bölgeden uzaklaştırılmıyordu.

Diğer bir izah tarzı da şu:

Türk tarihinin yüz karası Sevr Antlaşmasında, Kuzey Doğu Anadolu'muz Ermenilere bırakılmıştı ve bunun uzantısı olarak Ahıska da Ermenilerin olacaktı. Bu da Ahıska bölgesinin Türklerden

arındırılmasını gerektiriyordu.

Kısaca Stalin'in sürgün politikasında Ahıskalıların Türklüğünün rol oynadığı bütün araştırmacıların müttefik olduğu bir husustur. Sovyetlerde çok değişik Türk grupları yaşadığı hâlde, doğrudan Türk olarak adlandırılanlar Ahıskalıdır. Bu adlandırma da sürgünden sonradır. Bu izah bile Stalin'in Ahıskalıları neden sürdüğünü izah etmeye yeter. [S. Eders Winburs/Ronald Wixman, "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketiya Türkleri" (Çev. Eşref Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 49 (Ağustos 1987)]

En son Kırım Türkleri olmak üzere, bütün topluluklar yurtlarına döndüğü hâlde Ahıskalıların topraklarına dönemeyişleri, Sovyetlerin dönüşü razı olmayışları da yine Türklükleriyle alâkalı bir husustur. Ahıskalılar yurtlarına dönseler sanki Türkiye'nin tabii bir uzantısı olacaklar.

Mesele sadece Ahıskalıların vatan özlemi değil... Ahıskalıların istedikleri yerde insanca yaşamak istiyorlar. Bu istedikleri yer daha çok Türkiye... Zamanında Türkiye'ye çok heyetler gitti geldi. Türkiye'nin yöneticileri yurt dışına gittiklerinde Ahıskalıları, "Bizi alın!" diye karşılıklarına çıktılar.

Sonunda Ahıska Türklerinin Türkiye'ye getirilmeleri için çalışma başlatıldı ve ardından 11 Temmuz 1992 tarihli ve 21281 sayılı "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair" 3835 numaralı kanun çıkarıldı.

Kanun, özetle şu:

1. Eski Sovyetler Birliğini oluşturan Cumhuriyetlerde dağınık hâlde yaşayan ve 'Ahıska' Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenler, en zor durumda olanlardan başlamak üzere, bakanlar kurulunca belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla serbest veya iskânli göçmen olarak kabul olunabilirler.

2. Başbakanın görevlendireceği bir Devlet Bakanının koordinatörlüğünde İçişleri, Dışişleri, Maliye ve Gümrük, Millî Eğitim, Bayındırlık ve İskân, Sağlık, Ulaştırma, Tarım ve Köy İşleri,

Orman bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu yetkililerinden oluşan kuruldur.

3. Üst komisyon, Göçmen olarak gelecek Ahıskalıların kabul şartlarını, geçici ve kat'î iskân yerlerini belirleyecek; göçmenleri üretici duruma getirmek için gerekli tedbirleri alacak...

6. Gerek Türkiye'de iskân edilecek ve gerekse Türkiye dışında eski Sovyetler hudutları dâhilinde hâlen buldukları yeni devletlerde kalacak 'Ahıska' Türklerinden Bakanlar Kurulunca tespit edileceklere çifte vatandaşlık statüsü sağlanacak.

Ahıska Türklerinin vatan özlemi, yani Gürcistan'daki Ahıska bölgesine yerleşmeleri uzak ideal, Türkiye'ye yerleşmeleri ise yakın idealdir.

Ahıska Meselesi Bir Dünya Meselesi

Ahıskalıların çok hayır dualarını aldım. Ben, gazeteci olarak, "umut" taşıyıcıyım. Türk büyük-

leri, insanî dernekler, Birleşmiş Milletler temsilcileri, AGİT temsilcileri feryatları duysunlar.

Dünya uzay çağında küçüldü, küçüldü ve her milletin meselesi birbirinin içine girdi. Bir mesele, bütün dünyanın meselesi olabiliyor.

Ahıska Türklerinin meselesi de sadece mağdur Ahıskalıların meselesi, Türk oldukları için sadece Türkiye'nin meselesi, Gürcistan toprakları içinde kalan bir bölgeden sürüldükleri için sadece Gürcülerin, Ukrayna'da ve Sovyet Federasyonunda ve diğer Türk devletlerinde yaşamaya mecbur bırakıldıkları için bu ülkelerin meselesi değil, bütün dünyanın meselesidir.

Geçmişte bir despotun işlediği suçlar başkalarına yüklenemez. Ama despotun hatasını düzeltmek, insanların vatan hasretini sona erdirmek hem Gürcü dostlarımızın hem Türkiye'nin, hem de bu meseleye hassas insan hakları kuruluşlarının elindedir.

Ukrayna'da Ahıskalı Abbas Dayı ne demişti:

- *Geymeye keten yahşi, ölmeye veten yahşi.*

TÜDEV

İletişim:

Beytepe Mahallesi
5699. Sokak
No: 7/6 Anhira Villaları,
06800 Çankaya/ANKARA

www.tudev.org.tr
bilgi@tudev.org.tr

T: (0312) 219 30 40/41
(0312) 219 30 42

